

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE VE EKONOMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE
ÖNEMİ: MARDİN ÖRNEĞİ**

ÇİĞDEM ERDOLU

DANIŞMAN
PROF.DR. SELİM ERDOĞAN

DİYARBAKIR
2010

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Çiğdem ERDOLU tarafından hazırlanmış ve sunulmuş **“TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ: MARDİN ÖRNEĞİ”** başlıklı tez “MALİYE VE EKONOMİ” Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Selim ERDOĞAN

Üye
Yrd. Doç. Dr. İrfan TÜRKÖĞLU

Üye
Yrd. Doç. Dr. Tahir MURATOĞLU

Onay
Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

.....

ÖZET

Turizm, insanların sürekli yaşadığı ve para kazandığı yerler dışına; spor, din, sağlık, seyahat, eğlenme, dinlenme vb. ihtiyaçlarını karşılamak üzere gitmeleri ve gittikleri bu yerlerde turistik kuruluşların mallarını (konaklama, yeme içme) tüketerek yaptıkları ekonomik faaliyetlerin tümüdür. Ekonomik açıdan bakıldığında en önemli nokta, kişilerin gittikleri yerde para kazanma gayesi gütmeme ilkesidir.

Refah seviyesinin yükselmesi, eğitim ve kültür düzeyinin iyileşmesi, kişilerin boş zamanlarının artması, teknolojiye, özellikle ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, reklâm ve tanıtım hizmetlerinin gelişmesi, şehirleşme, nüfus artışı ile toplumsal hareketliliğin artışı, siyasal yapıdaki değişiklikler turizmin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlayan faktörlerdir.

Oransal olarak çok yüksek düzeyde döviz getirisi sağlama, istihdam/yatırım oranının yüksek olması, olumlu dışsallıklarla diğer sektörlerin gelişmesine ve gelir düzeylerinin artmasına katkı sağlama nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, 20. yüzyılın ortalarından itibaren turizme yapılan yatırımlara özel önem göstermeye başlamışlardır.

Tarım, sanayi ve hizmet sektörünün gelişmesine katkısı olan; işsizlik ve dış ödemeler dengesinde karşılaşılan ekonomik sorunların hafifletilmesinde ve darboğazların aşılmasında ekonomi politikası aracı olarak kullanılan turizmin; sosyo-ekonomik gelişmelerin üzerinde son derece olumlu etkileri olduğu bilinmektedir.

Ülkemizde özellikle milli hâsıladan oldukça az pay alan kırsal bölgelerimizde, doğal ve tarihi eserlerin çok sayıda olması kültür turizmin gelişmesine imkân tanımaktadır. Mardin tarihi mekânlarıyla bu konuda çok zengin bir ilimizdir. Kamu harcamalarından yeterli miktarda destek aldığı takdirde bölge halkının gelir düzeyinde iyileşme sağlanacağı gibi, bu durumun bölgenin en büyük problemlerinden biri olan işsizliğin çözülmesine ve ekonominin iyileşmesine de katkısı olacaktır.

Son zamanlarda Mardin’de hissedilir derecede turizmin gelişmesi için yatırımlar gerçekleştirilmiştir. Ancak, tarihi ve doğal potansiyeli göz önüne alındığında Mardin’de gerçekleştirilen yatırımların yeterli olmadığı görülmektedir ve bu yüzden turizm hak ettiği yere ulaşamamıştır.

ABSTRACT

Tourism can be defined as all of the economic activities that people make by using the services (accommodation, refreshments) of touristic institutions where they visit to meet their needs such as sport, religion, health, travel, entertainment, recreation etc, except the places where they normally/always live and earn money. The important point in this definition which shouldn't be disregarded is the principle of people that they do not pursue a goal to earn money where they go.

Prosperity, improvement of the level of education and culture, increase of leisure times, developments in technology, especially in the technology of transportation and communication, development of advertisement services, urbanization, increase of population and social mobility, and changes in political structure are the factors providing tourism to be arisen.

The developed and developing countries, as from the middle of the 20th century, have started to attach specific importance to the investments made in tourism as it provides foreign exchange earnings relatively at a high level, its employment/investment ratio is big and it contributes to the improvement and prosperity of other sectors with positive externalities.

Tourism, contribution of which to the improvement of the sectors of agriculture, industry and service is used as an economic policy to reduce the economical problems seen in unemployment and balance of payment and to surpass bottlenecks, is known to have highly positive effects on socio-economical developments.

That there are plenty of natural and historical artifacts in our country, especially on the rural regions that own very little share from the national income enables culture tourism to be developed. Mardin, in this respect, is a very rich city with its historical places. In the event that it is sufficiently supported in public expenditures, the local community will be recovered in terms of level of income; besides, it will help a solution be found for unemployment, one of the biggest problems, and contribute to the improvement of its economy.

Recently, there have been noticeably investments in Mardin in order to develop tourism. However, considering it's historical and natural potential, investments in Mardin are seen not to be enough, thus tourism hasn't reached to the place that it deserves.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET	i
ABSTRACT	ii
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

TURİZM ENDÜSTRİSİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1. TURİZM İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	3
1.1. Turizm Kavramı	3
1.2. Turist Kavramı	5
1.3. Turizm Çeşitleri	6
1.3.1. İç Turizm	6
1.3.2. Dış Turizm	6
1.3.3. Sağlık ve Termal Turizmi	6
1.3.4. İnanç Turizmi	7
1.3.5. Dağ ve Kış Turizmi	7
1.3.6. Yayla Turizmi	7
1.3.7. Spor Turizmi	8
1.3.8. Üçüncü Yaş Turizmi	8
1.3.9. Yat Turizmi	8
1.3.10. Av Turizmi	8
1.3.11. Kuş Gözlemciliği	8
1.3.12. Sosyal Turizm / Kitle Turizmi	9
1.3.13. Gençlik Turizmi	9
1.4. Turizm Şekilleri	9
1.4.1. Turizme Katılanların Yaşına Göre	9
1.4.2. Turizme Katılanların Sayısına Göre	10
1.4.3. Turistin Gelir Seviyesine Göre	10
2. TURİZMİN DÜNYA VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ	11
2.1. Turizmin Tarihsel Gelişimi	11
2.1.1. İlk ve Orta Çağlarda Turizm	11
2.1.2. Yeni ve Yakın Çağlarda Turizm	11
2.2. Türkiye'de Turizm İşletmelerinin Tarihsel Gelişimi	14
2.2.1. Konaklama İşletmeleri	15
2.2.2. Aracı İşletmeler	17
2.2.2.1. Tur Operatörleri	17
2.2.2.2. Seyahat Acentaları	18
2.2.3. Ulaştırma İşletmeleri	22
2.2.3.1. Demiryolu İşletmeleri	22
2.2.3.2. Deniz İşletmeleri	23
2.2.3.3. Karayolu İşletmeleri	23
2.2.3.4. Havayolu İşletmeleri	23

II. BÖLÜM

TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

1. TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ.....	25
1.1. Ekonomi Kavramı.....	25
1.2. Turizm Ekonomisi	25
1.2.1. Turizmin Ekonomiye Olumlu Etkileri	26
1.2.1.1. Turizmin Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi	26
1.2.1.2. Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi.....	31
1.2.1.3. Turizmin Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Payı	32
1.2.1.4. Turizm Yatırımlarının Gelir Etkisi.....	34
1.2.1.5. Turizmin İstihdama Olan Etkisi	35
1.2.1.6. Turizmin Diğer Ekonomik Sektörlere Etkisi.....	39
1.2.2. Turizmin Ekonomiye Olumsuz Etkileri.....	43
1.2.2.1. Turizmin Enflasyon Üzerindeki Olumsuz Etkisi.....	43
1.2.2.2. Turizmin İthalata Etkisi.....	43
1.2.2.3. Turizmin Fırsat Maliyeti Etkisi	44
1.2.2.4. Yabancı Özel Sermaye Etkisi.....	45
2. TURİZMDE ARZ VE TALEP.....	48
2.1. Turizm Arzı ve Özellikleri	48
2.1.1. Turizm Arzı Kavramı	48
2.1.2. Turizm Arzının Özellikleri	49
2.1.3. Turizm Arzını Oluşturan Unsurlar.....	50
2.1.3.1. Kültürel ve Tarihsel Unsurlar.....	50
2.1.3.2. Coğrafi Çekicilik ve İklim Unsurları.....	51
2.1.3.3. Altyapı ve Üstyapı Olanakları.....	51
2.1.3.4. Ulaşım	52
2.1.3.5. Diğer Unsurlar.....	52
2.2. Turizm Talebi ve Özellikleri	53
2.2.1. Turizm Talebi	53
2.2.1.1. İç Turizm Talebi.....	53
2.2.1.2. Dış Turizm Talebi	53
2.2.2. Turizm Talebinin Özellikleri	54
2.2.3. Turizm Talebini Etkileyen Faktörler	55
2.2.3.1. Milli Gelir	55
2.2.3.2. Fiyatlar	56
2.2.3.3. Coğrafi ve Kültürel Mesafe.....	57
2.2.3.4. Aile Yapısı	57
2.2.3.5. Eğitim Düzeyi	58
2.2.3.6. Boş Zaman	58
2.2.3.7. Diğer Faktörler	58
2.2.4. Turizm Talebinin Tahmin Edilmesi.....	59
3. TÜRKİYEDE PLANLI DÖNEMDE TURİZM SEKTÖRÜ.....	62
3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1963–1967).....	62
3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1968–1972).....	64
3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1973 -1977)	66
3.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1979–1983)	67
3.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1985- 1989)	69

3.6.	Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1990 – 1994)	71
3.7.	Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1996– 2000).....	72
3.8.	Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (2001– 2005)	75
3.9.	Dokuzuncu Kalkınma Planında Turizm Sektörü (2007– 2013).....	78

III. BÖLÜM

MARDİN İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ VE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

1.	MARDİN İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE TURİZMİ.....	80
1.1.	Mardin'in Tarihi.....	80
1.2.	Mardin'in Coğrafi Konumu.....	82
1.3.	Mardin'in Demografik Yapısı	83
1.4.	Mardin'in İklim Özellikleri	85
1.5.	Mardin İlinin Türkiye Ekonomisine Katkısı.....	86
1.6.	Mardin İlindeki Seyahat Acentaları ve Konaklama İşletmeleri.....	88
1.7.	Mardin Turizminin Geliştirilmesi ve Çeşitlendirilmesi.....	90
1.7.1.	Mardin İnanç Turizmi Potansiyeli	90
1.7.1.1.	Camiiler.....	91
1.7.1.2.	Türebeler.....	94
1.7.1.3.	Kiliseler.....	95
1.7.1.4.	Manastırlar	97
1.7.1.5.	Medreseler.....	100
1.7.1.6.	Zaviyeler	103
1.7.1.7.	Külliyeler	103
1.7.2.	Mardin Termal (Sağlık) Turizm Potansiyeli	104
1.7.2.1.	Hamamlar	104
1.7.3.	Av Turizmi	104
1.7.4.	Çarşılar.....	105
1.7.5.	Kültür Turizmi	105
1.7.5.1.	Kaleler.....	105
1.7.5.2.	Harabeler ve Ören Yerler	108
1.7.6.	El Sanatları ve Hediye Eşya	110
	SONUÇ	113
	KAYNAKÇA	118

TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1. Ödemeler Dengesi (2003–2008).....	27
Tablo 2. Dış Turizm Bilânçosu	29
Tablo 3. Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı-Cari Alıcı Fiyatlarıyla.....	33
Tablo 4 . Konaklama tesisleri yatırımları.....	35
Tablo 5. Turizmin Doğrudan veya Dolaylı İstihdama Etkisi.	37
Tablo 6 . Turizmin İstihdama Olan Etkisi.....	38
Tablo 7. Turizmin Diğer Sektörlere Göre Yatırım Teşvik Oranı	42
Tablo 8. Turizm Gelir- Giderlerinin, İhracat ve İthalat Gelir Giderlerine Oranı	44
Tablo 9. Turizmde Yabancı Sermaye Yatırımları.....	46
Tablo 10. I.Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri. ...	63
Tablo 11. II. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri. .	65
Tablo 12. III. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.	67
Tablo 13. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.	69
Tablo 14 . V. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri..	70
Tablo 15. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri..	72
Tablo 16.VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.	75
Tablo 17.VIII.Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.	77
Tablo 18. 1835 Yılı Mardin İli Nüfusu.	83
Tablo 19. 1927–2000 Mardin Nüfusu.	83
Tablo 20. Mardin İli 2007 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları.	84
Tablo 21. Mardin’de Aylara Göre Ortalama Sıcaklık.....	86
Tablo 22. Mardin İlinin Turizm Geliri (2000–2006).	87
Tablo 23. Turizmin Mardin Ekonomisindeki Durumu (2008 yılı).....	87
Tablo 24. Mardin Müzesi Aylık Ziyaretçi Sayısı (2008 Yılı).	88
Tablo 25. Mardin İlindeki Turizm Belgeli İşletmeler.	89
Tablo 26. Belediye Belgeli İşletmeler.	89
Tablo 27. Kamu Misafirhaneleri.	90
Tablo 28. Deyrulzafaran Manastırını Ziyaret Eden Kişi Sayısı (2008-İlk Altı Ay).....	98
Şekil 1. Tur Operatörlerinin Hizmet Şeması.....	21

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
age	: Adı geçen eser
ATAK	: Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi
BKİ	: Bölge Kalkınma İdaresi
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planları
C	: Cilt
DiE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTA	: Dış Ticaret Açığı
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
Hz.	: Hazreti
Km	: Kilometre
m	: Metre
M	: Miladi
MTSO	: Mardin Ticaret ve Sanayi Odası
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
s	: Sayfa
SAV	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
ss	: Sayfa sayıları

St.	: Saint (Aziz)
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TURSAB	: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği
TUSAP	: Turizm Sektörü Ana Planı
TÜİK	: Türkiye İstatistik Enstitüsü Kurumu
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
vb	: Ve benzeri
vd	: Ve diğerleri
vs	: Vesaire
WB	: Dünya Bankası
WTO	: Dünya Turizm Örgütü
y.y	: Yüzyıl

GİRİŞ

Turizm, ülkenin gayri safi milli hâsılası (GSMH)'na olumlu katkısı ve çarpan etkisiyle başta inşaat olmak üzere tarım, sanayi ve hizmetler gibi pek çok sektörün gelişmesine, bu sektörlerle olan istihdamın artmasına, döviz girdilerindeki artışla dış ödemeler bilânçosu açıklarını kapatarak ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır.

Tarih, kültür, sanat vb. açıdan zengin bir servete sahip olan Türkiye son yıllarda turizm sektöründe gelişme göstermiştir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra turizm sektöründe atılım gerçekleştirerek bu sektör vasıtasıyla döviz geliri elde etme imkânını bulmuştur. 1980'li yılların başından itibaren uygulanmaya konulan teşvikler bu durumu sağlayan başlıca unsur olmakla beraber, tüm dünyada turizm sektörünün gelişmesi yine aynı yıllara rastlamaktadır.

Türkiye'ye gelen toplam yabancı turist sayısı, turizm geliri, turist başına harcama, turizmin milli gelir, ihracat ve toplam yatırımlar içindeki payı ile turizm tesis sayısını içeren söz konusu veriler; turizmin 1980 yılından günümüze çok büyük bir gelişme kaydettiğini ve Türk ekonomisinin en önemli sektörlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Turizmden elde edilen gelire yerel halkın yaşam kalitesi artmakta, artan kaynaklarla yerel altyapı yatırımları artırılmaktadır. Turizm aynı zamanda yerel kültürün canlanmasına, sürdürülmesine, dış göçün önlemesine, gençlerin daha iyi bir eğitim alarak turizm etkinliklerinde aktif rol oynamalarına, kültürel çeşitlenme farklı kültürleri tanıma ve tanıtmaya olanakları sağlamasına, tarihi alanların ve kültürel mirasın korunmasına, doğal güzelliklerin korunmasına ve geliştirilmesine neden olmaktadır.

Türkiye'de deniz-kum-güneş üçlüsünün oluşturduğu yaz turizmi yanında diğer turizm türlerinin de geliştirilmesiyle ilgili bir takım çalışmalar yapılmaktadır. Turizm, kültür turizmi, eko turizm, alternatif turizm, yayla turizmi gibi birçok çeşitleriyle yapılabilir.

Gelir düzeyinin artması, boş zamanın çoğalması, çalışma şartlarının düzelmesi, eğitim ve kültür düzeyinin yükselmesi, izin sürelerinin uzaması, sosyal haklar elde

edilmesi, teknolojideki yenilikler gibi etkenler insanların turizme katılımlarını arttırmaktadır.

Oransal olarak çok yüksek düzeyde döviz getirisi sağlaması, istihdam/yatırım oranının yüksek olması, olumlu dışsallıklarla diğer sektörlerin gelişmesine ve gelir düzeylerinin artmasına katkı sağlaması nedeniyle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, 20. yüzyılın ortalarından itibaren turizme yapılan yatırımlara özel önem vermişlerdir.

Bütün bunları göz önüne aldığımızda turizmin genelde ülkemiz, özelde bölgemiz ekonomisinin gelişmesi için ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada tarım, sanayi ve hizmet sektörünün gelişmesine katkısı olan; işsizlik ve dış ödemeler dengesinde karşılaşılan ekonomik sorunların hafifletilmesinde ve darboğazların aşılmasında ekonomi politikası aracı olarak kullanılan turizmin, sosyo-ekonomik gelişmelerin üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

Üç ana bölüm altında toplanan bu çalışmanın ilk bölümünde; turizm ve turist kavramlarının tanımları ve özellikleri sıralanmış, belli başlı turizm çeşitleri kısaca açıklanmış ve turizmin gelişim aşamalarından söz edilmiştir. Ayrıca, Dünya’da ve Türkiye’de, ilk, orta, yeni ve yakın çağlarda turizme ve turizm işletmelerinin tarihsel gelişiminden söz edildi.

İkinci Bölümde, turizm talebi ve turizm arzının tanımları yapılarak, özellikleri sıralanmıştır. Turizm talebini ve arzını etkileyen faktörler konusunda bilgi verilmiştir. Beş yıllık kalkınma planlarında turizmle ilgili uygulanan ilke ve politikaları hakkında bilgi verilmiştir. Bu politikaların uygulanmasıyla turizm sektöründe makro ekonomik açıdan artış olup olmadığı değerlendirilmiştir. Turizmin başlıca ekonomik etkileri genel anlamda ve 1980 sonrası Türkiye ekonomisi açısından incelendi.

Son bölümde, Mardin’in genel yapısından, tarihi, turistik destinasyonlarından bahsedilmektedir. Mardin’in doğal zenginliklerinin değerlendirildikleri takdirde il ve ülke ekonomisine ne derece katkı sağlayacağı üzerinde duruldu.

I. BÖLÜM

TURİZM ENDÜSTRİSİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

1. TURİZM İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Turizm Kavramı

Turizm, insanların sürekli yaşadıkları yer dışına yaptıkları seyahatler ve gittikleri yerlerde geçici konaklamalarından doğan ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili faaliyetlerdir. İnsanlar, tarihin her çağında değişik nedenlerden dolayı seyahat etmişlerdir. Ancak, günümüzde sanayinin gelişmesi, ulaşım ve haberleşme teknolojisinin ileri düzeye ulaşması, kişi başına gelirin artması, refah düzeyinin yükselmesi ve insanların kullanabilecekleri boş zamanlarının çoğalması; turizme, tarihte insanların ticari, dini ve askeri amaçlarla yaptıkları seyahatlerden çok farklı bir şekil vermiştir. Bugünkü anlamıyla “turizm” deyimini, 19. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmasına karşılık, 20. yüzyılın bir olgusu olarak gelişerek; günümüzde geniş kitleleri ilgilendiren sosyal ve ekonomik bir faaliyet haline gelmiştir¹.

Turizm kavramının kökenini, Latince dönme hareketini ifade eden “tornus” sözcüğü oluşturmaktadır. İngilizce’deki “touring” deyimini ile “tour” deyimleri de bu sözcükten türemiştir. “Tour” dairesel bir hareketi, bazı site ve yörelerin ziyaretini, iş ve eğlence amacıyla yapılan yer değiştirme hareketini ifade eder. “Touring” deyimini ise, zevk için yapılan, eğitsel ve kültürel özellik gösteren seyahatler için kullanılır. Özetle “tour” hareket edilen yere dönmek şartıyla yapılan kısa ya da uzun süreli seyahatleri ifade eder². Turizm ve turistik kelimelerinin anlamını açıklamaya, tanımlamaya çalışırken dikkat edilecek ilk unsur; hareket ve geri dönüş olayıdır³. Türkçede ise “Seyyah” kelimesi “turist”, “seyahat” kelimesi ise “turizm” deyimlerinin karşılığıdır. Her ne kadar “turist”, “turizm”, “turistik” kavramları ilk kez İngilizler tarafından kullanılmışsa da Türkçe’ye bu deyimler, Fransızca’dan gelip yerleşmiştir⁴.

¹ KANTARCI Kemal, **Önbüro İşlemleri ve Yönetimi**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 21.

² AKAT, Ömer. **Turizm İşletmeciliği**, Ekin Kitabevi, Bursa, 1997, s. 2–3.

³ SEZGİN, O. Mesut. **Genel Turizm**, Tutubay, Ankara, 1995, s. 3.

⁴ ÖZDEMİR, Mehmet. **Turizmin Türkiye’nin Sosyo Ekonomik Yapısına Etkileri**, Ankara, 1992, s. 19.

Turizmin ilk tanımı 1905 yılında E. Guyar-Freuler tarafından yapılmıştır. Yazdığı bir kitapta Freuler modern turizmi “*Gittikçe artan dinlenme ve hava değişimi ihtiyacına, doğal güzelliklerin aranmasına ve duyulan zevke, ticaretin ve endüstrinin gelişmesine, ulaştırma araçlarının mükemmelleşmesi sonucu olarak insan topluluklarının çeşitli ilişkiler kurmalarına dayanan, çağımızın önemli bir olayıdır.*” şeklinde tanımlamıştır⁵.

Uluslararası Turizm Uzmanları Birliği ise, turizmi şu şekilde tanımlamaktadır : “*Turizm, yabancıların geçici ya da devamlı asli kazanç elde etme faaliyeti için yerleşmeye dönüşmemek şartıyla konaklamalarından doğan ilişkilerin ve olayların bütünüdür*”⁶.

Turizm, insanların sürekli konutlarının bulunduğu yer dışında, sürekli olarak yerleşmemek ve politik ya da askeri bir amaç taşımamak üzere; serbest bir ortam içinde, iş, merak, din, sağlık, spor dinlenme, eğlence, kültür, deneyim kazanma amacıyla ya da dost ve akraba ziyareti, kongre ve seminerlere katılmak gibi nedenlerle, kişisel ya da toplu olarak yaptıkları seyahatlerden, gittikleri yerlerde 24 saati aşan ya da o yerin bir konaklama tesisinde en az bir geceleme süresiyle konaklamalarından ortaya çıkan iş ve ilişkileri kapsayan bir tüketim olayı, sosyal bir olay, ağır, bütünleşmiş bir hizmet ve kültür sektörüdür⁷.

Turizm, sosyal ve kültürel etkilerinin yanında; ekonomik getirisi ile birçok ülke, bölge ve şehrin geliştirmeyi düşündüğü sektörlerin başında gelmektedir⁸. Dünya’daki, hızlı değişime paralel olarak turizm anlayışının değişmesi, kitle turizm hareketlerine (deniz-kum-güneş) olan ilginin yanı sıra, doğa ile bütünleşen, turistik faaliyetlere katılanların normal yaşantısının ve alışkanlıklarının dışında, yeni turistik destinasyonlar ve farklı kültürlerle harmanlanmış, gelecek nesilleri düşünen, çevreye duyarlı bir turizm çeşidine olan ihtiyaç da artmıştır⁹. Bu nedenle ülkemizde de alternatif turizm imkânlarının geliştirilmesi için yoğun çaba harcanmaktadır. Bu bağlamda yeni

⁵ ÇORUH, Selahattin. **Genel Turizm Bilgisi**, Güven Matbaası, Ankara, 1979, s. 8.

⁶ ÖZDEMİR, Mehmet. **age**. s. 20.

⁷ ÖZDEMİR, Mehmet. **age**. s. 19.

⁸ TOSUN, Cevat ve BİLİM, Yasin. **Şehirlerin Turistik Açından Pazarlanması**, Anatolia: Turizm Araştırma Dergisi, 2004.

⁹ GÖKÇE Fikret, Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Doğu Karadeniz Bölgesinde Yayla Turizmi Türkiye’nin Alternatif Turizm Potansiyeli ve Güncel Sorunları Konferansı, 3–4 Mayıs 2003, Çankırı.

projelerle, ülkemizde turizmin tüm yıla yayılması ve bölgeler arası dengenin korunması amaçlanmaktadır¹⁰.

Turizmin doğasını anlayabilmek için bazı yaklaşımlardan hareket edilebilir. Bunlardan ilki turizmin ekonomik bir aktivite ve endüstri olduğunun kabul edilmesidir¹¹. Turizm birbirinin tamamlayıcısı olarak değerlendirilen faaliyetler toplamıdır. İkincisi, Turizm, pazarlama hizmetleri, konaklama, ulaştırma hizmetleri, yiyecek ve içecek faaliyetleri, perakende satış mağazaları ve diğer çeşit etkinlikler gibi birbirinde farklı hizmet ve faaliyetleri bünyesinde bulunduran karmaşık ve geniş bir endüstridir¹².

1.2. Turist Kavramı

Turist, turizm faaliyetine katılan ve yön veren, sürekli yaşadığı yeri ticari kazanç dışı nedenlerle geçici olarak terk edip seyahat eden ve konaklayan, psikolojik tatmin arayan, sınırlı harcama gücü ve zamanı ile tüketimde bulunan kişidir¹³.

Ulusal ve uluslar arası düzeyde yarattığı ekonomik katkılar ve sağladığı istihdam olanaklarıyla turizmin endüstri olarak kabul edilmesi gerektiği vurgulanarak, bu endüstrinin belli başlı özellikleri şu şekilde sıralanabilir¹⁴:

- Turizmde başlangıç sabit sermaye yatırımlarına ait tutar yüksektir.
- Turizmde ürün, karma ürün özellikleri gösterir.
- Teknoloji ve otomasyondaki büyük gelişmelere rağmen üretim emek yoğunudur.
- Turistik arz, özellikle konaklama yatırımları açısından değerlendirildiğinde kısa dönemde az esnektir.
- Turistik talebin fiyat esneklik değeri 1'den büyüktür.

¹⁰ TOSUN, Cevat D. J. Timothy ve Y. Öztürk, “**Tourism Growth, National Development, and regional Inequality in Turkey**” Journal of Sustainable Tourism, 2004, Vol: 11, s. 133–161.

¹¹ RYAN, C. **Recreational Tourism A Social Science Perspective**, Routledge, London, 1991, s. 5.

¹² OLALI, Hasan ve KORZAY, Meral. **Otel İşletmeciliği**, İstanbul, 1993.

¹³ USTA, Öcal. **Genel Turizm**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2001, s. 11.

¹⁴ YAĞCI, Özcan. **Turizm Ekonomisi**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007, s. 15.

- Turizm siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelere duyarlı bir endüstridir

1.3. Turizm Çeşitleri

Turizm çeşitlerinden bahsetmeden önce iç ve dış turizm kavramlarını bilmek gerekmektedir.

1.3.1. İç Turizm

Bir ülkede yaşayan insanların kendi ülkesinde yapmış olduğu turizm faaliyetine denilmektedir. Pasaport, vize ve döviz sorunu gerektirmediği için ekonomiye döviz girdi etkisi yoktur¹⁵.

1.3.2. Dış Turizm

Bir ülkede yaşayan insanların kendi ülke sınırları dışında yapmış olduğu turizm faaliyetine denilmektedir. Dış turizmin en önemli özelliği turistlerin ülke ekonomisine döviz girdisi ya da çıktısı sağlamasıdır. Dış turizm, kendi arasında ikiye ayrılır¹⁶.

1.3.2.1. Aktif Dış Turizm

Bir ülkeye, başka ülkelerde yaşayan insanların yaptığı turizm faaliyetidir. O ülkeye döviz girdisi sağladığı için ödemeler dengesine olumlu olarak katkı sağlar.

1.3.2.2. Pasif Dış Turizm

Bir ülkede yaşayan insanların, kendi ülkeleri dışına turizm amaçlı yaptıkları faaliyettir. Döviz çıkışı nedeniyle, ödemeler dengesine olumsuz etkisi olur.

1.3.3. Sağlık ve Termal Turizmi

Turizmin amacı; yalnız eğlenmek, yeni yerler görmek değil; aynı zamanda şifalı su kaynaklarından ve iklim tedavisinden de yararlanmaktır. Bunlar şu şekilde görülebilir¹⁷:

¹⁵ KOZAK, Nazmi. **Genel Turizm Ülkeler, Kavramlar**, Ankara, Detay Yayıncılık, 2007, s. 1.

¹⁶ BAHAR, Ozan ve KOZAK, Metin. **Turizm Ekonomisi**, Ankara, Detay Yay., 2006, s. 37.

¹⁷ ÜNLÜÖNEN, Kurban. TAYFUN, Ahmet ve KILIÇLAR, Arzu. **Turizm Ekonomisi**, Detay Yay., Ankara, 2007, s. 21.

Klimatizm: Açık ve temiz havanın şifa verici etkisinden yararlanmak için dağ istasyonlarında ve deniz kenarlarında uygulanan bir tedavi yöntemidir.

Termalizm: Kaplıca, ılıca, içmeler gibi şifalı doğal su kaynaklarının sağlık kurallarına uygun bir biçimde tedavi aracı olarak kullanılmasıdır.

Üvalizm: Bazı yörelerin belli başlı ürünü olan meyve ve sebzelerle yapılan kür yöntemiyle sunulmasıdır¹⁸.

1.3.4. İnanç Turizmi

İnsanların dini inançlarını güçlendirmek veya farklı inanç merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları seyahatler dini turizm kapsamına girmektedir. Ülkemizde Hatay Merkezde bulunan St. Pierre kilisesi buna bir örnektir. Hz. İsa'nın 2000. doğum yıldönümü kutlamaları çerçevesinde ve semavi dinler ve inanç turizmi adı altında, 1995 yılında diğer kutsal sayılan yerlerle birlikte Turizm Bakanlığı tarafından etkinlikler yapılmıştır¹⁹.

1.3.5. Dağ ve Kış Turizmi

İnsanlar şehrin sıkıcı, gürültülü ve sağlıksız ortamından uzaklaşmak amacıyla buldukları yerlerden dağlık ve ormanlık alanlara gitmektedirler. Böylelikle dağ ve kış turizmi ortaya çıkmıştır²⁰.

1.3.6. Yayla Turizmi

Türkiye, sahip olduğu uygun iklimsel özellikler, üstün peyzaj değerleri, kırsal öğelerin ağırlık kazandığı geleneksel yaşam biçimi ve dağcılık/tırmanışlar, atlı doğa gezisi, trekking, yamaç paraşütü, flora/fauna incelemesi, jeep safari vb. doğa sporlarına uygun alanlar ile yayla turizmine son derece elverişlidir²¹.

¹⁸ ÜNLÜÖNEN, Kurban. TAYFUN, Ahmet ve KILIÇLAR, Arzu. **age**, s. 21

¹⁹ SUBAY, Zeki. **İznik için Tarihi Fırsat, Olay**, 9 Aralık Pazartesi, s. 11.

²⁰ ÜNLÜÖNEN, Kurban. TAYFUN, Ahmet ve KILIÇLAR, Arzu. **age**, s. 22

²¹ www.kultur.gov.tr.

1.3.7. Spor Turizmi

Spora ilgi duyan kişilerin turizme katılmalarından doğan olaylar ve ilişkilerin bütünüdür. Spor tarafından yaratılan turizm, spora ilgi duyan insanların, spor yapılan yerleri, tesisleri, anıtları vb. yapıları gezen insanların yarattığı turizmdir²².

1.3.8. Üçüncü Yaş Turizmi

65 yaş ve üzerindeki emekli insanlar, boş zamanları ve yeterli gelirleri sayesinde, turizm sektörü için önemli bir müşteri potansiyeli oluşturmaktadır. Üçüncü yaş turizmi, edilgen dinlenme yaşamından çok; etkin, insanı geliştirici, yaşamı renklendirici bir etkinlik olma eğilimi taşımaktadır²³.

1.3.9. Yat Turizmi

Dünya turizminde son yıllarda yat turizmi hızlı bir gelişme göstermektedir. Bu gelişmenin denize ve doğaya olan sevginin yanı sıra tatil ve sporun da etkisi oldukça fazladır. Türkiye’de bu turizm için Ege ve Akdeniz sahilleri tercih edilmektedir²⁴.

1.3.10. Av Turizmi

Av turizmi, Dünya’da önemli bir pazara sahiptir. Türkiye’de ilk av turizmi, devletçe izinli sayılan, Antalya Düzler Çamı ormanlarında başlatılmıştır²⁵.

1.3.11. Kuş Gözlemciliği

Kuş gözlemciliği, doğayı kuşların dünyasından tanımayı sağlayan bir gözlem sporudur. Türkiye’deki toplam kuş türlerinin sayısı Avrupa’nın tamamında bulunan kuş türleri kadardır. Ülkemizin kuşlar açısından zengin olmasının en önemli nedenleri, zengin sulak alanlara sahip olması ve kuş göç yolları üzerinde bulunmasıdır. Türkiye’de kuş gözlemciliği son yıllarda dünyadaki gelişmelere paralel olarak hızla artmaktadır²⁶.

²² KANTARCI, Kemal. **Ön Büro İşlemleri ve Yönetimi Kitabı**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 22.

²³ JAGORET, P. ve J.M.Theveaud, Holidays and Retirement, **Leisure, Recreation and Tourism Abstracts**, Vol no:1, March, 1985, s. 32.

²⁴ ÜNLÜÖNEN, Kurban. vd. **age**, s. 24.

²⁵ ÜNLÜÖNEN, Kurban. vd. **age**, s .23.

²⁶ www.kultur.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFF679A66406202CCB02747D9FFF E7A1226.

1.3.12. Sosyal Turizm / Kitle Turizmi

Sosyal veya Kitle Turizmi, satın alma gücü az ya da sınırlı halk gruplarının özel bazı önlem ve teşviklerle turizm ve satın alma olayına katılmalarıdır. Başka bir deyişle sosyal turizm, gelir düzeyi ve satın alma gücü zayıf halk gruplarının turizm faaliyetlerinden yararlanabilmeleri için yapılan çalışmaların toplamıdır. Sosyal turizm 1950'lerden beri hızlı bir gelişim içerisinde²⁷.

1.3.13. Gençlik Turizmi

Gençlerin seyahat etmeleri, kişiliklerini geliştirmelerinde, yeni yerleri ve yaşamları öğrenmelerinde ve sosyal ilişkilerini artırmada en etkin yollardan biridir. Turizm ise, seyahat etmeyi ve seyahat ederken öğrenmeyi sağlayan etkinliktir. Gençlik turizmi, genel turizmin aksine, pahalı ve gelişmiş bir üstyapı gerektirmektedir. Gençler kendileri için özel, indirimli, basit, sade ve başka gençlerle buluşabilecekleri konaklama tesisleri istemektedirler. Ayrıca, gençler psikolojik yapıları nedeniyle harekete, maceraya ve değişime daha açıktırlar ve turistik hareketlere katılma düzeyleri diğer yaşlardan daha yüksektir²⁸.

1.4. Turizm Şekilleri

Çeşitli kriterlere göre turizmin şekilleri şunlardır²⁹ :

1.4.1. Turizme Katılanların Yaşına Göre

- Gençlik Turizmi: 15–25 yaşları arasında bulunan gençlerin genellikle kamu ve özel organizasyonların sağladığı destek ve teşviklerden yararlanarak bireysel veya grup halinde ülke içinde veya dışında kültür ve dinlenme motifleri ile yaptıkları seyahat ve konaklamalardan oluşan ekonomik, sosyal ve kültürel bir olgudur.

²⁷ ÜNLÜÖNEN, Kurban. vd. *age*, s. 21.

²⁸ DOĞAN, H. Zafer. “Gençlik Turizminin Psikolojik Temelleri”, **Gençlik Turizmi, Konferans-Workshop**, 14–16 Mayıs, Ankara, 1992, s. 7.

²⁹ ÖZTAŞ, Kadir ve KARABULUT, Tahsin. **Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri**, Nobel yayınları, Ankara, 2006, s. 29.

- Orta Yaş Turizmi: Çalışma ve üretme döneminde bulunan 25–60 yaş insanların katıldığı turizm aktivitelerine yetişkin ya da orta yaş turizmi adı verilmektedir. Bu gruptaki insanlar genellikle aile sahibidirler. Bu durum aile sorumluluğunu gerektirdiği için, diğer yaş grubu turizm türlerinden farklılık arz etmektedir.
- Üçüncü Yaş Turizmi: 60 ve üzeri yaş insanların katıldıkları turizm etkinliklerine üçüncü yaş turizmi adı verilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde, refah seviyesinin ve sağlık koşullarının uygun olması, insan ömründe ortalama yaşam süresini uzatmıştır.

1.4.2. Turizme Katılanların Sayısına Göre

- Ferdi (Münferit) Turizm: Seyahatin ve konaklamanın ferdi olarak düzenlenmesiyle ortaya çıkan turizm türüdür. Ferdi olarak turizme katılanlar toplumsal açıdan değerlendirmeye alındığında, genellikle üst gelir grubunda yer alan insanlar olduğu görülmektedir.
- Kitle Turizmi: II. Dünya savaşından sonra dünyada sağlanan genel barış ortamı ve teknolojinin, ulaştırma araçlarını geliştirmesi, hızlandırması, güvenli ve ucuz hale getirmesinden sonra insanların büyük kitleler halinde katıldıkları turizm türüdür.

1.4.3. Turistin Gelir Seviyesine Göre

- Sosyal Turizm: Satın alma gücü az veya sınırlı kitlelerin özel önlemlerle turizm faaliyetlerine katılmalarıdır. Diğer bir deyişle sosyal turizm, gelir düzeyi ve satın alma gücü zayıf halk kitlelerinin turistik aktivitelerden yararlanabilmesi için yapılan faaliyetlerin toplamıdır.
- Lüks Turizm: Üst gelir seviyesinde bulunan gruplara özgü bir turizm biçimidir. Bu turizm türü, ekonomik gücü ve geliri fazla olan toplum kesimlerinin turizm aktivitelerine katılmalarını kapsamaktadır. Bu tür gruplar, daha çok kumar, golf, av, kurvaziyer gibi turizm çeşitlerini tercih ederler³⁰.

³⁰ ÖZTAŞ, Kadir ve KARABULUT, Tahsin. **age**, s. 28.

2. TURİZMİN DÜNYA VE TÜRKİYE'DEKİ GELİŞİMİ

2.1. Turizmin Tarihsel Gelişimi

2.1.1. İlk ve Orta Çağlarda Turizm

Tarihin ilk çağlarından beri insanlar ya beslenme ihtiyaçlarından, ya da doğada karşılaştıkları tehlikelerden dolayı seyahat etmişlerdir³¹. M.Ö 4000 yıllarında, parayı icat eden Sümer'ler ticaret amacıyla seyahat eden ilk uygarlıktır. Sonra ise Finikeliler ticaret amacıyla seyahat etmişlerdir. Zamanla seyahat nedenleri sadece ticari amaçlı olmayıp kültürel, sosyal ve özellikle dini ve sağlık amaçlarla devam etmiştir. M.Ö 3000 yıllarında ise, Piramitler ve Tapınaklar nedeniyle Mısır, dünya insanların merkezi durumundaydı. Bu nedenle Mısır, gezginlerin çok fazla ilgisini çekmiştir. M.Ö 700 yıllarında Eski Yunan'da olimpiyat oyunlarının başlaması dünya turizm tarihi açısından önemli bir olay olarak kabul edilir³².

Marco Polo, 1271 yılında babası Niccolo ve amcası Maffeo ile Venedik'ten çıkıp, Afganistan'ı geçerek, Pamir düzlüğüne kadar gelmiştir. Dönerken ise, Sumatra, Hindistan ve Seylan'a uğrayarak Venedik'e dönmüşlerdir³³.

Orta çağda turizme damgasına vuran neden dini yerlerin ziyaretine dayalı seyahatlerdi. Özellikle kiliseler son derece zenginleşti. Yeni manastırlar, katedraller ve diğer dini tapınaklar yapıldı. Dönemin önemli gezginlerinden İbn-i Batu da, Tanca'dan Mekke'ye defalarca hac seyahatinde bulunmuş, İspanya ve Fas'ı geçerek, Sahra Çölü'nü aşmıştır³⁴.

2.1.2. Yeni ve Yakın Çağlarda Turizm

Rönesans ile birlikte, özellikle sanat bakımından gelişen yerlere olan seyahatlerde artış olmuştur. Endüstri Devrimi sayesinde turizmin dünyadaki gelişimini sağlayan temel etmenler olmuştur³⁵:

³¹ KANTARCI, Kemal. *age*, s. 3.

³² ERALP, Ziya. *Genel Turizm*, S.B.F Yayınları, Ankara, 1983, s. 1.

³³ KANTARCI, Kemal. *age*, s. 4.

³⁴ KANTARCI, Kemal. *age*, s. 4.

³⁵ KAHRAMAN, Nüzhet. *Turizm ve Çevre*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 2.

- Ücretli tatil hakkı ve boş zaman hakkı: İnsanların ne kadar boş zamanı olursa olsun, bu zamanı değerlendirebilecek kadar gelir seviyeleri yoksa turizm aktivitelerine katılmaları güçtür. Bu sebeple, boş zaman kavramı ile ücretli izin hakkının kazanılması, turizmin birbirini tamamlayan önemli unsurdur.
- Teknolojik yenilikler: Turizmin gelişmesindeki en önemli faktör ulaşım araçları teknolojisindeki gelişmelerdir. Özellikle II. Dünya savaşıdan sonra sağlanan ulaşım araçlarındaki teknolojik gelişme, hızlı ulaşım, ucuz toplu taşıma, güvenlik ve rahatlık imkanlarını sağlamıştır. Böylece kitle turizm hareketleri hızla gelişmiştir.
- Gelir düzeyinin artması: İnsanların zorunlu tüketim harcamalarından sonra kalan bir geliri olması durumunda turizme katılmaktan bahsedilebilir. Zorunlu ihtiyaçlar dışında bir gelir seviyesine sahip olunmazsa turizmden bahsetmek mümkün olmayacaktır.
- Kentleşme ve nüfus artışı: İnsanların nüfus özelliklerinde değişimler meydana gelmiştir. Öncelikle kurulan fabrikalar ve sanayi tesisleri büyük şehirlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.
- Sosyal güvenlik ve insan ömrünün uzaması: Sosyal güvenlik insan haklarını oluşturan en temel unsur olmuştur. Bu kavram, insanların çeşitli sebeplerden dolayı çalışamayacak duruma gelmesi sonucunda, kendisinin ve ailesinin yaşamını sürdürebilmesi için sağlanan bir güvencedir. İnsanların geleceğini güvence altına alan bu sistemin modern ülkelerde gelişmesi, ortalama yaşam süresini de artırmış ve böylece üçüncü yaş turizmini geliştirerek, turizm olgusunun ilerlemesine olumlu katkı sağlamıştır.
- Seyahat özgürlüğü: Seyahat özgürlüğü olmayan insanların ya da seyahat serbestisi olmayan ülkelerin turizme katılmaları beklenilmez. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 13. maddesinde tüm insanlara özgürce seyahat hakkı tanınmıştır.

- Kültür ve eğitim düzeyinin yükselmesi: Bu durum turizm bilincini oluşturarak, insanların turizme bakış açılarını geliştirmiştir. Böylece insanlar turizmi vazgeçilmez ihtiyaçlar gibi algılamaya başlamışlardır.

Avrupa’da en çok seyahat eden grup İngiliz soylularıydı. Ulaşımın zor ve kısıtlı olmasıyla İngiltere’de ilk demiryolu 1825 yılında hizmete girmiştir. Trenin birinci sınıf vagonlarının özelliği, gaz lambalarıyla aydınlatılması, döşemelerinin konforlu olmasıydı. İkinci ve üçüncü sınıf vagonları ise konforlu değil ve bunlarda seyahat edenler yeme-içme bulmakta zorlanmaktaydılar. 1830’larda demiryolu taşımacılığının gelişmesi ve buhar gücü ile çalışan gemilerin hizmete girmesi, zevk amacıyla seyahatin geniş kitleler arasında yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır. Seyahatin ucuzlaması, düşük gelir gruplarının da turizm olayına katılmasına ve büyük bir seyahat talebinin doğmasına yol açmıştır³⁶.

Thomas Cook, ilk seyahat acentasını açmış ve modern anlamda ilk seyahati gerçekleştiren kişi olmuştur. 1841 yılında 571 kişilik turist kafilesini 20 km uzaklıktaki İngiltere’nin Leicester kentine trenle götürmüştür. 1872 yılında ise ilk dünya turunu düzenlemiştir. Toplu gezilerin hem ulaşım hem de konaklama bakımından münferit seyahatlere göre daha ucuza mal olması nedeniyle endüstriye dönüşmüştür³⁷.

1848’de Amerika’da başlangıçta posta taşımacılığı amacıyla kurulan “American Express Company”, kitle turizminde önemli bir gelişme olarak kabul edilir. Dünyada ilk düzenli gemi işletmeciliğinin, 1838’de Newyork’tan İngiltere’ye 68 yolcu ile sefer yapan “Great Western” ile başladığı kabul edilir. Bundan dört yıl sonra ünlü “Cunard” gemicilik işletmesi kurulmuştur. Bu yıllardan başlayarak turistik amaçlı gemi ile seyahat büyük ilgi görmüş ve bu ilgi I. ve II. Dünya Savaşları yıllarındaki duraksamalarla 1950’lere kadar sürmüştür³⁸.

İkinci Dünya Savaşı’na kadar turizm lüks bir tüketim olayı olarak değerlendiriliyordu. Savaş sonrası Avrupa’daki sanayileşmeyle, turizm önem

³⁶ MC INTOSH, Robert and Gupta, Shashikant. **Tourism: Principles, Practices, Philosophies**, USA, Grid Inc., 3rd., ed., 1980, s. 15.

³⁷ KANTARCI, Kemal. **age**, s. 5.

³⁸ BARUTÇUGİL, İ. Sabit. **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri**, Beta Basım Yayıncılık, İstanbul, 1986, s.17.

kazanmaya başlamıştır. Tren ve gemilerin yanı sıra kara ve hava yolu taşımacılığı da hızla gelişmeye başlayıp, seyahat düzenleme işini önemli hale getirmiş ve tur operatörlüğü ortaya çıkmıştır. Tur organizatörlerinin gruplar için düzenlediği “paket turlar” ise günümüzde turizm olayının tipik bir yönüdür. Kişiler tek olarak yapabileceklerinden çok daha ucuza tüm ayrıntıları önceden belirlenmiş grup seyahatlerine giderek artan bir ilgi göstermekte ve bunun sonucu olarak da bu hizmeti sunan işletmeler hızla gelişmektedir³⁹.

2.2. Türkiye’de Turizm İşletmelerinin Tarihsel Gelişimi

Konaklama işletmeleri: İnsanların değişik nedenlerle yapmış oldukları yer değiştirme olayında, konaklama, yeme-içme ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla faaliyet gösteren ticari nitelikli işletmelerdir. Türkler, tarihin çok eski çağlarından beri turizmle uğraşmışlar, bu konuda örnek yapıtlar yapmışlardır. Örneğin, bugün motel olarak isimlendirilen konaklama işletmelerinin, eskiden Türkler tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Eski kervansaraylar, bugünkü motellere benzemektedir. Modern turizmin temeli olan otel, motel gibi konaklama tesisleri, daha basit şekillerde eski Türkler tarafından ortaya konmuştur. Eski Türk han ve kervansarayları hakkında bilgi verilmesindeki temel amaç, Türklerin dünya turizmine olan katkılarını anlatmaktır⁴⁰.

Orta Asya’da ise Türkler kervansaraylara benzer “Muyanlık” adı verilen konaklama yerlerine sahipti. Daha sonra Türkler, bu tesislere “Ribat” adını vermişlerdir. Ribat sonraları İran’da gelişmiş ve kervansaray adıyla Anadolu’da Selçuk ve Osmanlılarda en mükemmel bir düzeye ulaşmıştır. Avrupalılar ise Muyanlık ve Ribat’ın işini yapan “Hotel” adlı ilk konaklama kurumunu 1850’lerde İngiltere’de hizmete sokabilmişlerdir⁴¹.

Hanlar, Türkler için önemli konaklama tesislerinden biri olmuştur. Bunlar genellikle şehir ve kasaba içinde bulunan konaklama tesislerindedir. Kervansaraylardan farkı; kervansaray genellikle bir vakıftır. Kazanç müessesesi değildir. Hanlar ise, kısmen kurum, kısmen de özel teşebbüs malıdır. Ticari kurumlar

³⁹ BARUTÇUGİL, İ. Sabit. **age**, 1986, ss. 13–14.

⁴⁰ SEZGİN, O. Mesut. **age**, 1995, s. 22.

⁴¹ ÖZDEMİR, Mehmet. **age**, 1992, s. 80.

oldukları için bedeli ödenerek kalınabilir. Kervansarayların yatma odaları kapalı olmadığı için mahremiyeti yoktur. Bunun aksine hanlarda, aile için özel odalar bulunur⁴².

Modern anlamda ilk otel, 1892 yılında Wagon-List tarafından ülkemize gelen seçkin konukları ağırlamak amacıyla İstanbul Tepebaşı'nda yaptırılan Pera Palas Otelidir. Daha sonra 1931 yılında İstanbul'da Park Oteli hizmete girmiştir. 1950 yılında Türk Hükümeti ile Hilton Şirketi arasında yapılan anlaşma sonucunda, 15 Haziran 1955 yılında 29. Hilton Oteli hizmete girmiştir⁴³.

Günümüzde turizm sektörünü oluşturan işletmeler şunlardır:

1. Konaklama İşletmeleri,
2. Aracı İşletmeler,
3. Ulaştırma İşletmeleri.

2.2.1. Konaklama İşletmeleri

İnsanların geçici konaklama, dinlenme, yeme-içme, kısmen eğlenme ve diğer bazı kişisel ve sosyal gereksinimlerini karşılayan kuruluşlardır. Fiyat, kuruluş yeri, büyüklük, yapı özellikleri, konfor düzeyi, faaliyet amaçları ve faaliyet gösterilen zaman ve süreler bu işletmeleri gruplandırmada kullanılabilecek başlıca kriterler olmaktadır⁴⁴.

- **Otel İşletmeleri**

Büyüklüklerine, buldukları yere bağlı olarak konaklama hizmetlerinin yanı sıra, yeme-içme, eğlence, alış-veriş ve benzeri hizmetleri de sunan yan tesislere sahip işletmelerdir. Günümüz anlayışına göre oteller, yalnızca geceleme amacına yönelik yatak odalarına sahip bulunan tesisler değil, günlük yaşamın hemen tüm gereksinimlerinin karşılanabildiği işletmelerdir.

⁴² ŞENER, Burhan. **Önbüro Yönetimi**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 6.

⁴³ ŞENER, Burhan. **age**, s. 7.

⁴⁴ OLALI, Hasan. **Turizm**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 208.

- **Motel İşletmeleri**

Yerleşim merkezleri dışında, karayolları üzerinde kurulan konaklama tesisleridir. Moteller, motorlu araçlarıyla yolculuk yapanların kısa süreli konaklama, yeme-içme ve araçlarının park ihtiyaçlarını karşılayan en az 10 odalı tesislerdir⁴⁵.

- **Pansiyon İşletmeleri**

Uzun süreli konaklamaya uygun, istenildiğinde yeme-içme ihtiyaçlarının da karşılandığı küçük konaklama birimleridir. Ücretli iş gören çalıştırmaması nedeniyle daha ucuz olan pansiyonlar, otel ve benzeri konaklama işletmelerinin bulunmadığı küçük yerleşim bölgelerinde ya da yoğun turist talebi karşısında yatak kapasitesinin yetersiz kaldığı büyük turizm merkezlerinde önemli bir gereksinimi karşılar.

- **Oberj İşletmeleri**

Genellikle yerleşim merkezlerinin dışında, turistik yollarla bağlantılı olmak üzere su kenarlarında, kış ve dağ sporlarının yapılabileceği, doğal güzelliklere sahip yerlerde kurulan küçük konaklama tesisleridir.

- **Kamping İşletmeleri**

Karayolları ve yakın çevrelerinde kent girişlerinde göl, deniz, dağ gibi doğal güzelliği olan yerlerde kurulan ve genellikle turistlerin kendi imkânlarıyla konaklama, yeme-içme, dinlenme, eğlence ihtiyaçlarını karşıladıkları en az 30 ünitelik tesislerdir⁴⁶.

- **Tatil Köyü İşletmeleri**

Doğal güzellikler içerisinde veya arkeolojik değerler civarında kurulmuş, konaklamanın yanı sıra spor, eğlence hizmetlerinin de sağlandığı en fazla 3 katlı yapılardan oluşan ve uzun süreli konaklamalara uygun tesislerdir⁴⁷.

- **Hostel İşletmeler**

Gençlik turizmine yönelik en az 10 odalı konaklama tesisleridir. Yeme-içme hizmeti vermenin yanı sıra müşterilerin de kendi yemeklerini hazırlayabilme imkânı olan işletmelerdir.

⁴⁵ ŞENER, Burhan. **age**, s. 8.

⁴⁶ ŞENER, Burhan. **age**, s. 9.

⁴⁷ ŞENER, Burhan. **age**, s. 8.

2.2.2. Aracı İşletmeler

2.2.2.1. Tur Operatörleri

Diğer endüstrilerde olduğu gibi turizmde de dağıtımın en önemli parçası toptancılardır⁴⁸. Turizmde toptancılık işlevini tur operatörleri üstlenmektedir.

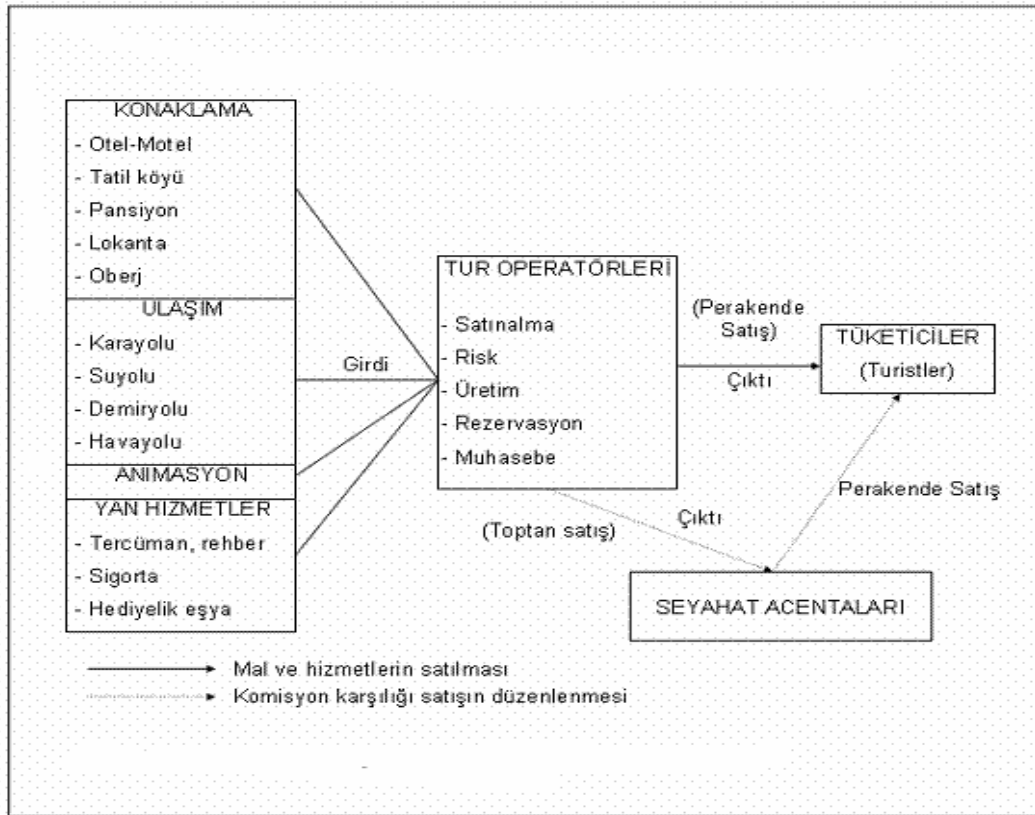
Tur operatörleri, farklı turizm işletmeleri tarafından üretilen hizmetleri, paket tur adı altında bir araya getirilerek, yeni bir ürün yaratan ve bu hizmetleri ya satın alarak ya da rezerve ederek; doğrudan tüketiciye ya da seyahat acentalarına pazarlayan işletmelerdir⁴⁹. Tur operatörlerinin, bir turizm ürünü oluşturmak için çeşitli turistik hizmetleri ve elemanlarını önceden planlaması ve bulması gerekir. Tur operatörleri, talebin fazla olduğu yörelerde ulaşım, transfer, konaklama, yeme-içme ile ilgili rezervasyonları yapabilmeleri için, bu hizmetleri üreten turizm işletmelerine önceden avans ödemek zorunda kalırlar. Bu yönüyle de tur operatörleri, özellikle küçük üreticilere finansman kaynağı yaratmış olur⁵⁰.

⁴⁸ HACIOĞLU, Necdet. **Turizm Pazarlaması**, Vipaş AŞ. Yay., Bursa, 4.Basım, s. 66.

⁴⁹ FOSTER, Douglas. **Travel and Tourism Management**, Macmillan Press, Hampshire, 1985, s. 53.

⁵⁰ DENİZER, Dündar. **Turizm Pazarlaması**, Ankara, Yıldız Matbaacılık, 1992, s. 89.

Şekil 1. Tur Operatörlerinin Hizmet Şeması

Kaynak: Holloway, J.C. The Business Of Tourism, 1989 s.119

Şekil 1’de görüldüğü gibi tur operatörleri ürünlerini tüketiciye ya doğrudan, ya da dolaylı olarak pazarlarlar.

2.2.2.2. Seyahat Acentaları

Acenta terimi Türk Ticaret Kanunu’nun 116. maddesinde; “*Ticari mümessil, ticari vekil, satış memuru veya müstahdem gibi tabi bir sıfat olmaksızın bir mukaveleye dayanarak muayyen bir yer ve bölge içinde daimi bir surette ticari bir işletmeyi ilgilendiren akıtlarda aracılık etmeyi veya bunları o işletme adına yapmayı meslek edinen kimseye acente denir.*” şeklinde tanımlanmıştır.

Seyahat acentaları turizm endüstrisi içinde turistik talep ile arzın birbiri ile temasını kolaylaştırıcı bir fonksiyonu yerine getiren ve tamamen hizmet üreten işletmelerdir⁵¹.

Dünya Turizm Örgütüncü (WTO) yapılan seyahat acentası tanımı ise şu şekildedir: “*Perakendeci seyahat acentaları halka, seyahatler, konaklama ve ulaştırma hakkında bilgi veren ve belli bir komisyon karşılığında tur operatörlerinin ürünlerini belli fiyatlarla müşteriye satış için aracılık yapan kuruluşlardır*”⁵².

Seyahat Acentaları Yönetmeliği'nin 4. maddesine göre ise seyahat acentaları şu şekilde tanımlanmaktadır: Kâr amacı ile turistlere, turizmle ilgili bilgiler vermeye, paket turları ve turları oluşturmaya, turizm amaçlı konaklama, ulaştırma, gezi, spor ve eğlence sağlayan hizmetleri görmeye yetkili olan, oluşturduğu ürünü kendi veya diğer seyahat acentaları vasıtasıyla pazarlayabilen ticarî kuruluşlardır.

1618 no'lu Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Kanunu'nun 3. maddesine göre seyahat acentaları gördükleri hizmete göre üç grupta toplanırlar;

(A) *Grubu Seyahat Acentaları*: 1. maddede söz konusu olan tüm seyahat acentacılığı hizmetlerini görürler. Tertipleedikleri turistik gezilerle bir önceki yıl yurt dışından getirdikleri dövizin %25'ini geçmemek üzere, yurt dışına turlar düzenleyebilirler. Söz konusu %25'in hesabında ulaştırma aracı ücreti, yemek, ikamet ve sair masraflar adı altında müşterilerden alınan her türlü paralar katılır.

Yabancı uyruklu seyahat acentaları yurt dışına tur tertip edemezler. (A) grubu seyahat acentaları, yurt dışına tertipleyecekleri turlarda kara ulaştırma araçlarını kullanmak istedikleri takdirde, kendilerinden dış hatlara karayolu ile yolcu nakliyatı ruhsatnamesi istenmez. Ancak aracın Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca tespit edilen vasıflara uygunluğu aranır.

(A) Grubu seyahat acentaların yurt dışına düzenleyecekleri turların programlarının bir örneğini Kültür ve Turizm Bakanlığı'na göndermeleri

⁵¹ UÇKUN, C. Gazi. **Seyahat Acentaları İnsan Kaynakları Organizasyon Uygulamalar**, Adapazarı, Sakarya Kitabevi, 2004, s. 2.

⁵² ÖNER, Çiğdem. **Seyahat Ticareti**, İstanbul: Literatür Yayıncılık, 1997, s. 84.

gerekmektedir. A grubu acentaların Türkiye Seyahat Acentaları Birliği'ne (TÜRSAB) giriş ve üyelik aidatı ödemeleri gerekmektedir.

(B) *Grubu Seyahat Acentaları*: Uluslararası kara, deniz ve hava ulaştırma araçları ile (A) grubu seyahat acentalarının düzenleyecekleri turları satarlar. Gerekli yasal şartları yerine getirdikleri takdirde, doğrudan işletme belgesi olarak faaliyete geçerler.

Acentaların merkezlerinde ve bağlı şubelerinde en az bir yabancı dil bilen iki enformasyon memuru ve düzenleyecekleri yurt içi turlarda bir tercüman rehber bulundurmaları gereklidir. TÜRSAB' a (A) grubu acentaları için belirtilen miktarda giriş ve üyelik aidatı ödemeleri gereklidir. Kuruluş teminatı olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'na her yıl belirlenen miktarda para yatırmaları gerekir

(C) *Grubu Seyahat Acentaları*: Yalnız Türk vatandaşları için yurtiçi turlar düzenlerler. “(B) ve (C) grubu seyahat acentaları kendi hizmetleri dışında kalan diğer seyahat acentacılığı hizmetlerini görmezler. Ancak kendilerine (A) grubu seyahat acentalarının verecekleri hizmetleri görürler.”

Yurt dışı bağlantılarının olmaması nedeniyle asgari döviz getirme zorunlulukları yoktur. Acentaların merkezlerinde ve bağlı şubelerde en az bir enformasyon memuru bulunmalıdır. TÜRSAB'a A ve B grubu acentalarda belirtilen miktarlarda giriş ve üyelik aidatlarını ödemeleri gereklidir. Seyahat Acentaları Yönetmeliği'nin 5. maddesindeki hizmetleri yapabilirler. Bu maddeye göre seyahat acentalarının hizmetleri şunlardır;

“a) *Seyahat acentalığı faaliyetleri, Kanuna göre kurulmuş seyahat acentalarınca yerine getirilir. Tüketicie yönelik olarak bir bedel karşılığında seyahat acentalığına münhasır faaliyet olarak tanımlanan hizmetlerin seyahat acentası olmayan kişi ve kuruluşlar tarafından yapılması yasaktır. Seyahat acentalarına münhasır hizmetler şunlardır;*

1) *Münferit veya gruplar için bir programa bağlı ya da programsız geceleme veya gecelemelessiz yurt içi/yurt dışı tur veya paket turları tanıtır, oluşturur, pazarlar veya satar,*

2) *Kara, deniz ve hava ulaştırma araçlarının ve bu araçlara sahip işletmelerin rezervasyonunu yapar, biletlerini satar,*

3) *Seyahat acentalarının ürettiği hizmetlerin tamamını ya da bir kısmını ürün sahibi seyahat acentası tarafından yetki verilmek suretiyle satar,*

4) *Transfer yapar,*

5) *Kâr amacıyla konaklama, ulaşım, gezi, yeme-içme, eğlence sağlayan, sportif faaliyetler, kongre-konferans, dinî, sağlık, eğitim, kültürel, bilimsel ve meslekî inceleme, teşvik veya destek amaçlı seyahat ve bunun içinde yer alan hizmetleri organize etmeyi, sağlamayı, pazarlamayı, gerçekleştirmeyi içeren paket tur veya turları düzenler satar,*

6) *Kâr amacıyla ikram, teşvik veya destek amaçlı olarak bedelsiz sunulmak üzere bedelini bizzat ödeyen kişi ya da kuruluşun yapacakları hizmetleri oluşturur, pazarlar veya satar.*

b) *Seyahat acentalarının yapabileceği diğer hizmetler şunlardır:*

1) *Ulusal ve uluslararası kuruluşlarca da kabul edilen turizm faaliyetlerinin oluşturduğu ürünleri satabilir,*

2) *Turizmle ilgili ve turizm hareketinin gerektirdiği konular hakkında turistin tabi olduğu döviz, vize, gümrük gibi işlemlere ilişkin bilgi verebilir, vize işlemlerini yapabilir,*

3) *Seyahat acentaları işyerinde veya araçlarında turistik nitelikte kitap, resim, kartpostal, hediyelik eşya, turistin ihtiyaç duyacağı enformasyon malzemelerini satabilir,*

4) *Ticarî amaçla sürücülü veya sürücüsüz olarak 15+1 veya daha az koltuk kapasitesine sahip, yolcu ve eşyalarını taşımaya mahsus taşıtları yurt içinde veya yurt dışında olmak üzere, yazılı bir sözleşmeyle belirli süreli kiralanmasını yapabilir.”*

2.2.3. Ulaştırma İşletmeleri

Ulaştırma, turizm pazarlamasının en önemli unsurlarından birisidir. Turizm pazarlamasında üretilen mal ve hizmetler tüketicinin ayağına götürülemeyeceğine göre, turistlerin turistik ürünlerin üretildiği bölgeye getirilmesi söz konusudur. Bu nedenle, turizm pazarlamasında ulaştırma işlevi, ürünlerin tüketiciye dağıtılmasına yarayan bir mal ya da hizmetin ulaştırılması değil, doğrudan doğruya tüketicilerin (turistlerin) taşınması ile ilgili faaliyetleri içeren bir insan taşımacılığıdır⁵³.

Turizm sektörünün etkin çalışması ve ülke ekonomisine anlamlı katkılar sağlaması; güvenli, süratli ve konforlu bir ulaştırma sisteminin kurulması ve işletilmesini gerekli kılmaktadır. Bilindiği gibi ulaşım teknolojisinin hızlı gelişmesi, ulaşım maliyetlerini düşürerek iç ve dış turizm talebinin yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Ayrıca bunun sonucu olarak kitlesele turizmin gelişmesi de bir dereceye kadar sağlanmıştır. Kısıtlı zamanı olan ve bunu yolculukta harcamak istemeyen turistlere, iyi işleyen bir ulaşım sisteminin kurulması ile uzak ülkelere de kolaylıkla seyahat edebilme olanağı sağlanmış olacaktır⁵⁴.

Ulaştırma konusunda ilk olarak su yolundan faydalanılmıştır. Daha sonraları karayolu ulaşımından ve 1841 yılından itibaren de demiryollarından turizm amaçlı yararlanılmaya başlanmıştır. İnsanoğlu 20. yüzyılla birlikte seyahatlerinde havayolunu kullanmaya başlamıştır. Havayolu, geçmişi kısa olmasına rağmen, ulaşım araçları içerisinde en güvenlisi ve süratli olanıdır⁵⁵.

2.2.3.1. Demiryolu İşletmeleri

Türkiye’de ilk demiryolu hattı, 1860 yılında İzmir-Aydın ve 1872 yılında da Haydarpaşa-İzmit arasında döşenmiştir. Cumhuriyet dönemine kadar demiryolu ulaştırması, karlılığı ve politik çıkarları ön planda tutan yabancı girişimcilerin elinde kalmıştır. 1923 yılına kadar yapılan demiryolu hatlarının uzunluğu 3,700 kilometredir.

⁵³ DENİZER, Dündar. **a.g.e.**, s. 96.

⁵⁴ FOSTER, Douglas. **age**, ss. 68–69.

⁵⁵ SEZGİN, O. Mesut. **Genel Turizm**, Tutibay, Ankara, 1995, s. 12.

Günümüzde demiryollarının toplam uzunluğu 9,300 kilometre civarındadır ve bunun önemli bir kısmı demiryolu yapımına önem verilen 1950 öncesi döneme aittir⁵⁶.

1950 döneminden sonra; karayolu ulaştırma sistemine verilen önemin gittikçe artması, raylı ulaştırma sistemine verilen önemi azaltmıştır. Bugün ülkemizde raylı ulaşım sisteminde, kısıtlı imkânlarla mevcut sistem korunmakta ve ancak demiryolu trafiğinin devamlılığı sağlanmakta ve modernizasyon çalışmaları yapılabilmektedir⁵⁷.

2.2.3.2. Deniz İşletmeleri

Türkiye’de denizyolu ulaşımı, turizm sektörü açısından büyük bir öneme sahip bulunmaktadır. Ülkemizin üç yanının denizlerle çevrili olması turizm açısından önem taşıyan yörelerin çoğunlukla kıyı bölgelerde bulunması, iklimin uygunluğu ve Akdeniz’de turizm açısından gelişmiş komşu ülkelerin varlığı, denizyolu ulaşımının önemini artıran etkenlerdir. Türkiye’nin turizmi tam ve mükemmel bir şekilde organize olmuş denizyolu ulaşımına bağlıdır. Çünkü turistik bakımdan önemli olan değerlerimizin çoğunluğu 8272 km. uzunluğundaki kıyılarımızda toplanmıştır⁵⁸.

2.2.3.3. Karayolu İşletmeleri

Türkiye’de, Cumhuriyet döneminde özellikle 1950’lerden başlayarak karayolu yapımına büyük önem verilmiş; karayolu ile yük ve yolcu taşımacılığı hızlı bir gelişme göstermiştir. Türkiye’ye gelen yabancıların önemli bir kısmı ulaşım olarak karayolunu tercih etmektedir. Türkiye’ye 1996 yılı itibariyle gelen yabancıların %15.79’u yani 1.360.328’i karayolunu kullanarak ülkemize gelmiştir⁵⁹.

2.2.3.4. Havayolu İşletmeleri

Uluslararası turizmin gelişmesi ile havayollarının gelişimi birbiriyle ile bağlantılıdır. 1960’lı yıllarda başlayan turizm patlaması, uluslararası hava taşımacılığıyla yakından ilişkilidir. Havayolu ulaşımındaki teknolojik ilerleme bilet fiyatlarının gerçek anlamda düşüşüne neden olmuştur. Aynı dönemde “charter”, yani tarifersiz uçuşların piyasaya girişi, havayolu ulaşımını ucuzlatmış ve potansiyel turizm

⁵⁶ DENİZER, Dündar. *age*, s. 98.

⁵⁷ ÜRGER, Savaş. *age*, s. 212.

⁵⁸ ÖZTAŞ Kadir ve KARABULUT, Tahsin. *age*, s. 84.

⁵⁹ Turizm İstatistikleri Bülteni, 1996, 1997, s. 30.

talebini gerçek talebe dönüştürmüştür. Bu bakımdan, uluslararası turizmin gelişimi ile uçak bilet fiyatlarının reel düşüşü yakından ilişki içindedir⁶⁰.

Turizm endüstrisinin özellikleri havayolu şirketlerinin yatay ve dikey olarak birleşmesine ait eğilimleri de artmaktadır. Bu eğilimin gerisinde hem daha geniş bir pazar dilimine hâkim olmak hem de eğitim ve yolcu hizmetleri için yapılan harcamaların paylaşımı, rezervasyon ve çok sık uçan yolcu programlarının düşük maliyetlerle hazırlanması gibi faktörler yer alır⁶¹.

1970'lerden sonra gelişen "paket tur" uygulaması ile ortaya çıkan toplu seyahat talepleri, tarifersiz uçuşlar düzenleyen özel havayolu işletmelerinin doğmasına neden olmuştur. Başlangıçta kiralık uçaklarla çalışan bu işletmeler, giderek kendi uçak filolarını oluşturmuşlar ve yüksek doluluk oranları ile çalışarak karlı ve büyük ulaştırma işletmelerine dönüşmüşlerdir⁶².

Gelişmiş ülkelerin sahip oldukları bu tur operatörlerinin, turizm talebini yönlendirmedeki en güçlü yönü; havayolu firmalarına sahip olmaları ve havayolu ulaşımını denetlemeleridir. Havayolu firmalarının turizm sektöründeki yatırımları, genellikle diğer havayollarına yapılan yatırımlardan oluşur. Tarifeli havayoluna sahip işletmeler, kendisine bağlı bir charter işletmesi kurar, ya da başka tarifeli ve charter havayolu işletmesiyle ortaklığa girerek ölçek ekonomisinden yararlanmak isterler⁶³.

⁶⁰ Hanlon, James Patrick. **Air Fares, Pricing and Tourism**, University of Birmingham 1982, s. 1.

⁶¹ ARIKAN, İ . **Havayoluyla Ulaşım ve Turizm İlişkisi ve Havaalanları**, Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi, Eylül-Aralık, s. 49.

⁶² BARUTÇUGİL, İ. Sabit. **age**, s. 22–23.

⁶³ DUNNING, J. H. ve MCQUEEN, M. **Transnational Corporations in International Tourism**, New York 1982, s. 40.

II. BÖLÜM

TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

1. TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ

1.1. Ekonomi Kavramı

Ekonomi, ülkenin sahip olduğu kıt kaynakların kişi ve toplum ihtiyaçlarını karşılayacak olan mal ve hizmetlerden hangilerinin üretimine ayrılacağını ve üretilen bu ürünlerin kişiler veya gruplar arasında ne şekilde pay edileceğini inceleyen sosyal bir bilim olarak tanımlanmaktadır⁶⁴.

Başka bir deyişle; ekonomi, insanların sınırsız tüketim isteklerinin kıt kaynaklarla en iyi nasıl tatmin edileceğini inceleyen sosyal bilim dalıdır⁶⁵.

1.2. Turizm Ekonomisi

Turizm ekonomisi, turistik faaliyetlerin nedenlerini, kapsamını, gelişme koşullarını, sonuçlarını, bu faaliyetler arasındaki neden-sonuç ilişkilerini bilimsel yöntemlerle ekonomik açıdan araştırarak turizme bağlı olduğu kanun ve ilkeleri ortaya koyan bir disiplindir⁶⁶.

Başka bir ifade ile turizm ekonomisi, turizm faaliyetinin meydana getirdiği ekonomik sonuçlar, bu sonuçların boyutları ve turizmin doğrudan ya da dolaylı olarak neden olduğu etkileri ölçmekle ilgili bir bilim dalıdır⁶⁷.

Turizmde piyasaya sunulan mal ve hizmetler diğer ekonomik sektörlerin ürettiği mal ve hizmetlere benzemekle birlikte, turizm hizmetinin, üretimi ve tüketimindeki amaçlardan doğan bazı özellikleri ve farklılıkları vardır⁶⁸. Bu özellik ve farklılıklar ışığında turizmin olumlu ve olumsuz ekonomik etkilerine aşağıda değinilecektir.

⁶⁴ PEKİN, Tefik. **Ekonomiye Giriş**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2007, s. 2.

⁶⁵ ERTEK, Tümay. **İktisada Giriş**, Beta Basım Yay., İstanbul, 2008, s. 1.

⁶⁶ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp. **age**, s. 195.

⁶⁷ İÇÖZ, Orhan ve KOZAK, Metin. **Turizm Ekonomisi, Turizmin Makro ve Mikro Ekonomik Etkileri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 9.

⁶⁸ ÜNLÜÖNEN, Kurban. vd. **age**, s. 24.

1.2.1. Turizmin Ekonomiye Olumlu Etkileri

Turizm özellikle gelişmekte olan ülkeler için kalkınmalarını sürdürmek için ihtiyaç duyulan döviz sağlamak, ülkede üretim çeşitliliğini arttırmak ve özellikle istihdam imkânları yaratmak açısından oldukça önemli bir yer tutar. Turizme bazı ülkelerin bakış açısı bu şekilde olumlu olurken; bazı ülkelerde, turizmin götürdüklerinin getirdiklerinden fazla olduğu savunulmaktadır⁶⁹.

1.2.1.1. Turizmin Ödemeler Dengesi Üzerindeki Etkisi

Bir ülkenin ödemeler dengesi bilânçosu o ülke bireyleri ve işletmeleri ile yabancı ülke bireyleri ve işletmeleri arasında yapılan tüm ekonomik işlemlerin sistematik bir şekilde tutulan kaydı olarak tanımlanmaktadır⁷⁰.

Dış ödemeler bilânçosu denildiğinde bir ülkenin bir yıl içinde diğer ülkelerle çeşitli nedenlerle yaptığı ödemeler ile dış ülkelere sağladığı gelirleri döviz olarak ya da döviz karşılığı yerli para cinsinden gösteren bir bilânçodur. Ödemeler bilânçosu, bir ülkedeki yerleşik kişilerin belirli bir dönem boyunca yabancı ülkede yerleşik kişilerle yaptıkları tüm ekonomik işlemlerin sonucunu gösteren sistematik bir kayıt olarak tanımlanmaktadır⁷¹. Ödemeler dengesi; cari işlemler hesabı, sermaye ve finans hesabı, net hata ve noksan, rezerv varlıklar olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır⁷².

⁶⁹ YILDIZ, Zafer. **Turizmin Bölgesel Kalkınmaya sağladığı Katkılar ve Göller Bölgesi Uygulaması**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 131.

⁷⁰ UNUR, Kamil. "Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi", **Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E Dergisi**, 2 (3), 2000, ss. 1–18.

⁷¹ SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslar arası İktisat**, 13. baskı, Gizem Yayınları, İstanbul, 1999, s. 384.

⁷² ÜNSAL, Erdal. **Makro İktisat**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 475.

Tablo 1. Ödemeler Dengesi (2003–2008).

		2003	2004	2005	2006*	2007*	2007	2008
A-	CARİ İŞLEMLER HESABI	-8.036	-15.601	-22.137	-31.893	-37.549	-33.056	-38.861
1.	İhracat (free on board)	51.206	67.047	78.365	93.611	115.307	104.915	132.364
2.	İthalat (free on board)	-65.216	-90.925	-111.353	-134.552	-162.012	-146.763	-182.749
	Mal Dengesi	-14.010	-23.878	-32.988	-40.941	-46.705	-41.848	-50.385
3.	Hizmet Gelirleri (Turizm vd.)	17.952	22.941	26.640	25.255	28.736	26.845	32.436
4.	Hizmet Giderleri (Turizm vd.)	-7.441	-10.144	-11.368	-11.424	-14.877	-13.635	-15.776
B.	SERMAYE HESABI							
C.	FİNANS HESABI	7.192	17.752	43.502	42.691	48.505	41.574	36.915
D.	NET HATA VE NOKSAN	4.941	2.191	1.835	-173	1.059	2.111	2.380
	GENEL DENGE	4.097	4.342	23.200	10.625	12.015	10.629	434
E.	REZERV VARLIKLAR	-4.097	-4.342	-23.200	-10.625	-12.015	-10.629	-434

Kaynak: www.dpt.gov.tr/DPT.portal. Erişim Tarihi: 18.04.2009.

Tablo 1’de görüldüğü gibi, 2003 yılında hizmet gelirleri 17.962 iken, bu rakam 2008 yılında 32.436’ya çıkmıştır. Turizmin hızla geliştiği 20. yüzyılda, uluslararası turizmin döviz yaratıcı etkisi turizmin en önemli fonksiyonu olarak düşünülmüştür. Döviz geliri elde etmek, gelişen ülkeler için oldukça zor olduğundan bu ülkeler, ithalatları için gerekli olan döviz turizmden sağlayabilmek için çaba harcamaktadırlar. Bu yüzden, gelişen ülkeler için turizmden elde edilen döviz gelişmiş ülkelere göre nispi olarak daha önemlidir⁷³.

Turizmin döviz arzını arttırıcı etkisi, görünmeyen ihracat ve ek ihracat şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ancak, turizm bir ihracat şekli olarak döviz arzını arttırmasının, bazı şartlara bağlı olduğu görülür⁷⁴:

- Kazanılan dövizler için yapılan döviz giderleri ile döviz gelirleri oranının 1’den küçük olması gerekir. Turistlere arz edilen turistik ürün ve hizmetleri oluşturan girdilerin bir kısmı ithal edilmiş olabilir. İthal edilen bu girdiler için ödenen

⁷³ VANHOVE, Nurbert. **The Economics of Tourism Destinations**, Prentice Hall, New York, 2002, s. 177.

⁷⁴ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp. **age**, s. 89.

döviz miktarının, bu ürünün satışı sonucu elde edilen gelirden küçük olması gerekir.

- Kazanılan bir birimlik dövizin milli para olarak fiyatının 1'den büyük olması gerekir. Yani net turizm döviz kazançlarının bu kazancı elde etmek için yapılan ve milli para ile belirtilen toplam giderlerden fazla olması gerekir.
- Turizm sektörünün döviz kazancı payının bu ülkede turizm sektörü olmaması halinde getireceği dövizden daha fazla olması gerekir. Bunun için de bir bölgesel ürünün turistlere satılması sonucu elde edilen döviz, bu ürünün ihracından elde edilecek dövizden fazla olmalıdır.
- Ayrıca turizm sektöründe elde edilen net döviz gelirleri, diğer sektörlerde kazanılan döviz gelirlerinden daha fazla olmalıdır. Aksi durumlarda, turizmden elde edilen döviz gelirleri, ülkenin net döviz gelirlerine bir katkı sağlamayacaktır.

Tablo 2. Dış Turizm Bilânçosu

AKTİF DIŞ TURİZM(Döviz Girdileri)	PASİF DIŞ TURİZM(Döviz Çıktıları)
1-Turistlerin konaklama giderleri	1-Yerleşiklerin dış ülkelerdeki konaklama giderleri
2-Turistlerin ulaştırma işletmelerine yaptığı ödemeler	2-Yerleşiklerin dış seyahatlerde yabancı ulaştırma işletmelerine yaptıkları ödemeler
3-Turistlerin yeme-içme için yaptığı ödemeler	3-Yerleşiklerin yurtdışında yeme-içme için yaptığı ödemeler
4- Turistik tüketim malları ihracatı	4-Turistik tüketim malları ithalatı
5-Turistik yatırım amacıyla gelen yabancı sermaye	5-Turistik yatırım amacıyla yurtdışına çıkan sermaye
6-Dış ülkelerdeki turizm yatırımlarından kâr transferi	6-Yabancı turizm yatırımlarının kendi ülkelerine kar transferi
7-Yabancılara kiralanan turizm tesislerinin kira gelirleri	7-Yabancı ülkelerde kiralanan turizm amaçlı tesislerin kira ödemeleri
8-Yabancıların yaptıkları turizm amaçlı reklam ve tanıtma harcamaları	8- Dış ülkelerde yapılan turizm amaçlı reklam ve tanıtma giderleri
9-Yabancı turizm işletmelerinden alınan komisyonlar	9-Yabancı turizm İşletmelerine yapılan komisyon ödemeleri
10-Dış ülkelerin ulusal turizm ve tanıtma bürolarının yaptığı tüm harcamalar	10-Dış ülkelerde açılan ulusal turizm ve tanıtma bürolarının tüm giderleri
11-Yabancı seyahat bürolarının giderleri	11-Dış ülkelerde yerli işletmelerin büro giderleri
12-Yabancıların ulusal banka ve sigorta kuruluşlarına yaptıkları komisyon ve prim ödemeleri	12-Yerleşiklerin dış ülkelerdeki banka ve turizm sigorta işletmelerine yaptığı çeşitli komisyon ve prim ödemeleri
13-Yabancıların rehberlik hizmetleri için yaptığı ödemeler	13-Yerleşiklerin dış ülkelerde rehberlik hizmetleri için yaptığı ödemeler
14-Turistlerin eğlence yerlerindeki harcamaları	14-Yerleşiklerin yurtdışında eğlence yerlerinde yaptığı harcamalar
15-Turistlerin park, müze ve benzeri yerler için ödedikleri giriş ödemeleri	15-Yerleşiklerin yurtdışında park, müze ve benzeri yerler için ödedikleri giriş ödemeleri
16-El sanatları ve hediyelik eşya satışları	16-Hediyelik ve hatıra eşya satın alımları
17-Diğer döviz girdileri	17-Diğer döviz çıktıları

Kaynak: BARUTÇUGİL, İ.Sabit. Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri, İstanbul, 1986, s. 47.

Dış turizm bilânçosu, bir ülkenin diğer ülkelerle olan turistik ilişkilerinden doğan döviz hareketlerini yıllık olarak ifade eden bilânçodur⁷⁵. Tablo 2’de görüldüğü gibi, dış turizm bilânçosu turizme ilişkin işlemlerden doğan tüm döviz hareketlerini kapsar. Dış turizm bilânçosunun aktifi, bir dönem içinde turistik hareketler nedeni ile ülkeye giren döviz, pasifi ise yine turistik hareketler nedeni ile dış ülkelere giden döviz transferlerini gösterir.

Turistlerin gittikleri ülkede ne miktar döviz bıraktıklarının belirlenmesinde başlıca iki metot kullanılmaktadır. Bunlar Merkez Bankası Metodu ve Anket Metodu’dur⁷⁶:

i. Merkez Bankası Metodu

Uluslararası turizm gelirlerinin kaydını bu metoda göre belirleyen ülkelerde merkez bankası ya da milli bir banka seçilir, bu bankanın merkez ve şubelerindeki görevli bölümler (kambiyo bölümleri gibi), turistler tarafından bozdurulan paralarla ilgili kayıtları tutarlar ve verileri biriktirirler.

Çok uygulanan bir yöntem olmasına karşılık, bazı sakıncaları vardır. Gerçekleşen işlemlerin belli bir kesime mal edilmesi bazı zorluklar yaratır. Sınır alış-verişinin önem taşıdığı ülkelerde, Merkez Bankası Metodu çok sağlıklı bir metot değildir. Bu metoda göre yalnızca banka transferleri olarak işlem gören ve dolayısıyla döviz kontrol kayıtlarında gözüken turist ödemeleri, turizm geliri olarak kabul edilmektedir. Döviz kontrolü esasına dayanan gerçek turistik harcama kayıtlarının doğruluğu; turistlerin alışkanlığına, o kontrolün etkinliğine, ülkedeki turizm işlemlerinin şekline bağlıdır. Bu tahminler, turizmin bir ülkenin döviz rezervleri üzerindeki etkisini gösteren bir kayıt olarak değer taşımaktadır. Ancak ekonomiye yaptığı etki konusunda, tek başvurulacak kaynak olarak kabul edilmesi mümkün değildir.

⁷⁵ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp, *age*, s. 92.

⁷⁶ ERDOĞAN, Harun. **Ekonomik, Sosyal, Kültürel, Çevresel Yönleriyle Uluslararası Turizm**, Udağ üniversitesi Basımevi, Bursa, 1996, ss. 105–111.

ii. Anket Metodu

Anket Metodu'nda turizm gelirleri, gelen turist sayısı ile her turistin günlük ortalama ya da ziyaret başına ortalama harcama miktarının çarpılması sonucu hesaplanır. Doğrudan ya da dolaylı olarak iki anket tipi uygulanmaktadır. Doğrudan Anket Metodunda, genellikle turistlerle bağlantı kurulup kendilerine yaptıkları harcamalara ilişkin sorular sorulup veriler kaydedilir. Eğer Dolaylı Anket Metodu uygulanıyorsa; her türlü konaklama tesisi, restoran-bar, eğlence yerleri ve ulaştırma şirketleri gibi turistlerce sıkça uğranan yerlere bırakılan formlardan veriler elde edilir. Bu yöntemde, işletme sahiplerine bırakılan formların doldurulması yolu ile bir sonuca ulaşılır. Ülkemizde, dış turizm giderlerinin hesaplanmasında uygulanan yöntem oldukça farklıdır. Gelirlerin hesaplanmasında Anket Metodu uygulandığı halde, giderlerin hesaplanmasında, yurtdışına turistik amaçla çıkmak isteyen Türk vatandaşlarının talep ettiği döviz miktarları esas alınmaktadır⁷⁷.

1.2.1.2. Turizmin Gelir Yaratıcı Etkisi

Bir ülke ya da yörede turistlerin yapmış oldukları harcamalar doğrudan ve dolaylı gelir etkisi yaratır⁷⁸.

Turizm gelirinin ekonomik açıdan özellikleri şunlardır⁷⁹;

- Uluslar arası turizm bağlamında ele alındığında turizm geliri, ekonomik bakımdan gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere döviz transferi anlamına gelir. Döviz geliri, her ülke için ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için ithalat ve yatırım gücünü ifade eder.
- Turizm geliri, ülke, bölge ya da yörenin turistik rantını oluşturmaktadır. Kum, güneş, temiz hava, deniz gibi sıfır maliyetli ve normal şartlarda ticari özelliği olmayana da atıl işgücü, ucuz tarım ve deniz ürünleri gibi düşük maliyetli ve alternatif değerlendirme imkânları son derece sınırlı kaynakların turizm yoluyla değer kazanması ve gelir oluşturması mümkün olabilmektedir. Diğer bir

⁷⁷ ERDOĞAN, Harun. **age**, s. 215.

⁷⁸ MCINTOSH, Robert W. and GOELDNER, Charles R. (Editors), **Tourism**, John Wiley & Sons Inc; 6th Rev Ed edition, s. 279.

⁷⁹ BARUTÇUGİL, İ.Sabit. **age**, ss. 53–54.

ifadeyle, turizm düşük maliyetle milli gelire önemli derecede katkı sağlayabilmektedir.

- Ülkeler, bölgeler ve sektörler arasında turizm geliri sayesinde daha adaletli bir gelir paylaşımı ortaya çıkabilir. Böylece, gelişme kaynakları sınırlı ve sermaye birikimi açısından yetersiz olan bölgelerin turizm gelirleri yoluyla ekonomik faaliyet alanlarını genişletmesi ve yeni gelir kaynakları bulması mümkündür. Böylece bu ülke ve bölgelerin milli gelirlerinde artış olur.

Uluslar arası turizm hareketleri, turist çeken ülkeler açısından büyük bir oranda döviz kazancına sebep olur. Turizmin sebep olduğu bu gelir etkisinin büyüklüğü, turist çeken ülkenin turizm sektörü açısından dışa bağımlılık oranıyla ilgili olup 3 temel faktöre bağlıdır. Bunlar⁸⁰;

- Turist kabul eden ülkenin ithal mallarına olan bağımlılığı turistler tarafından tüketilen mal ve hizmetlerin doğrudan ithali, turistik üretim için hammadde, yarı mamul madde ithali şeklinde ortaya çıkar.
- Emek yoğun bir sektör olan turizm, ihtiyaç duyulan kalifiye personelin yurtdışından temin edilmesi ya da personelin eğitiminin yurtdışında yapılması turizmin gelir etkisini azaltır.
- Turizm sektörünün istenilen oranda büyüebilmesi ve uluslar arası rekabette söz sahibi olabilmesi için ihtiyacı olan yatırım mallarının ithal edilmesi ve ülkede faaliyette bulunan yabancı sermayenin kar transferleri turizmde gelir etkisini azaltıcı yönde etkiler.

1.2.1.3. Turizmin Gayri Safi Milli Hasıla İçindeki Payı

Turizmin ekonomideki rolü ve önemi konusunda yapılan değerlendirmeler arasında en yaygın kullanılan yöntem, turizm gelirlerinin gayri safi milli hâsıla (GSMH) ile olan ilişkisinin ölçülmesidir. GSMH'nın değeri hesaplanırken; tüm nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatları ile çarpımı yapılarak bir sonuca ulaşılır. GSMH'dan amortismanlar çıkarıldığı zaman safi milli hasıla hesaplanmış olur.

⁸⁰ İÇÖZ, Orhan ve KOZAK, Metin. **age**, s. 207.

Üzerinde durulması gereken, GSMH'nın ara malları değil, nihai mal ve hizmetleri dikkate almasıdır. Eğer ara mallar da hesaplama içine girerse, çift hesaplama sorunu ile karşı karşıya kalınır. Bunu önlemek için ya nihai mal ve hizmetlerin ya da katma değerlerin toplamı ile sonuca ulaşılır⁸¹.

Tablo 3. Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı-Cari Alıcı Fiyatlarıyla-(1965 – 2006).

YILLAR	GAYRİSAFİ MİLLİ HÂSILA		GELİR (X)	TURİZM GELİRLERİNİN GSMH İÇİNDEKİ PAYI (%)
	MİLYON TL.	MİLYON \$	MİLYON \$	
1965	76. 726,3	8. 525,1	13,8	0,2
1970	207. 814,8	9. 951,3	51,6	0,5
1975	690. 900,8	37. 598,0	200,9	0,5
1980	5. 303. 010,2	57. 198,3	326,7	0,6
1985	35. 350. 318,4	52. 597,6	1. 482,0	2,8
1990	397. 177. 547,4	150. 758,0	3. 225,0	2,1
1995	7. 854. 887. 167,0	170. 081,0	4. 957,0	2,9
2000	125. 596. 128. 755,0	200. 002,0	7. 636,0	3,8
2001	176. 483. 953. 021,0	145. 693,0	10. 066,5	6,9
2002	273. 463 167 796,0	180. 892,0	11. 900,9	6,6
2003	356. 680. 888. 000,0	239. 235,0	13. 203,1	5,5
2004	430.511.476. 967,0	300. 578,0	15. 887,7	5,3
2005	486. 401. 032. 274,0	360. 876,0	18. 153,5	5,0
2006	575. 783. 962. 136,0	399. 673,0	16. 850,8	4,2

Kaynak: www.dpt.gov.tr, www.kultur.gov.tr

Tablo 3'te görüldüğü gibi, 2001 yılında turizm gelirin GSMH içindeki payı % 6,9 iken, bu oran 2006 yılına kadar azalma göstermiştir. Turizmin GSMH'ya katkısı, çoğunlukla yabancı ziyaretçi harcamalarını cari fiyatlarla tahmin ederek ve bundan turizm sektörü tarafından satın alınan mal ve hizmetlerin maliyetini çıkararak hesaplanır. Diğer bir ifadeyle; yabancı ziyaretçi harcamaları ile yaratılan GSMH miktarı, turistler tarafından yapılan harcamaların döviz geliri olarak kaydedilmesi ve bu gelirden söz konusu turistlere yapılan hizmetin maliyetinin çıkarılmasıyla bulunur⁸².

⁸¹ LIPSEY, Richard and STEINER, Peter. **İktisat-II**, Çev. Ahmet ÇAKMAK, Bilim Teknik Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 30–32.

⁸² MATHIESON, Alister and WALL, Geoffrey. **age**, s. 63.

Turizm gelirinin ekonomide yarattığı etki, katma değerdir. Milli gelir üzerinde; turistik mal ve hizmet üretiminin yarattığı katma değer etkisi, diğer sektörlerden yüksek olduğundan önem kazanmaktadır. Bu nedenle; turizm sektöründe katma değer miktarının hesaplanması ve ortaya konulması gerekmektedir⁸³.

Bu bağlamda; katma değer, satışa sunulan malın fiyatından, bu malı üretmek üzere daha önce başka kişiler ya da firmalar tarafından yapılmış ara tüketim harcamaları çıkarıldığında kalan farktır. Bir ülkede bütün ekonomik birimlerin mal ve hizmet üretiminde yarattıkları katma değer toplamı milli geliri vermektedir⁸⁴.

1.2.1.4. Turizm Yatırımlarının Gelir Etkisi

Turizm yatırımları; alt yapı yatırımları, konaklama tesisleri yatırımları ve diğer hizmet tesisi yatırımları olmak üzere üç ana grupta toplanabilir⁸⁵ :

➤ Alt yapı yatırımları

Alt yapı yatırımları, genellikle merkezi ya da yerel kamu kuruluşları tarafından gerçekleştirilen yol, liman, köprü, havaalanı gibi alt yapı tesisleri ve su, elektrik, kanalizasyon, telekomünikasyon gibi temel hizmetlere dönük yatırımlardır. Bu yatırımların gerçekleştirilmesinde temel amaç, doğrudan turizm sektörünü geliştirmek olmamakla beraber, alt yapının varlığı ve yeterliliği turizmin gelişmesini önemli ölçüde etkilemektedir.

➤ Konaklama tesisleri yatırımları

Konaklama tesisleri yatırımları, turizm faaliyetine katılarak sürekli yaşadığı yerlerin dışına çıkan kişilerin geçici olarak konaklama ve geceleme gereksinimlerini karşılamaya yönelik otel, pansiyon, tatil köyü vb. tesislere yapılan yatırımlardır. Turistin belirli bir bölgeye çekilebilmesi ve ekonomik bir fayda yaratabilmesi için konaklama tesislerinin gerekliliği yadsınamaz.

⁸³ İLKİN, Akın ve DİNÇER, Mithat Z. **Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi**, TOBB, Ankara, 1991, s. 40.

⁸⁴ LIPSEY, Richard and STEINER, Peter. **age**, ss. 30–32.

⁸⁵ BARUTÇUGİL, İ. Sabit. **age**, s. 131.

Tablo 4 . Konaklama tesisleri yatırımları

Turizm İşletme Belgeli Tesisler				Turizm Yatırım Belgeli Tesisler		
YILLAR	TESİS	ODA	YATAK	TESİS	ODA	YATAK
1990	1.260	83.953	173.227	1.921	156.702	325.515
1991	1.404	97.260	200.678	1.987	158.372	331.711
1992	1.498	105.476	219.940	1.938	148.017	309.139
1993	1.581	113.995	235.238	1.788	132.395	276.037
1994	1.729	128.065	265.136	1.578	114.913	240.392
1995	1.793	135.436	286.463	1.334	96.517	202.483
1996	1.866	145.493	301.524	1.309	96.592	202.631
1997	1.933	151.055	313.298	1.402	110.866	236.632
1998	1.954	151.397	314.215	1.365	116.286	249.125
1999	1.907	153.749	319.313	1.311	114.840	245.543
2000	1.824	156.367	325.168	1.300	113.452	243.794
2001	1.980	175.499	364.779	1.240	107.262	230.248
2002	2.124	190.327	396.148	1.138	102.972	222.876
2003	2.240	202.339	420.697	1.130	111.894	242.603
2004	2.357	217.664	454.290	1.151	118.883	259.424
2005	2.412	231.123	483.330	1.039	128.005	278.255
2006	2.475	241.702	508.632	869	123.326	274.687

Kaynak: www.tursab.org.tr/content/turkish/istatistikler

Tablo 4’te görüldüğü gibi, 1990 yılından itibaren işletme belgeli tesis sayısında artışlar meydana gelirken, yatırım belgeli tesis sayısında değişkenlikler görülmektedir. 2006 yılında işletme belgeli tesis sayısı, yatırım belgeli tesis sayısının yaklaşık üç katına çıkmıştır.

➤ Diğer hizmet tesisleri yatırımlar

Alt yapı ve konaklama dışında, turistlerin yeme-içme, eğlenme, spor yapma ve alış-veriş gibi gereksinimlerini karşılamak üzere kurulan lokanta, gazino, kafeterya, yüzme havuzu, spor tesisleri, plaj yapılması, eğlence yerleri, dans ve oyun salonları, alış-veriş merkezleri vb. yerler için yapılan yatırımlardır. Bunlar, konaklama tesisleri bünyesinde ya da onlardan bağımsız olarak kurulabilir.

1.2.1.5. Turizmin İstihdama Olan Etkisi

İstihdam, bir ülkede çalışmak arzu ve iradesinde bulunan kişilerin iktisadi mal ve hizmetlerin üretimine katkıda bulunarak kendilerine gelir sağlayacak şekilde

çalıştırılmalarıdır.⁸⁶ İstihdam, ekonomide çalışma istek ve arzusunda olan tüm yetişkin insanların, iş bulup çalışmalarını ifade etmektedir.⁸⁷ Geniş anlamda istihdam; üretim faktörlerinin (emek, sermaye, toprak, girişim) üretimde kullanılması anlamını taşımaktadır⁸⁸.

Turizmin istihdama olan etkisi, turizmin gelişmesine ve turizm talebinin yoğunluğuna bağlı olarak artar. Turizmin gelişmesine paralel olarak turistik tesis yatırımlarının artması, işgücü talebini arttırdığı gibi, turizmin mevsimlik özelliğinin bir sonucu olarak talebin yoğunlaştığı dönemlerde turistik işletmelerin işgücü talebi de artar⁸⁹.

Turizmin parasal etkilerinin yanı sıra, ekonomide yarattığı reel etkilerin en önemlisi, emek-yoğun üretim tekniğinden kaynaklanan istihdam etkisidir⁹⁰.

Turizm sektöründe makinalaşma ve otomasyon imkânlarının sınırlı olması nedeniyle, sektörün meydana getirdiği istihdam yoğunluğu diğer sektörlerle göre daha yüksektir. Sektörde emek-yoğun üretimin hakim olması nedeniyle turistik tüketim harcamaları, yüksek oranda doğrudan istihdam etkisi oluşturmaktadır. Bunun yanında turizm sektörüne mal ve hizmet sunan yan sektörlerle de yeni iş imkânları sağlayarak dolaylı istihdam etkisi meydana getirmektedir. Turizmin meydana getireceği dolaylı istihdamın niceliği sektörün yerel ekonomi ile ne kadar uyum sağladığına bağlıdır⁹¹.

Turizm sektörü sayesinde sağlanan istihdam üç şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlar; doğrudan, dolaylı ve uyarılmış istihdamdır.⁹²

- i. **Doğrudan İstihdam:** Turizm sektöründe doğrudan hizmet verenler yer almaktadır. Konaklama, yeme-içme işletmeleri, hediyelik eşya satan mağazalar, bar ve gece kulüpleri, seyahat acentaları, ulaştırma işletmeleri ve turizm örgütlerinde yaratılan işler bu gruba girmektedir.

⁸⁶ BAYSAL, Kubilay. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1984, s. 149.

⁸⁷ DİNLER, Zeynel. **İktisada Giriş**, Ekin Kitapevi, Bursa, 1998, s. 413.

⁸⁸ UNAY, Cafer. **Makro Ekonomi**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993, s. 239.

⁸⁹ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp. **age**, s. 146-147.

⁹⁰ KORZAY, Meral. Turizmde İstihdam ve Eğitim, **III. İzmir İktisat Kongresi, Turizm Çalışma Grupları**, 4-7 Haziran, 1992, ss. 289-311.

⁹¹ MILL, Robert C. ve MORRISON, Alastair M. **The Tourism System**, 2nd ed., New Jersey, 1992, s. 294.

⁹² ŞAHİN, Adem. **age**, s. 5.

- ii. Dolaylı İstihdam:** Turistik harcamalar sonucu gerçekleşmeyen, ancak turizmle ilgili olduğundan turistik arz içerisinde yer alan ve diğer sektörde oluşan istihdam türüdür. Bir bölgede turizm sektöründe meydana gelen gelişmeye bağlı olarak ulaştırma, eğlence ve alışveriş merkezlerindeki istihdam edilen personel sayısındaki değişme bu kapsamda incelenebilir.
- iii. Uyarılmış İstihdam:** Turizm sektöründen elde edilen gelirin tekrar harcanması sonucu ortaya çıkan istihdam türüdür. Bu istihdam türü çarpan etkisi sonucu ortaya çıkar.

Tablo 5. Turizmin Doğrudan veya Dolaylı İstihdama Etkisi.

YILLAR	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Türkiye toplam istihdam (DİE)	21.015	20.900	21.374	21.860	20.934	19.742
Turizmde doğrudan istihdamın payı %	3,62	4,26	4,56	4,63	4,82	5,10
Turizmde dolaylı istihdamın payı %	9,05	10,66	11,41	11,58	12,05	12,76

Kaynak: www.dpt.gov.tr

Tablo 6’da görüldüğü gibi, Türkiye’de toplam istihdam 1996 yılında 21.015 iken, bu rakam 2001 yılında düşüş göstererek 19.742’ye inmiştir. Turizmde doğrudan istihdamın payı ise 1996 yılında % 3,62’den 2001 yılında %5,10’a yükselmiştir. Turizmin gelişmesine paralel olarak turistik tesis yatırımlarının artması, işgücü talebini arttırdığı gibi, turizmin mevsimlik özelliğinin bir sonucu olarak talebin yoğunlaştığı dönemlerde turistik işletmelerin de işgücü talebi artar⁹³.

⁹³ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp. **age**, 1986, s. 101.

Tablo 6 . Turizmin İstihdama Olan Etkisi.

YILLAR	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1. Konaklama sektörü						
Lokantalı oteller	56.586	91.167	90.093	93.494	96.553	95.303
Lokantalı moteller	2.117	2.309	3.279	2.407	2.354	2.392
Apart otel	1.426	1.350	1.534	1.547	1.598	1.589
Pansiyonlar	5.284	5.778	5.711	5.788	5.629	5.427
Kamping ve konaklama alanları	262	327	293	334	395	186
Tatil köyleri ve tatil evleri	11.818	15.468	15.320	15.806	17.599	47.353
Dağ evleri	108	161	161	178	191	283
Lokantasız oteller	18.597	22.861	25.002	25.946	26.307	8.015
Lokantasız moteller	706	698	681	701	694	659
1. ara toplam	96.904	140.119	142.074	146.201	151.320	161.207
2. Restoran, Lokanta ve Bar sektörü						
İçkili ve içkisiz lokantalar	103.169	169.169	170.170	163.204	165.810	162.324
Köfteci ve kebabçılar	36.738	43.745	41.930	42.115	49.176	26.217
Pizzacı ve hamburgerciler	6.119	6.197	6.096	10.497	12.637	10.596
Meyhane ve birahaneler	7.800	8.448	9.104	10.301	11.160	9.342
Barlar	3.571	3.670	3.432	3.442	3.415	130.986
Gece klübü ve tavernalar	2.247	2.079	2.073	2.173	2.442	2.745
Çay bahçeleri	6.244	6.929	7.565	7.473	7.353	3.253
2. ara toplam	165.888	240.237	240.370	239.205	251.993	345.463
3. 2. aratoplam/2 (Restoran Lokanta ve Bar sektörünün yarısı turizme hizmet ettiği varsayılırsa)	82.944	120.119	120.185	119.603	125.997	172.732
3. Ulaştırma ve seyahat acentaları sektörü						
Tarifeli karayolu taşımacılığı	149.623	164.711	189.541	189.630	208.361	183.546
Tarifesiz karayolu taşımacılığı	363.506	392.985	436.741	469.192	432.660	398.137
Deniz ve kıyı taşımacılığı	26.896	28.259	29.859	29.913	30.701	31.580
Tarifeli havayolu taşımacılığı	12.840	12.849	13.920	14.383	13.151	12.541
Tarifesiz havayolu taşımacılığı	1.403	2.172	2.326	1.842	2.117	2.272
Destekleyici ulaştırma faaliyetleri	5.200	4.868	12.628	14.536	14.747	14.956
Seyahat acentaları ve tur işletmecileri	17.903	21.151	23.360	22.130	20.177	22.390
Diğer ulaştırma acentaları	3.697	4.101	4.765	4.722	9.980	8.432
4. ara toplam	581.068	631.096	713.140	746.348	731.894	673.854
Doğrudan istihdam toplamı						
1+3+4. ara toplamlar	760.916	891.334	975.399	1.012.152	1.009.211	1.007.793

Kaynak: www.dpt.gov.tr

Tablo 5'te görüldüğü gibi, konaklama sektöründe 1996 yılında istihdam edilen kişi sayısı 96.904 iken, bu sayı 2001 yılında 161.207'ye çıkmıştır. Doğrudan istihdam toplamı ise 2001 yılında 1.007.793'e yükselmiştir.

➤ Turizmin İstihdam Üzerindeki Etkisini Belirleyen Etkenler

Turizm endüstrisinin istihdama olan katkısı farklı ülkelere ve zaman sürecine göre değişebilmektedir. Turizmin istihdam üzerindeki etkisini belirleyen etkenler şu şekilde sıralanabilir⁹⁴:

- Ülkelerin ekonomik yapılar ve işgücü politikaları,
- Ülkenin turizm sektörünün özellikleri ve bu sektörün küçük ölçekli aile işletmelerinden mi büyük girişimlerden mi oluştuğu, işletmelerin otomasyon durumu, mevsimsel özellikler,
- Turizm sektörü için istihdam edilen işgücünün yetenek, verim ve uygunluk düzeyi, özellikle vasıflı işgücünün yeterlilik düzeyi,
- Turizm sektörü ile diğer sektörler arasında, ücret ve maaş düzeylerine ilişkin rekabet durumu,
- Ülkedeki turizm işletmelerinin mevsimlik veya yıl boyunca faaliyetlerini sürdürüp sürdürmediği,
- Ülkede turizm sektörünün imajı, eğitim görmüş gençler tarafından cazip görülüp görülmediği,
- Turizm sektöründe yapılan işlerin part -time olup olmadığı.

1.2.1.6. Turizmin Diğer Ekonomik Sektörlere Etkisi

Taşıdığı özellikler nedeniyle diğer sektörlerle yakın ilişki içinde olan turizm sektörü, turistik ihtiyaçların karşılanmasında ekonominin bütün sektörlerinden yararlandığı gibi, bazı sanayi kollarını içine almakta, bazılarını kendi ihtiyacına göre şekil vermekte, bir kısmını da yeniden meydana getirmektedir⁹⁵.

Turizm sektörünün tarım sektörü, konaklama ve eğlence yerlerinin yapımını sağlayan inşaat sektörü ile önemli ilişkileri vardır. Turist sayısının artmasıyla ülke ya da

⁹⁴ ERDOĞAN, Harun. *age*, ss. 233–234

⁹⁵ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp. *age*, s. 154.

bölge genelinde nüfusun artmasına ve tüketim maddeleri ihtiyacının artmasına neden olacaktır. Bu da ülkede hem tarım sektörünün, hem de gıda sektörünün gelişmesine olumlu katkı sağlamaktadır⁹⁶.

➤ **Turizmin Tarım Sektörüne Etkisi**

Turizmin gelişmesine paralel olarak, turizmin gelir etkisinin artması, tarım sektöründe üretim kalitesinin artmasına, standardizasyonun sağlanmasına neden olur. Ayrıca, tarımsal faaliyette bulunanların çeşitli seçenekleri değerlendirerek turizmden gelir sağlamaları da mümkündür. Tarım sektöründe çalışan nüfus, turizm sezonunda artan talebi karşılayabilmek için daha fazla üretim yapmak zorundadır. Turizm sezonunda artan tarımsal ürün talebi, bölgedeki insanın daha kaliteli mal ve hizmet arzıyla birlikte, ulusal ve kişi başına düşen gelirin de artmasına neden olmaktadır⁹⁷.

Tarım sektöründe, işgücü mobilitesinin zayıf olması ve üretimin genellikle mevsimlere bağlı olması sonucu ortaya çıkan mevsimlik işsizlik ve atıl kapasitenin, turizmin yarattığı istihdam imkânları ile azaltılması mümkündür. Turizmin tarım sektörüne sağladığı yararlar yanında; bazı problemler doğurduğu da görülür. Turizm sektörüne tahsisler yüzünden; kullanılabilir tarım alanlarının daralması, bu duruma örnek olarak verilebilir⁹⁸.

➤ **Turizmin Sanayi Sektörüne Etkisi**

Sanayi sektörü ile turizm arasındaki ilişkiyi daha açık görebilmek için, sanayi sektörünü şu başlıklar altında ele alarak incelemek gerekecektir⁹⁹;

Tüketim malı üreten sanayiler üzerinde; turizmin etkisi oldukça fazladır. Özellikle gıda ve içki sanayilerinde, turistik ihtiyaçların yönlendirdiği talebe uyum sağlamak amacıyla, üretimin turistik standartlara uygun üretilmiş olmasına gayret edilir.

Ara malı üreten sanayiler arasında ele aldığımız; deri, deri mamulleri ve seramik sanayi turizmden etkilenmektedir. Özellikle deri ve deri mamullerinin satışı turizm yoluyla elde edilen ek ihracatı arttırmaktadır.

⁹⁶ BAYER, M. Zeki, **Turizme Giriş**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul, 1992, s. 39.

⁹⁷ KOZAK, Metin ve BAHAR, Ozan. **Turizm Ekonomisi**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2006, s. 142.

⁹⁸ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp. **age**, ss. 111–112.

⁹⁹ ŞAHİN, Adem. **age**, ss. 27–28.

Yatırım malı üreten sanayiler ile turizm sektörü arasında etkili bir ilişki yoktur. Özellikle ulaşım araçları üreten sanayilerde, turistik talebin ihtiyaç gösterdiği değişiklikleri yapabilmek bakımından ilişkiler önem kazanmaktadır.

➤ **Turizmin Hizmet Sektörüne Etkisi**

Turizmin gelişmesi, bir yörede turistik hareket ve yatırımların artması, hizmet sektörünün önem kazanmasına ve gelişmesine neden olur. Turizmin hizmetler sektörü üzerindeki etkileri aşağıda sıralanmaktadır¹⁰⁰:

- Cari tüketimle ilgili hizmet sektörünün gelişmesine yardımcı olur (bakkal ve manavda satışa sunulan ekmek, et, süt, meyve-sebze vb. ürünler gibi).
- Donatım sanatları ile ilgili hizmet sektörünün gelişmesine yardımcı olur (çeşitli teknik hizmetleri sunmakla sorumlu elektrikçi, boyacı, demirci inşaat işçiliği gibi).
- Konforla ilgili hizmet sektörünün gelişmesine yardımcı olur (moda evleri, spor malzemeleri, parfümeri, gazeteci, çiçekçi, pastane, çay salonu gibi).
- Yardım ve güvenlik hizmetleri ile hizmet sektörünün gelişmesine yardımcı olur.
- Toplum arasında lüks olarak kabul gören hizmetlerle ilgili hizmet sektörünün gelişmesine yardımcı olur.
- Bir bölgede turizmin gelişimi ile birlikte o bölge kapsamındaki kamu hizmetleri de gelişir.

¹⁰⁰ ÇAKIR, Pembegül. **Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999, ss. 79–80.

Tablo 7. Turizmin Diğer Sektörlere Göre Yatırım Teşvik Oranı (Yıllara Göre).

Sektörler	1987	1990	1995	2000	2005	2007
Tarım	2,3	10,5	0,4	1,5	2,2	1,3
Madencilik	7,6	2,7	0,6	0,9	2,9	2,5
İmalat	37,5	68,9	87,6	39,7	53,5	48,1
Enerji	9,4	2,0	2,3	24,1	8,7	14,4
Hizmetler	43,2	15,8	9,1	33,8	32,8	33,7
Ulaştırma	19,0	2,7	6,2	15,9	5,8	16,3
Turizm	12,2	7,4	0,9	3,7	12,2	6,0
Diğer Hizmetler	12,0	5,7	2,0	14,3	14,7	3,5
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Yatırım Tutarı (Bin YTL)	6.830,4	22.683,7	2.232.828	8.761.139	24.296.946	25.850.259

Kaynak: www.hazine.gov.tr

Tablo 7’de görüldüğü gibi, turizm sektöründe yatırım teşvik oranı 1987 yılında % 12,2 iken, bu oran 2007 yılında % 6,0’ya düşmüştür.

1.2.2. Turizmin Ekonomiye Olumsuz Etkileri

Turizmin ekonomik etkileri genellikle olumlu yönleri ile alınmaktadır. Oysaki bir bölgede meydana gelen turizm hareketlerinin her zaman olumlu ekonomik etkiler meydana getireceğini söylemek mümkün değildir. Turizmin zaman içindeki gelişimi, turizmden sağlanan faydanın azalacağını ya da olumsuz gelişmelere neden olacağını göstermektedir. Turizmin ekonomiye olumsuz etkilerini şöyle sıralayabiliriz:

1.2.2.1. Turizmin Enflasyon Üzerindeki Olumsuz Etkisi

Enflasyon, belirli bir dönemde ekonomideki fiyatlar genel düzeyinin artması olarak tanımlanır. Fiyatların yükselmesi, arzın artması, arzın talebe uygun yönlendirilmesi gibi olumlu sonuçlar doğursa da, turizm kesiminde arzın kısa dönemde arttırılamaması nedeniyle, fiyat artışlarına yol açmaktadır.

Enflasyonun çeşitleri şunlardır: Maliyet enflasyonu, talep enflasyonu, ücret enflasyonu ve dış alemden kaynaklanan enflasyon. Genellikle turizmin en fazla etkilendiği enflasyon türleri, talep ve maliyet enflasyonlarıdır¹⁰¹.

- **Talep Enflasyonu:** Tam istihdam düzeyinde toplam talebin toplam arzdan fazla olmasıdır.
- **Maliyet Enflasyonu:** Üretimin ekonomik ve sosyal maliyetinin yükselmesinde veya müteşebbisler ya da devlet tarafından fiyatların üretim maliyetlerinin bir fonksiyonu olarak sağlanmasından ileri gelmesidir.

1.2.2.2. Turizmin İthalata Etkisi

Gelişmiş ülkelerden, üçüncü dünya ülkelerine giden turistlerin bölge ekonomisi üzerinde bağımlılık yarattıkları kabul edilmektedir. Gerek tüketim gerekse turizmin toplumun tüketim alışkanlıklarında ortaya çıkabileceği etkiler nedeniyle, bazı malların yurtdışından ithali gerekebilmektedir. Turizm beraberinde teknolojik yatırımları da getireceği için ülkenin ithal eğilimini arttırabilir. Bu durum, özellikle gerekli sermaye ve teknolojiye sahip olmayan geri kalmış ya da gelişmekte olan ülkelerdeki turizm hareketleri için söz konusudur. Ülke içindeki belirli bölgelerde turizmin geliştirilmesi,

¹⁰¹ İÇÖZ, Orhan. **Turizm Ekonomisi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, ss. 262–265.

yerli ve yabancı turistlerin yanı sıra çalışmak için o bölgeye gelecek kişilerin mal ve hizmet gruplarına gösterecekleri talep, bölgedeki mal ve hizmetlerin fiyatlarının artmasına yol açabilir¹⁰².

**Tablo 8. Turizm Gelir- Giderlerinin, İhracat ve İthalat Gelir –Giderlerine Oranı (1964–2007).
1.000.000.-\$**

YILLAR	İHRACAT	TURİZM GELİRLERİ	TURİZM GELİRLERİNİN İHRACAT GELİRLERİNE ORANI (%)	İTHALAT	TURİZM GİDERLERİ	TURİZM GİDERLERİNİN İTHALAT GİDERLERİNE ORANI (%)
1964	411,0	8,3	2	537,0	21,8	4,1
1970	588,0	51,6	8,8	948,0	47,7	5,0
1975	1.401,1	200,9	14,3	4.738,7	155,0	3,3
1980	2.910,1	326,7	11,2	7.909,4	114,7	1,5
1985	7.958,0	1.482,0	18,6	11.343,4	323,6	2,9
1990	12.959,3	3.225,0	24,9	22.302,1	520,0	2,3
1995	21.637,0	4.957,0	22,9	35.709,0	912,0	2,6
2000	27.774,9	7.636,0	27,5	54.502,8	1.711,0	3,1
2005	73.476,4	18.153,5	24,7	116.774,2	2.870,4	2,5
2006	85.534,7	16.850,8	19,7	139.576,2	2.742,3	2,0
2007	107.153,9	18.487,0	17,3	169.986,9	3.259,6	2,0

Kaynak: www.tursab.org.tr

Tablo 8’de görüldüğü gibi, 1964 yılından sonra ihracat gelirleriyle ithalat giderlerindeki rakamlar değişkenlik gösterse de artış yaşanmıştır. Bu sonuç turizm gelir ve giderlerini aynı şekilde etkilemiştir.

1.2.2.3. Turizmin Fırsat Maliyeti Etkisi

Fırsat maliyeti, belli miktardaki üretim faktörleri ile amaçlanan bir üretim gerçekleştirilirken, aynı üretim faktörleri ile yapılabilecek diğer üretimleri yapmanın ve bu nedenle kaçırılan fırsatların sağlayabileceği ölçülebilir çığara denir¹⁰³.

¹⁰² KOZAK, Metin ve BAHAR, Ozan. *age*, s. 145.

¹⁰³ KARAÇOR, Süleyman. **1980 Sonrası Turizmde Etkinliği Arttırıcı Politikaların Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri**, Selçuk Üniv. İ.İ.B.F Dergisi, 1998, s. 219.

Turizm sektörü açısından düşünürsek; ülkelerin turizme yapacakları yatırımla elde edecekleri gelirin, diğer sektörlerde yapıldığında elde edileceği gelir ile kıyaslanması turizmin fırsat maliyetini gösterir. Ekonomi içindeki mevcut olan kısıtlı kaynakların sektör ve alt sektörler arasında en iyi şekilde tahsisinin yapılması ve uygun yerlere yönlendirilmesi, ülke insanının ekonomik refahının artırılması ve katlanılan fedakârlığın en aza indirgenmesi yönünde çok önemli bir yere sahiptir¹⁰⁴.

1.2.2.4. Yabancı Özel Sermaye Etkisi

Yabancı sermayeyi, az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelerden gelen özel sermaye yatırımları ve teknolojik olarak yapılan ortaklık ya da işbirliği olarak tanımlamak mümkündür¹⁰⁵.

Yabancı özel sermayenin ekonomik yararları şunlardır¹⁰⁶:

- Sermaye birikimine katkı sağlar,
- Teknolojik gelişmeye katkı sağlar,
- Reel ücretlerin artmasına olanak sağlar,
- Dışsal ekonomiler oluşturur,
- Uygulanan teknoloji sonucunda üretim ucuzlar, kalite yükselir, piyasaya yeni malların girmesi sağlanır,
- Devletin almış olduğu vergi gelirlerinde bir artış sağlanır,
- İş yönetimi ve teknik eleman kadrosunun gelişmesine yardımcı olur,
- Rekabet yapısının ve sürecinin iyileşmesini ve piyasa ekonomisi bilincinin yaygınlaşmasını sağlayarak iç piyasaya bir dinamizm getirir.

¹⁰⁴ KOZAK, Metin ve BAHAR, Ozan. *age*, s. 149.

¹⁰⁵ HAN, Ergül ve KAYA, Ayten Ayşe. *Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika*, Eskişehir, Etam Matbaa, s. 94.

¹⁰⁶ HAN, Ergül ve KAYA, Ayten Ayşe. *age*, ss. 95–96.

Tablo 9. Turizmde Yabancı Sermaye Yatırımları.

Yıllar	Toplam yabancı sermaye (mil. dolar)	Turizmde yabancı sermaye (mil. dolar)	Turizmin Payı %
1991	1.967	240,2	12,2
1992	1.820	108,1	5,9
1993	2.271	107,2	4,7
1994	1.484	57	3,8
1995	2.938	174,8	5,9
1996	3.837	129,1	3,4
1997	1.678	240,1	14,3
1998	1.646	52,1	3,2
1999	1.700	40	2,4
2000	3.474	50,2	1,6
2001	2.726	86,5	3,2
2002	2.243	80,2	3,6
2003 Ocak/Haziran	1.208	42,2	3,5

Kaynak: www.dpt.gov.tr

Tablo 9’ da görüldüğü gibi, toplam yabancı sermayenin, turizmdeki yabancı sermayeye oranı 1991 yılında %12,2 iken, bu oran 2003 yılında azalma gösterip % 3,5’e düşmüştür. Yabancı sermayenin turizm sektörü üzerindeki olası ekonomik etkileri şunlardır¹⁰⁷;

- Yabancı firmaların kendi aralarında yapmış olduğu yatay ve dikey birleşmeler, piyasada tekeli bir güç oluşmasına yol açmakta ve sonuçta yerli firmalar bunlarla rekabet edemeyerek pazar payını ve rekabetçi gücünü kaybetmektedirler.
- Yabancı sermayenin ülkeye gelmesiyle birlikte, yatırım için gerekli olan gelişmiş makine ve teçhizatın dışarıdan ithal edilme yoluna gidilmesi, benzer şekilde döviz kaybına neden olacaktır.
- Yabancı sermaye yoluyla gelen firmaların turizm sektöründeki tüketim kalıplarını değiştirmeleri, ithal bağımlılığın artmasına yol açarak, turizmin meydana getirdiği çarpan etkisinin azalmasına neden olur.

¹⁰⁷ ÇEKEN, Hüseyin. **Yabancı Sermayenin Turizm Sektörü Açısından Bir Değerlendirme**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1998, s. 176.

- Yabancı firmalar yatırım maliyetlerinin artmasına neden olmakta ve bunun sonucunda yerli firmalar yetersiz sermaye yapısından dolayı yüksek fiyatlarla gayrimenkul satın alamamakta ve böylece turizm sektörüne girmekten vazgeçmektedir.
- Yabancı firmaların ülke içinden temin edebilecekleri bazı ara ve yatırım mallarını dışarıdan ithal etmesi yabancı özel sermayenin ülke ekonomisi ve turizm sektörü üzerinde oluşturduğu diğer bir olumsuz etkidir.

2. TURİZMDE ARZ VE TALEP

2.1. Turizm Arzı ve Özellikleri

2.1.1. Turizm Arzı Kavramı

Arz, satıcıların, her fiyatta satmayı istedikleri mal miktarıdır¹⁰⁸. Turizm arzı, ekonomik olarak, “belirli bir piyasada belirli bir fiyata ya da bedelsiz olarak turistik tüketicilere sunulan mal ve hizmetler bütünü” olarak tanımlanmaktadır¹⁰⁹. Başka bir ifadeyle turizm arzı, bir dizi doğal ve insan yapısı çekim faktörleri ile turiste doğrudan veya dolaylı olarak sunulan mal ve hizmetlerin tümü olarak ifade edilebilir¹¹⁰. Turizm arzı, bir başka açıdan da turistik tüketimde yer alan ve turistik talebin ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli mal ve hizmetlerin sağlanmasını içeren üretime dayalı işlerin tamamı olarak tanımlanmaktadır.¹¹¹

Turistik zenginliklerin tümü turizm arzını oluşturur. Diğer bir ifade ile belli şartlar altında, belli bir fiyata, belli bir zamanda bir ülkenin veya bölgenin turistlere satmaya ya da turistlerin faydalanmasına sunduğu turistik zenginliklerin tamamıdır¹¹².

Turistik potansiyelin bir unsuru olan turistik arz kapasitesi ise, teknik donanımı, yapısı ve konforu gibi maddi hizmetlerin kalitesi; personelin yetenekleri gibi moral özellikleri ile medeni bir insanın arzu ettiği nitelikte ulaştırma, geçici konaklama, yeme-içme, eğlence, dinlenme vb. ihtiyaçları karşılayabilen, fiyatları turistlerin büyük çoğunluğunun satın alma güçlerine uygun olduğu kabul edilen kullanıma hazır ekonomik ve sosyal imkânların bütünüdür¹¹³.

Turizm arzı iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, bir ülke ya da bölgenin sahip olduğu tüm doğal, tarihi ve turistik kaynakların oluşturduğu arzıdır.

¹⁰⁸ BEGG, David. FISCHER, Stanley and DORNBUSCH, Rudiger. **Mikro İktisat**, Alkım Yayınları, 2000, s. 30.

¹⁰⁹ YAĞCI, Özcan. **age**, s. 40.

¹¹⁰ DİNÇER, M. Zeki, **age**, s. 17.

¹¹¹ İÇÖZ, Orhan. **Hizmet Pazarlaması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005, s. 41.

¹¹² SEZGİN, O. Mesut. **age**, s. 44.

¹¹³ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp. **Turizm Ekonomisi**, Ofis Matbaacılık, İzmir, 1988, ss. 171–172.

Diğeri ise, turistlerin yer değıştirmelerine ve tatil yapmalarına olanak veren tüm turistik hizmetlerin tamamıdır¹¹⁴.

2.1.2. Turizm Arzının Özellikleri

Yukarıda yapılmış olan tanımların ışığında turizm arzının başlıca özellikleri şu şekilde sıralanabilir¹¹⁵.

- Turizm sektöründe arzın oluşturulması büyük yatırımlar gerektirir. Bir otel işletmesinin tamamlanarak faaliyete başlaması için belirli bir dönem gerekmele birlikte, sabit üretim faktörleri için de yüksek miktarda harcama yapılması gerekmektedir.
- Turizm arzı, diğeri turistik bölgelerdeki fiyatların etkisi, tüketici eğilimleri ve gereksinimlerindeki farklılıklar gibi, dış faktörlerin etkisi ile sunulan mal ve hizmetler açısından da farklılıklar gösterir. Diğeri bir ifade ile turizm sektöründe arz, her turist tipinin sosyo-ekonomik, sosyo-demografik ve psikolojik özelliklerine uygun olarak mal ve hizmetlerin sunulmasını gerektirir.
- Turizm sektöründe üretilen mal ve hizmetlerin ya da kazanılan deneyimlerin stok edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle turizm arzını oluşturan mal ve hizmetlerin üretildiği anda tüketilmesi zorunluluğu söz konusudur.
- Turizm arzının temel özelliği, diğeri hizmet sektörlerinde olduğu gibi emek-yoğun üretime dayalı olmasıdır. Ancak son yıllarda bilgi teknolojisinde meydana gelen gelişmeler turizm arzının bu özelliğini değıştirecek güçtedir.
- Turizm arzı kısa dönemde inelastik bir özelliğe sahiptir. Talep miktarında meydana gelen değışme ya da girişimci tarafından düşünölen bir proje sonucunda turizm arzını kısa dönemde arttırmak mümkün olmayabilir.
- Bir turistik tüketici turizm faaliyetlerinden tam olarak yararlanabilmek için turizm arzını oluşturan faktörlerle doğrudan temasa geçmek zorundadır; diğeri bir deyişle, üretim yerine gitmek zorundadır. Sanayi ya da tarım sektöründe,

¹¹⁴ ÖZTAŞ, Kadir ve KARABULUT, Tahsin. **age**, s. 44.

¹¹⁵ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp. **age**, s. 135.

tüketici malı çoğu zaman aracı kurumlardan kendi yaşadığı yerde almakta iken turizm sektöründe bir otel odası için otele, bir akşam yemeği için restorana gitmek durumundadır. Bu nedenle arzın bulunduğu yer aynı zamanda tüketim yeridir.

- Turizm arzı çok değişik alanları ilgilendiren bir özelliğe sahiptir. Bir bölgedeki fiziksel, doğal, kültürel ve insani değerler bu bölgeyi ziyaret eden turistin aklında bir bütün olarak kalmakta ve turistlerin tatil deneyiminin oluşmasına bir bütün olarak katkıda bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, bütün faktörler zincirin bir halkasını oluşturmaktadır. Bu zincirin bir halkasında oluşan olumsuz bir deneyim turistlerin tatil konusundaki bütün izlenimlerini olumsuz yönde etkileyebilir. Bu nedenle, bir kıyı turizm bölgesindeki otel işletmesini deniz ve kumsaldan ya da hizmeti sunmakla görevli personelden ayrı düşünmemek gerekir.

2.1.3. Turizm Arzını Oluşturan Unsurlar

Bir ülkedeki turistik arz kapasitesinin nicelik ve nitelik olarak durumu turizmi teşvik eden başlıca unsurdur. Bir kısım uzmanlara göre ise, turizmin arzı kendi özel talebini yaratmaktadır. Turizm arzı, sahip olunan turizm potansiyelinin belli şartlar, fiyatlar ve zamanda doğrudan doğruya ziyaretçilerin kullanımına sunulan kısmıdır. Turizm arzını oluşturan unsurlar şu şekilde sıralanabilir:

2.1.3.1. Kültürel ve Tarihsel Unsurlar

Turizm hareketlerinin gelişmesinde yer alan, büyük turizm değeri ve serveti olan ve turistleri o bölgeye getiren çekicilikler arasında; tarihsel ve dinsel anıtlar, eski eserler, tarihsel kalıntılar, harabeler ve kazı yerleri de önemli doğal varlıklardan sayılmaktadır. Bu nedenle turistler, kendi uygarlıkları dışındaki çeşitli uygarlıkları tanımak isterler. Tarihi ve kültürel zenginlikleri yakından görmek, bilgi sahibi olmak ve çeşitli dönemlere ait uygarlıklar arasında karşılaştırmalar yapabilmek turizm olayını doğuran ana faktörlerdendir¹¹⁶.

¹¹⁶ AKAT, Ömer. **Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği**, Ekin Kitabevi, Bursa, 1997, s. 15.

Bir yerde eski uygarlıkları tanıtan, bir ulusun kültürünü, ekonomik-siyasi-politik yaşantısını ve sanatını gösteren eserler ve yapılar olması turistlerin gözünde önemli bir yer tutmaktadır¹¹⁷. Bu bağlamda müzelerin de, herhangi bir turizm ülkesinin kültürel ve ekonomik hayatında önemli roller üstlendiğini söylemek mümkündür¹¹⁸.

2.1.3.2. Coğrafi Çekicilik ve İklim Unsurları

Coğrafi çekicilik ve iklim faktörü, insanların herhangi bir katkısı ve emeği olmadan doğal olarak meydana gelmiş olan zenginliklerdir. Dolayısıyla turistler için çekim faktörü oluşturan fiziksel faktörlerden başlıcaları bir ülkenin ya da bölgenin doğal coğrafi güzellikleri ve o bölgenin iklimidir¹¹⁹.

Gidilecek yerdeki iklim koşullarının turist gönderen ülkedeki iklimsel koşullara benzer ya da farklı olması önemli bir unsurdur. Her iki ülke arasında benzerlik varsa tatil dönemlerinin birbirine uyması nedeniyle planlama yönünden bir zorluk çıkmayacaktır. Fakat diğer yarı küredeki ülkeler için özellikle iklim farklılıkları yıl içerisindeki periyotlar açısından zorluk arz edecektir¹²⁰.

Kitlelerin genel tercihlerine uyan iklim özellikleri, turistik yörelerin çekiciliğini olumlu yönde etkilemektedir. Bir bölgenin manzarası ve doğal yapısı diğer bir fiziksel çekim faktörüdür. Manzara, coğrafi oluşumlar, su ve bitki örtüsü olmak üzere üç kategoriye ayrılabilir¹²¹.

Ülkenin coğrafi konumu da turizmin gelişimine etki eden bir diğer unsurdur. Bir ülkede aynı zamanda dağ, deniz, kaplıca ve kış turizmi yapılabilirse o ülkenin turizm açısından gelişme olanağı artmaktadır¹²².

2.1.3.3. Altyapı ve Üstyapı Olanakları

Bir bölgenin alt yapısı; su ve kanalizasyon sistemleri, haberleşme ağı, sağlık hizmetleri, enerji kaynakları, çöp ve drenaj sistemleri, cadde, sokak, metro, tünel gibi tesisleri ile güvenlik sistemlerini kapsar. Bir bölgenin üst yapısı ise; turizm sektörünü

¹¹⁷ ÇORUH, Selahattin. *Genel Turizm Bilgisi*, Ankara, 1969, s. 154.

¹¹⁸ ERBAY, Elif F. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Yıl; 8, sayı, 1–2, Eskişehir, 1997, s. 40.

¹¹⁹ ZENGİN, Orhan Mesut. *Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı*, Detay Yayıncılık, Ankara, 2001, s. 51.

¹²⁰ AHİPAŞAOĞLU, H. Suavi. *Seyahat İşletmelerinde Tur Planlaması*, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Yay., Ankara, 1997, s. 77.

¹²¹ ÖZGÜÇ, Nazmiye. *Turizm Coğrafyası Özellikler Bölgeler*, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 46.

¹²² AKAT, Ömer. *age*, s. 15.

oluşturan konaklama, yeme-içme, ulaşım ve eğlence gibi önemli çekiciliklerini kapsar. Turistin konaklama yapmasına olanak sağlayacak tesislerin, binaların olmaması durumunda, o bölgenin çekiciliği olmaz. Üst yapının temel unsuru olan konaklama tesisleri ile birlikte, alışveriş merkezleri, mağazalar, otobüs-tren-uçak terminalleri, liman ve marinalar, eğlence yerleri gibi destekleyici tesisler ve kuruluşlar bölgedeki turizm çekiciliğini tamamlayan faktörlerden bazılarıdır¹²³.

2.1.3.4. Ulaşım

Ulaşım unsuru, gidilecek yerin ulaşılabilirliği ya da ulaştırma durumudur. Tarih içinde geriye doğru gidildiğinde, toplu taşıma ve ulaştırma araçlarındaki teknolojik gelişme olmasaydı, bugünkü anlamda turizmin meydana gelmesinin mümkün olamayacağı görülecektir¹²⁴.

Ulaşım, turizm arzı açısından önemli bir altyapıdır. Turizm sektörü açısından, ulaştırma önemli bir arz kaynağıdır.

2.1.3.5. Diğer Unsurlar

Yukarıda sayılan faktörler dışında genellikle turistik alanlarda ve bölgelerde bulunan diğer turistik çekicilikler vardır. Turizm arzını oluşturan diğer unsurlar ise şunlardır¹²⁵:

- Kültürel ve eğitsel çevre,
- Dinsel ve folklorik çevre; bayramlar, fuarlar gibi,
- Politik çevre,
- Eğlence; gece yaşamı ve oyun salonları,
- Spor ve park alanları,

¹²³ İÇÖZ, Orhan ve KOZAK, Metin. *age*, ss. 39–40.

¹²⁴ EVLİYAĞLU, Sait. *Genel Turizm Bilgileri*, Ankara, 1989, s. 55.

¹²⁵ YAĞCI, Özcan. *age*, s. 45.

2.2. Turizm Talebi ve Özellikleri

Talep, belirli bir zamanda, belirli bir fiyattan tüketicilerin mal ve hizmet satın almayı isteme durumudur. Başka bir deyişle; talep, alıcıların her hangi bir fiyata satın almayı istedikleri mal miktarıdır¹²⁶.

2.2.1. Turizm Talebi

Turizm talebi; belirli bir piyasada, belirli bir fiyat düzeyinde yeterli satın alma gücüne ve boş zamana sahip olan insanların çeşitli nedenlerle satın almak istedikleri turistik mal ve hizmetler bütünü olarak tanımlanabilir¹²⁷. Başka bir deyişle, turizm talebi, bir turistin belli bir fiyat seviyesi veya döviz kuru dahilinde elde etmek istediği ve fiilen elde etmeyi kabul ettiği turistik hizmet ve malların bütünüdür¹²⁸. Turizm talebi, turist gönderen bir merkezden, turist çeken bir merkeze yönelik olan bir akımdır¹²⁹.

2.2.1.1. İç Turizm Talebi

Kişilerin kendi ülkelerinde yaptıkları turizm amaçlı seyahat ve bununla bağlantılı etkinlikler iç turizm talebini oluşturur.

2.2.1.2. Dış Turizm Talebi

Dış turizm talebi, kişilerin kendi ülkeleri dışına yaptıkları turizm amaçlı seyahat ve bunlara bağlantılı etkinlikleri kapsar. Başka bir deyişle, bir ülkeden uluslar arası turizm hareketlerine katılan kişi sayısı olarak da tanımlanabilir¹³⁰.

¹²⁶ BEGG, David, FISCHER, Stanley and DORNBUSCH, Rudiger. *age*, s. 30.

¹²⁷ TARHAN, Cem. *Tourism Economics*, Bilkent University School of Tourism and Hotel Management, Ankara, 1996, s. 76.

¹²⁸ OLALI, Hasan ve TİMUR, Alp. *Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri*, Ofis Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1986, s. 195.

¹²⁹ YARCAN, Şükrü. *Turizm Endustrisinin Yapısı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 34.

¹³⁰ ÜNLÜÖNEN, Kurban vd. *age*, s. 46.

Turizm talebinin 3 türü vardır. Bunlar¹³¹:

➤ *Gerçek (Efektif) Talep*

Turizmde aktif olarak yer alan, seyahat hizmetlerini talep eden, çekim merkezlerine giden ve turistik ürün ve hizmeti satın alanlardan oluşmaktadır. Bunlar, seyahat ve tatil yapanlar olup, turizm ürününün gerçek alıcılarıdır.

➤ *Potansiyel (Baskı Altındaki) Talep*

Potansiyel talep, seyahat etme ve turizm hizmetlerini kullanma isteklerine sahip olan ama çeşitli sebeplerden dolayı turizm talebini gerçekleştiremeyen kişiler olarak tanımlanır. Üçüncü dünya ülkeleri ve gelişmekte olan ülkelerdeki insanlar potansiyel talebi ifade eder.

➤ *Marjinal Turistik Talep*

Marjinal talep, turizm talebi için olanaklar sağlanmış, güdülendiğinde seyahat edecek olan, fakat olanaklar ve faaliyetler hakkında bilgisi olmadığı için seyahat edemeyen kişilerden oluşmaktadır.

2.2.2. Turizm Talebinin Özellikleri

Turizm talebi ekonomideki diğer mal ve hizmetlerin talebine göre bazı farklılıklar ve özellikler gösterir. Turizm talebinin özelliklerini şu başlıklar altında özetlemek mümkündür¹³²:

- Turistik tüketim otonom (bağımsız) dur. Turistik tüketim genel olarak insanların; içinde buldukları durumu değiştirme isteğinden, büyük ölçüde kendi kendilerini motive etmeleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da, turistik talebin bağımsız bir talep olmasına yol açmaktadır.
- Turistik tüketim, birçok malı kapsar. İnsanlar çok sayıda motifin etkisi ile seyahate yönelmektedirler ve farklı turizm çeşitlerine farklı şekilde iştirak etmektedirler.

¹³¹ BAHAR, Ozan ve KOZAK, Metin. *age*, s. 107.

¹³² ŞAHİN, Adem. *İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi*, TOBB, Ankara, 1990, s. 18–19.

Farklı amaçlarla katılım, farklı tüketim biçimlerini de beraberinde getirmektedir. Bu durum, katılım amacına uygun ürün bileşimini oluşturmak bakımından önemlidir.

- Turizm talebi ekonomik, sosyal, coğrafi vb. sebeplerden dolayı mevsimlik bir özellik taşır. Turizm talebini değişik mevsimlere dağıtmak oldukça zordur.
- Turizm talebi, ülkelere göre değişken özelliklere sahip olabilir. Yani ülkelerin gelişmişlik özelliklerine göre değişebilmektedir.
- Turizm talebi, ekonomideki lüks ve kültürel nitelikteki diğer hizmetlerle rekabet halindedir.

2.2.3. Turizm Talebini Etkileyen Faktörler

Turizm talebini etkileyen faktörlerin asıl etkinliği, turist gönderen ülkelerde olmakla birlikte, bir bölümü de turist kabul eden ülkelerde olabilmektedir. Turizm talebini etkileyen faktörleri şöyle sıralanabilir¹³³:

2.2.3.1. Milli Gelir

Turizm talebini etkileyen ilk ekonomik faktör, ülkenin gelir düzeyidir. Genellikle milli geliri yüksek olan ülkeler zengin ve müreffeh; milli geliri düşük olan ülkeler ise fakir ve gelişmemiş ülkelerdir. Böylece, ekonomik refahın ölçüsü milli gelir olduğuna, refah ile turizm talebi arasında da bir bağlantı bulunduğu göre, turizm talebi milli gelirin hacmine bağlı olmaktadır. Konu, bu açıdan dikkate alındığı takdirde, az gelişmiş ülkelerde turizm talebinin düşük, gelişmiş ülkelerde ise, yüksek olduğu sonucuna varılır¹³⁴.

Toplumsal refahın bir göstergesi olarak ele alındığında, milli gelirin turizm talebini etkileyeceğini ifade etmek yanlış olmayacaktır. Milli gelir arttıkça, dış seyahat harcamalarının daha hızlı geliştiği gözlenmektedir. Özellikle uluslararası turizm hareketlerinin % 80'den fazlasının milli gelir düzeyi yüksek sanayileşmiş ülkelerden kaynaklandığını, buna karşılık öteki %20'lik kısmın ise gelişmekte olan ülkelerin

¹³³ ÖZTAŞ, Kadir ve KARABULUT Tahsin. *age*, s. 57.

¹³⁴ OLALI, Hasan. *age*, s. 134.

yüksek gelire sahip gruplarından oluştuğu dikkate alındığında, ülkenin genel ekonomik refahının önemi anlaşılacaktır¹³⁵.

Turizm talebini etkileyen ekonomik yaklaşımların bir diğeri, kişinin kullanılabilir geliridir. Kuşkusuz gelir artışı ve gelirin daha adil biçimde dağılışı ile beraber, kullanılabilir gelir de artar. Doğal olarak tüketiciler, kullanılabilir gelirlerin bir kısmını normal yaşantıları için zorunlu olan ihtiyaçlara ayırırlar. Örneğin gıda, yiyecek, içecek, ev kirası, giyim, ısınma vb. gibi harcamalar, insanların yaşamlarını devam ettirmek için zorunlu olarak yaptıkları harcamalardır. Kullanılabilir gelirin artan kısmı ise eğlence, seyahat gibi zorunlu olmayan ihtiyaçların giderilmesi için kullanılır¹³⁶.

Genelde turizm talebinin gelir esnekliği 1'den büyüktür; yani gelir %1 oranında arttığında talep miktarı %1'den daha fazla artacaktır. Turistik ürüne yapılan harcamalar lüks olarak değerlendirildiğinden, gelire karşı oldukça duyarlıdır. Ancak gelişmiş ülkeler açısından düşünüldüğünde turizm talebinin gelir esnekliğini 1'den küçük olduğu söylenebilir; yani tüketicinin turistik üründen talep ettiği miktardaki değişme gelirdeki değişmeden daha küçük olur¹³⁷.

2.2.3.2. Fiyatlar

Bütün mal ve hizmetlerde olduğu gibi turizm sektöründe de fiyatların düşmesi, turizm talebini arttırmaktadır. Fiyatların yükselmesi ise, turizm talebini azaltacaktır. Bir ülkenin turistik ürünlerine olan talebi döviz kurları da etkiler. Bunun nedeni ise, gelen turistlerin, harcamalarının çoğunu döviz olarak yapmalarıdır. Türkiye iklim yönünden benzer olduğu Akdeniz ülkeleriyle fiyat yönünden karşılaştırıldığında, bu ülkelere oldukça ucuz olduğu görülmektedir¹³⁸.

Bununla beraber fiyat değişimleri karşısında, turizm talebinin duyarlı olmadığı bazı durumlar da vardır. Bu durumların başlıcaları aşağıdaki gibi sıralanabilir¹³⁹:

¹³⁵ DİNÇER, M. Zeki. **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 45.

¹³⁶ KOZAK, Nazmi vd. **age**, s. 67.

¹³⁷ KOZAK, Nazmi vd. **age**, s. 68.

¹³⁸ ALBAYRAK, Musa. **age**, s. 200.

¹³⁹ OLALI, Hasan. **age**, ss. 138–140.

Alışkanlıklar: İnsanlar genel olarak tatillerini belirli yörelerde ve işletmelerde geçirme eğilimindedirler. Tatilini geçirdiği yeri ve işletmeyi değiştirmek istemezler. Bu tip kişiler için turizm talebi açısından fiyat öncelikli olmayabilir. Ayrıca bazı bölgelerin ve turizm işletmelerinin tatil bakımından üstünlüğü nedeni ile insanlar, o bölgedeki işletmelere daha yüksek fiyat ödemeyi makul görürler.

Veblen etkisi: Yüksek kaliteli turistik mal ve hizmeti talep etmeyi hayatlarına prestij kazandıran bir unsur olarak kabul ederler. Bu düşüncedeki insanlar için, talep açısından fiyat etkeni önemini kaybetmiş olmaktadır.

Bilgi yetersizliği: Turizm sektöründe talep yaratan tüketiciler (turistler), kendisine sunulan turistik mal ve hizmetlerin fiyatları arasında karşılaştırma yapacak kadar bilgiye sahip bulunmuyorsa, turistik mal ve hizmetleri sadece eş-dost tavsiyesi üzerine tercih etmişse ya da moda ve reklamın aşırı etkisiyle turistik mal ve hizmetler arasında tercihte bulunmuşsa, fiyatın turizm talebine etkisi önemli ölçüde azalır.

2.2.3.3. Coğrafi ve Kültürel Mesafe

Turistin kendi ülkesi ile seyahat edebileceği ülke arasındaki mesafe, turizm talebini etkileyen en önemli unsurlardan biridir. Turist gönderen ve turist alan ülkeler arasındaki mesafe turizm talebini etkiler. Uzaklık arttıkça hem seyahate daha fazla zaman ayrılması hem de daha fazla maliyet olması nedeniyle turizm talebi azalır.

Turist gönderen bölge ile turist kabul eden bölge arasında farklı hayat tarzları ve kültürel farklılıklar görülebilmektedir. Bölgeler arasındaki kültürel farklılıkların turizm talebini ne yönde etkilediği hususunda tartışmalar olmakla beraber yeni turist profiline bakıldığında genellikle uzak kültürlerin tercih edildiği görülür. Kitle turizmine dönük olanlar ise, daha çok kendilerine yakın olan kültürlerin oldukları bölgeleri tercih etmektedir¹⁴⁰.

2.2.3.4. Aile Yapısı

Bireyin evli ya da bekâr olması, çocuklu veya çocuksuz olması gibi ailevi özellikler turistlerin seyahat etmesini ve seyahat süresini etkilemektedir. Bekâr ve genç olanlar daha fazla seyahat etme imkânı bulurken, çocuklu bireyler seyahat sırasında

¹⁴⁰ KOZAK, Nazmi vd. **age**, s. 73.

önemli sorunlarla karşılaşmaktadır. Akrabalık bağının güçlü olduğu ülkelerde bireyler genellikle tatil olanaklarını akrabalarının yanında değerlendirmektedir. Türkler tatillerde tatil merkezlerine gitmek ya da seyahate çıkmak yerine akrabalarını ziyaret ederler. Bu durum ataerkil aile yapısından kaynaklanmaktadır. Bu da iç turizmin gelişmesine engel olmaktadır¹⁴¹.

2.2.3.5. Eğitim Düzeyi

Eğitim düzeyi yüksek olan insanlar daha çok merak ederler. Bu merak sonucu seyahat güdüsü belirir. İnsanların gelir durumu da eğitim düzeyiyle doğru orantılıdır. İnsanlar daha önceden bildiği yerleri merak eder ve oraları görmek için seyahat ederler¹⁴².

2.2.3.6. Boş Zaman

İnsanlar bir yere seyahat etmek istiyorsa bunun için öncelikle boş zamana sahip olmaları gerekir. İnsan ömrünün uzaması sonucu emeklilik döneminde daha fazla zamana sahip olunması, turizm talebini zaman yönünden etkileyen bir başka unsurdur¹⁴³.

2.2.3.7. Diğer Faktörler

Turizm talebini etkileyen faktörler, temel olarak yukarıda belirtilen faktörler olmasına karşın bunun dışında sayılabilecek diğer bazı değişkenler de talep üzerinde doğrudan etkilidir. Turizm talebini etkileyen diğer faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür¹⁴⁴:

- *Psikolojik Faktörler*; moda, dini inanışlar, insanlarda doğaya özlem, reklâm ve tanıtım, snobizm (gösteriş- özentisi) sıralanabilir.
- *Sosyal Faktörler*; yaş, cinsiyet, nüfus yapısı, sahip olunan iş olarak sıralanabilir.
- *Ekonomik Faktörler*; kişi başına düşen reel gelir, döviz kurları, turizm sektörü, alt ve üst yapının durumu vs. sıralanabilir.

¹⁴¹ ÜNLÜÖNEN, Kurban vd. **age**, s. 57.

¹⁴² ÜNLÜÖNEN, Kurban vd. **age**, s. 58.

¹⁴³ İÇÖZ, Orhan. **Turizm Ekonomisi**, Ankara, Turhan Kitabevi, 2005, s. 146.

¹⁴⁴ YAGCI, Özcan. **age**, s. 26., ÖZTAŞ, Kadir ve KARABULUT, Tahsin. **age**, ss. 57–59.

- Genel Politik Faktörler; vize uygulamaları, belirli ülkelere yönelik tehlike iddiası ile sınırlamalar olarak sıralanabilir.

2.2.4. Turizm Talebinin Tahmin Edilmesi

Turizm talebinin tahmin edilmesinde güvenilir verilere ihtiyaç vardır. Kullanılan veriler ne kadar doğru olursa çalışmanın sonuçları da o kadar gerçeğe yakın olur. Turizm geliri, turistik çekim merkezindeki yaşama maliyeti, ulaşım maliyeti ve döviz kuru gibi kolay bulunabilir ve sayılandırılabilir değişkenlerle beraber, doğal felaketler, terör olayları ve savaşlar gibi ölçülmesi zor olan değişkenler de turizm talebine etki eder. Turizm talebinin çok fazla değişkene bağlı olması, turizm talebinin tahmin edilmesini zorlaştırır¹⁴⁵.

Turizm alanında kullanılan talep tahmin yöntemleri kalitatif (niteliksel) ve kantitatif (sayısal) yöntemler olmak üzere başlıca iki grupta toplanabilir¹⁴⁶:

➤ Niteliksel Yöntemler

- Geleneksel Anket Yöntemi
- Delphi Modeli
- Çoklu Kararla Desteklenmiş Model

➤ Sayısal Yöntemler

- Zaman Serileri ve Trend Analizi
- Bilgisayar Sistemleri ve Simülasyon Yöntemi
- Turist Çekme ve Talep Yaratma Modelleri
- Çok Değişkenli Regresyon Analizi

Turizm talebinin tahminiyle ilgili çeşitli araştırmalar yapılmış olup, bunlar kısaca şu alışmalardan oluşmaktadır:

¹⁴⁵ YAĞCI, Özcan. **age**, s. 29.

¹⁴⁶ İÇÖZ, Orhan ve KOZAK, Metin. **Turizm Ekonomisi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002, s. 202.

SEDDIGHI ve THEOCHAROUS'a göre, turizmin bölgesel ve ulusal ekonomik kalkınmaya olumlu katkısı vardır. Turizm seyahat kararları üzerinde neyin etkili olduğunu araştıran bu çalışmada Kıbrıs incelenmiş seyahat tercihlerinde Kıbrıs'ı tercih etmiş turistler üzerinde anket metodu uygulanmış, turist sayısına etki eden bağımlı değişkenler olarak yaşama maliyeti, paket turların fiyatları, turistik ürünlerin fiyatları, ulaşım maliyeti ve süresi, reklâm, turizm hizmetlerinin kalitesi ve siyasi istikrarsızlık alınmıştır¹⁴⁷.

LANZA, TEMPLE ve URGA yaptıkları çalışmada turizm sektöründe uzmanlaşmanın ulusal ekonomi açısından uzun dönem etkilerini araştırmışlar ve bu uzmanlaşmanın uzun dönemde iktisadi açıdan olumsuz sonuçlar doğurmayacağını ifade etmişlerdir. Bu çalışmada model olarak Koentegrasyon ve Hata Düzeltme Modeli yöntem olarak belirlenmiş, 13 OECD ülkesi (Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, İsviçre, Türkiye ve İngiltere) araştırılmış, bağımsız değişken olarak turizm harcaması, tüm dünyadaki toplam turizm harcaması, ilgili ülkelerin tüketici fiyat endeksi rakamları ve turizm fiyatı kabul edilmiştir¹⁴⁸.

AKAL yaptığı çalışmada Türkiye'nin turizm gelirlerini 2002–2007 dönemi için tahmin etmiştir. 1963–2001 dönemine ait verilerin kullanıldığı çalışmada, bu dönemde Türkiye'nin turizm gelirleri ciddi bir artış gösterdiği belirtilmiş, bu artış karşılaştırma yapmak açısından bazı ülkelerde meydana gelen artışlarla karşılaştırılmıştır. AKAL yöntem olarak Ardışık Bağımlı Hareketli Ortalama Süreci Yöntemi'nin özel bir türü olan Dışsal Değişkenli Ardışık Bağımlı Hareketli Ortalama Süreci Yöntemi'ni kullanmıştır. Bu çalışmada değişken olarak Türkiye'ye gelen uluslararası turist sayısı ve Türkiye'nin turizm gelirleri alınmıştır¹⁴⁹.

¹⁴⁷ SEDDIGHI, Hamid R. and THEOCHAROUS, Antonis. **A model of Tourism destination choice: A theoretical and empirical Analysis** *Tourism Management*, 2002, cilt 23. ss. 475–487.

¹⁴⁸ LANZA, Alessandro vd. **The Implication of Tourism specialisation in the long run**, 2003, s. 24.

¹⁴⁹ AKAL, Mustafa. **Forecasting Turkey's Tourism Revenues by Armax model** *Tourism Management*, 2004, s. 25

Saadet ve Adnan KASMAN, 1963–2002 döneminde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki eş bütünleşme ve nedensellik ilişkisi üzerine ampirik bir çalışma yapmışlardır. Böylece turizm odaklı büyüme hipotezi test edilmiştir. Eş bütünleşme ilişkisinin tahmin edilmesinde Johansen eş bütünleşme testi ile Pesaran, Shin ve Smith'in sınır eş bütünleşme testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda ekonomik büyüme ile uluslararası turizm gelirleri arasında uzun dönemli sabit bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır. Daha sonra uygulanan Granger nedensellik testi sonuçları uluslararası turizm gelirlerindeki değişimin ekonomik büyümede değişime neden olduğunu göstermektedir. Çarpan etkisi sayesinde bu etki daha da fazla olmaktadır. Ayrıca çalışmada turizm sektörünün daha fazla gelişmesi için öneriler de sıralanmıştır¹⁵⁰.

BOSTAN, Türkiye'de planlı dönemde turizmin moneter ekonomik etkilerinin değerlendirmesini yaptığı çalışmada ilk olarak turizm gelirlerini bağımlı, yatak sayısını ve turist sayısını bağımsız değişken kabul ederek analiz sonuçlarını değerlendirmiştir. Daha sonra turizm gelirlerini bağımlı, turizm yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payını bağımsız değişken kabul ederek bu iki değişken arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bundan sonra çalışmada daha önce yapıldığı gibi GSMH (bağımlı) ve turizm gelirleri (bağımsız) arasındaki ilişki; turizm gelirleri (bağımlı) ve döviz kuru (bağımsız) arasındaki ilişki; toptan eşya fiyat endeksi (bağımlı) ve turist sayısı (bağımsız) arasındaki ilişki analiz edilmiştir. 1963–1995 yılları arasını kapsayan bu çalışmada regresyon modeli kullanılmıştır. Ayrıca çalışma sonuçları ışığında 2015 yılına ilişkin tahminler yapılmıştır¹⁵¹.

¹⁵⁰ KASMAN, Saadet ve KASMAN, Adnan. **Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş Bütünleşme ve nedensellik ilişkisi**, İktisat İşletme Finans Dergisi, 2004, ss. 122–131.

¹⁵¹ BOSTAN, Aziz. **Türkiye'de Planlı Dönemde Turizmin Moneter Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Basılmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniv. Sos. Bil. Ens. 1999.

3. TÜRKİYEDE PLANLI DÖNEMDE TURİZM SEKTÖRÜ

Türkiye ekonomisi, 1960 yılına gelinceye kadar plansız ve dengesiz bir şekilde büyümüş, 1950lerin ikinci yarısından sonra sektörlerin büyüme hızı yavaşlamıştır. Yürütülen projeler arasında bir koordinasyon sağlanamamış, projeler sağlam kaynaklarla finanse edilememiştir. 1961 yılında çıkarılan bir yasa ile, devlet planlama teşkilatı kurulmuş ve kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir. Böylece Türkiye’de 1962’den sonra planlı kalkınma dönemi başlamıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1962 yılına yetişmediği için 1963 yılında yürürlüğe konmuştur¹⁵². 1963 yılından itibaren yürürlükte olan bu beş yıllık kalkınma planları şöyledir:

3.1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1963–1967)

Türkiye’de 1963 sonrası döneme “Planlı Dönem” adı verilir. İktisadi plancılık: “Belirli bir dönemde belirli sosyo-ekonomik amaçlara ve sayısal olarak ifade edilen hedeflere ulaşmak için, bu işle görevlendirilmiş organlar tarafından ve daha önceden saptanan araçları kullanmak suretiyle belli bir bölgede yürütülen faaliyetlerin tümü” olarak tanımlanabilir¹⁵³.

Birinci beş yıllık kalkınma planında turizm sektörü ile ilgili temel ilke ve politikalar şu şekilde belirtilmiştir:¹⁵⁴

- Türkiye’nin ödemeler dengesi açığının kapatılması konusunda turizmden daha fazla yararlanmak.
- Türkiye’ye yönelen turizm talebini daha iyi değerlendirmek amacıyla zengin tarih ve doğa kaynaklarını geliştirebilecek yatırımlar yapmak,
- Tanıtma faaliyetlerine ağırlık vermek,
- Turizm endüstrisinin çeşitli dallarını canlandırmak,

¹⁵² KARLUK, Rıdvan. *age*, s. 231.

¹⁵³ ÖNEY, Erden. *İktisadi Planlama*, Ankara, Savaş Yayınları, 1987, ss. 20–21.

¹⁵⁴ Türkiye Kalkınma Bankası Turizm El Kitabı, s. 24.

- Turistik yatırımlar; turistik potansiyeli yüksek olan yerlerde yoğunlaştırmak ve bu amaçla çeşitli talep ve pazar araştırmaları yapmak,
- Turizmi geliştirmek amacıyla diğer ülkelerle ikili anlaşmalar yapmak,
- Turist çekme kabiliyeti yüksek olan yerlerin ele alınması ve geliştirilmesi kararlaştırılmış, turizm yönünden gelişmiş ve gelişmekte olan yerlerin ele alınması istenmiştir. Bu faaliyetlerin bir sonucu olarak birinci beş yıllık plan döneminde kamu tarafından turizm bankası aracılığı ile Abant, Kilyos, İstinye, Akça, Marmaris ve Uludağ gibi yerlerde büyük oteller ve tatil köyleri (örnek tesisler olarak) inşa edilmiştir¹⁵⁵.

Belirlenen amaçların gerçekleşebilmesi için birtakım kararlar alınmıştır. Bu kararlar Türkiye’de turizm işlerini yürütmek üzere yetkili bir teşkilatın kurulması, yerleşim yerlerinde “Turizm Geliştirme Kurulu” kurulması, yeni kurulacak tesislere vergi muafiyeti getirilmesi, personel eğitimine önem verilmesi, festivaller ve olimpiyatlar düzenlenmesi, uygun kredi temininin sağlanması ve gümrük ve kambiyo işlerinin basitleştirilmesi gibi önlemlerden oluşmaktadır. Ödemeler dengesi açığının turizm gelirleriyle kapatılması amaçlanmıştır¹⁵⁶.

Tablo 10. I.Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.

Yıl	Turist Sayısı	Turist Sayısındaki Değişme Oranı	Turizm Geliri	Turizm Geliri Değişme Oranı	Turizm Gelirinin İhracata Oranı	Turizm Gelirinin GSMH’ye Oranı	Turist Başına Harcama	Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığı’nı Kapama Oranı
	BİN	%	Milyon \$	%	%	%	\$	
1963	198	*	7,7	*	2,1	0,1	39	0,02
1964	229	15,7	8,3	14,3	2	0,1	36	0,07
1965	361	57,6	13,8	62,5	3	0,2	38	0,13
1966	449	24,4	12,1	-7,7	2,5	0,1	27	0,05
1967	574	27,8	13,2	8,3	2,5	0,1	23	0,08

Kaynak: Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl) 1963–1967 Ankara.
(<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan1.pdf>) Erişim Tarihi: 19.04.2009.

¹⁵⁵ KARAKAYA, Uğur. **1990’lı Yıllarda Turizm Sektörünün Kalkınma Sürecinde Türk Ekonomisine Etkileri**, *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s. 116.

¹⁵⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, **I. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1963, s. 425–428.

Tablo 10’da görüldüğü gibi 1963 yılında 198 bin olan turist sayısı %190 artarak 1967 yılında 574 bine ulaşmıştır. Yine aynı yıllar itibariyle 1963 yılında 7,7 milyon \$ olan turizm geliri %71 artarak 1967 yılında 13,2 milyon \$ ulaşmıştır. Turist başına harcama düzenli olarak azalarak 1963 yılında 39 \$ iken 1967 yılında 23 \$ olmuştur. Turizm gelirlerinin GSMH içindeki payı hemen hemen hiç değişmemiştir. Turizm gelirlerinin ihracata oranı 1963 yılında %2,1 iken 1965 yılında %3’e yükselmiş, ancak 1967 yılında %2,5’e gerilemiştir. 1965 yılı hedeflerin gerçekleşmesi açısından en başarılı yıl olmuş ve bu yılda turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama oranı %0,13’e kadar çıkmıştır.

3.2. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1968–1972)

İkinci beş yıllık kalkınma planında turizm ile ilgili olarak öncelikle bir durum analizi yapılmıştır. Bu analizde özellikle Akdeniz ülkelerinde turizmin hızla geliştiği vurgulanmış, daha sonra Türkiye ile ilgili değerlendirmede dış seyahat ve turizm kalemindeki 9,3 milyon dolarlık açığa dikkat çekilmiştir. Turizmin sosyo-kültürel boyutuyla da ilgilenilmiştir. Ayrıca alt yapı ve yatak sayısı ile ilgili olumlu gelişmeler açıklandıktan sonra günümüzde de geçerli olan bir durum değerlendirilmesi yapılmıştır. Buna göre, “bu olumlu gelişmeler yanında kredisiz inşaat yapan bazı müteşebbislerin yatak başına maliyeti düşürme gayreti içinde her türlü denetlemeden uzak olarak çok kalitesiz ve standardı düşük tesisler kurdukları dikkati çekmektedir¹⁵⁷.”

1968–1972 yıllarını kapsayan ikinci beş yıllık kalkınma planında turizm sektörüyle ilgili olarak belirlenen temel ilke ve politikalar şunlardır¹⁵⁸:

- Turizmin ekonomik, sosyal ve kültürel fonksiyonlarından tam olarak yararlanmak,
- Turizm gelirlerini, yabancı turist sayısını ve ortalama tüketimleri artırmak,
- İç turizmi geliştirmek,
- Turizm yatırımlarını kitle turizmine yönelik olarak yapmak,

¹⁵⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, **II. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1968, s. 416.

¹⁵⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, **II. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1968, s. 593.

- Turizm yatırımlarını yasal ve finansal olarak desteklemek,
- Turizm sektöründe uygulanacak fiyat politikasını uluslar arası rekabet şartlarına göre düzenlemek,
- Turizm sektöründe alt yapı ve örnek işletmelerin kamu sektörünce, diğer turistik yatırımların ise özel sektör tarafından yapılmasını sağlamak.

Bu dönemde turizmin gelişmesi için kalkınma planlarından ayrı olarak bölgesel, yerel ve metropoliten planlar da hazırlanmıştır. Metropoliten planlar Ankara, İzmir ve İstanbul'u kapsamıştır. Bölgesel ve yerel politikaların yanı sıra üç ana şehir planının hazırlanması için planlama büroları kurulmuştur. Bu bürolar o zamanki adıyla İmar İskân Bakanlığı'na bağlanmıştır. Ayrıca Antalya, Muğla ve Kapadokya için de turizmin gelişmesini hedefleyen ayrı planlar hazırlanmıştır.¹⁵⁹

Tablo 11. II. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.

Yıllar	Turist Sayısı	Turist Sayısındaki Değişme Oranı	Turizm Geliri	Turizm Gelirindeki Değişme Oranı	Turizm Gelirinin İhracata Oranı	Turizm Gelirinin GSMH'ye Oranı	Turist Başına Harcama	Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığı'nı Kapama Oranı
	BİN	%	Milyon \$	%	%	%	\$	
1968	602	4,9	24,1	84,6	4,9	0,2	40	0,09
1969	694	15,3	36,6	50	6,8	0,3	53	0,14
1970	724	4,3	51,6	41,7	8,8	0,5	71	0,14
1971	926	27,9	62,9	21,6	9,3	0,5	68	0,13
1972	1034	11,7	103,7	66,1	12,4	0,6	100	0,15

Kaynak: Kalkınma Planı (İkinci Beş Yıl) 1968–1972, Ankara.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan2.pdf>. Erişim Tarihi: 19.04.2009.

Tablo 11'de görüldüğü gibi, 1968 yılında 602 bin olan turist sayısı dönem sonunda %72 artarak 1.034.000 olmuştur. Bu plan döneminde turizm gelirlerindeki artış dikkati çekmektedir. 1968 yılında 24,1 milyon \$ olan turizm geliri %330 artarak 1972 yılı sonunda 103,7 milyon \$'a yükselmiştir. 1972 yılında turizm gelirlerinin ihracata oranı %12,4'e kadar ulaşmış, turist başına harcama 100 dolar olarak gerçekleşmiştir.

¹⁵⁹ KARAKAYA, Uğur. *age*, s. 118.

Yine aynı yıl turizm gelirinin GSMH içindeki payı %0,6, turizm gelirlerinin dış ticaret açığını kapama oranı ise %0,15 olarak gerçekleşmiştir.

3.3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1973 -1977)

Bu 3. BYKP’da ilk olarak birinci ve ikinci beş yıllık kalkınma planlarında turizmin sektörünün durumu incelenmiş, turist sayısı ve turizm gelirleri bakımından hedeflerin altında kaldığı, ancak yine de bu dönemdeki gelişmenin dünya ortalamasının üzerinde olduğu vurgulanmıştır. Geçmiş planlardaki eksiklikler saptanmış ve kredi ihtiyacından bahsedilmiştir¹⁶⁰.

1973–1977 dönemini kapsayan üçüncü beş yıllık kalkınma planında turizm sektörüne yönelik uygulanan temel ilke ve politikalar şunlardır:

- Yabancı yatırımlara iştirak etmede, özel sektör yetersiz kalırsa devleti devreye sokmak,
- Kıyıları, turistik ve ulusal park niteliğindeki alanları toplum yararına açmak,
- Turizm sektörünün kredi ihtiyacının, Turizm Bankası’nın yanında diğer banka kaynaklarından karşılanmasını sağlamak,
- Sosyal turizmin gelişmesine önem vermek,
- Turizm elemanının yetişmesine yardımcı olmak,
- Turizmin hızla geliştiği bölgelerde, düzensiz yerleşmenin önlenmesi amacıyla fiziksel planlama çalışmalarını yoğunlaştırmak.

1977 yılında turizm geliri 605 milyon \$ turist sayısı ise 5,5 milyon olarak tahmin edilmiştir¹⁶¹. Üçüncü beş yıllık kalkınma planında özel sektöre de yer verilmiştir:

¹⁶⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, **III. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1972, s. 615.

¹⁶¹ Devlet Planlama Teşkilatı, **age**, ss. 616–617.

Turizm yatırım ve işletmeciliğinde dış ve iç turizm talebine uygun biçimde özel sektör esas alınacaktır¹⁶².

Plan'ın tedbirler kısmında kitle turizminin esas alınmasına, turizmle ilgili planlama çalışmalarına, alt ve üst yapı eksikliklerinin giderilmesine, kredi ihtiyacının giderilmesine, sosyal turizmin geliştirilmesine, ülke içi turizmin teşvik edilmesine ve uygulamalı olarak turizmde istihdam edilecek kalifiyeli eleman yetiştirilmesine değinilmiştir¹⁶³.

Tablo 12. III. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.

Yıllar	Turist Sayısı	Turist Sayısındaki Değişme Oranı	Turizm Geliri	Turizm Gelirindeki Değişme Oranı	Turizm Gelirinin İhracata Oranı	Turizm Gelirinin GSMH'ye Oranı	Turist Başına Harcama	Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığı'nı Kapama Oranı
	BİN	%	Milyon \$	%	%	%	\$	
1973	1341	29,7	171,5	66	13	0,8	128	0,22
1974	1110	-17,2	193,7	12,9	12	0,6	175	0,09
1975	1540	38,7	200,9	3,6	14,3	0,5	130	0,06
1976	1675	8,8	180,5	-10	9,2	0,4	108	0,06
1977	1661	-0,8	204,9	13,3	11,7	0,4	123	0,05

Kaynak: Kalkınma Planı (Üçüncü Beş Yıl) 1973–1977 Ankara.

(<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan3.pdf>) Erişim Tarihi: 19.04.2009.

Tablo 12'de görüldüğü gibi, 1973 yılında 1,3 milyon olan turist sayısı 5 yılda %23 artarak 1977 yılında 1,66 milyon olmuştur. Turizm geliri ise %20 artarak 171,5 milyon \$'dan, 205 milyon \$'a kadar çıkmıştır. 1977 yılında turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapatma oranı % 0,5'e kadar düşmüştür. Bunun nedeni turizm gelirlerindeki azalma değil dış ticaret açıklarındaki artıştır.

3.4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1979–1983)

4. BYKP'nda önce 3. BYKP dönemi değerlendirilmiş, petrol krizi nedeniyle istenilen hedeflere ulaşamadığı belirtilmiştir. 1973 -1977 döneminde gerçekleşen turizm gelir ve giderleri gösterilmiş, bu gelir ve giderlerin ihracat ve ithalat içindeki payı anlatılmıştır. 1976 yılından itibaren eksi bakiye vermeye başlayan turizm

¹⁶² Devlet Planlama Teşkilatı, **age**, s. 620.

¹⁶³ Devlet Planlama Teşkilatı, **age**, Ankara, ss. 620–621.

bilânçosunun 1978 yılından itibaren artı bakiye vermeye başlayarak ödemeler bilânçosuna olumlu katkı yapacağı belirtilmiştir¹⁶⁴.

24 Ocak 1980 kararları bağlamında 1982 yılında sektördeki sorunları çözüme ulaştırmak ve gerekli yasal düzenlemeleri getirmek amacıyla “Turizmi Teşvik Yasası” yürürlüğe sokulmuştur. Bu yasa ile turizm sektörünün düzenlenmesi ve geliştirilmesi, dinamik bir yapı ve işleyişe kavuşturulması hususunda tertip ve tedbirler getirilmiş ve bu da sektörün gelişimine önemli bir ivme kazandırmıştır.

Teşviklerin başlıcaları: Kamu arazilerinin turizm yatırımlarına tahsisi, Turizmi Geliştirme Fonu, yabancı personel çalıştırma imkânı, yatırım indirimi, teşvik kredileri, vergi indirimi, finansman fonu, teşvik primleri, düşük faizli ve uzun dönemli turizm kredileri ve gümrük muafiyeti gibi teşviklerdir¹⁶⁵.

1979–1983 dönemini kapsayan dördüncü beş yıllık kalkınma planındaki ilke ve politikalar şunlardır¹⁶⁶:

- Turizm sektörü kitle turizmini hedef alacaktır. Özellikle konaklama kapasitesinin artırılmasında kamunun etkinliği arttırılacak özel kesim, yabancı sermaye ve küçük tasarrufların yatırımlara dönüşmesi teşvik edilecektir,
- Yabancı yatırımcıların ülkedeki turistik tesisleri işletmesine izin verilecek, yabancı uyruklu eleman çalıştırılmasına kolaylık getirilecektir,
- Kamu kuruluşlarına ait kamplar ve dinlenme tesisleri tek merkezden yönetilecek ve bu tesislerden daha geniş kitlelerin yararlanması sağlanacaktır,
- Turistlere ve günübirlikçilere Türkiye’de kalacağı gün başına önceden belirlenen miktarda döviz bozdurma zorunluluğu getirilecektir,
- Giriş kapılarındaki yığılmaları önlemek amacıyla önlemler alınacak, geçiş işlemleri kolaylaştırılacak,

¹⁶⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1979, s. 429.

¹⁶⁵ GÖKDENİZ, Ayhan vd. **Turizm Hukuku ve Mevzuatı**, Ankara, Detay Yay., 2007, s. 150.

¹⁶⁶ Turizm El kitabı 1990, s. 26.

- Turizm eğitim politikası gözden geçirilerek, gerekli koordinasyon Turizm Bakanlığı tarafından yapılacaktır,
- Turizm istatistikleri geliştirilecek veri toplamada gerekli koordinasyon sağlanacaktır.

Tablo 13. IV. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.

	Turist Sayısı	Turist Sayısındaki Değişme Oranı	Turizm Geliri	Turizm Gelirindeki Değişme Oranı	Turizm Gelirinin İhracata Oranı	Turizm Gelirinin GSMH'ye Oranı	Turist Başına Harcama	Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığı'nı Kapama Oranı
Yıllar	BİN	%	Milyon \$	%	%	%	\$	
1979	1523	-7,4	280,7	21,7	12,4	0,5	184	0,1
1980	1288	-15,4	326,7	16,4	11,2	0,6	254	0,07
1981	1405	9,1	381,3	16,9	8,1	0,8	271	0,09
1982	1391	-1	370,3	-2,9	6,4	0,7	266	0,12
1983	1625	16,8	411,1	11,1	7,2	0,8	253	0,12

Kaynak: Kalkınma Planı (Dördüncü Beş Yıl) 1979–1983 Ankara.

(<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan4.pdf>) Erişim Tarihi: 19.04.2009.

Tablo 13'te görüldüğü gibi, yıllık ortalama olarak turist sayısında %15, turizm gelirinde ise %23 artış hedeflenmesine rağmen 1979 -1983 döneminde turist sayısı yaklaşık %7, turizm geliri ise %46 artmıştır. 1979'da %0,5 olan turizm gelirin GSMH' ya oranı 1983'te %0,8'e çıkmıştır.

3.5. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1985- 1989)

Beşinci beş yıllık kalkınma planı, 1980 sonrasında hazırlanan ilk plan olması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır. Türkiye' de turizm hareketlerini incelerken 1980 sonrası dönemin, üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Çünkü bu dönem içerisinde Türkiye'de, turizm tarihinde hiç rastlanmayacak bir gelişme hızı yakalanmış, birkaç yıllık süre içerisinde turistik arz kapasitesi elde edilen döviz ve gelen yabancı sayılarında büyük gelişmeler sağlanmıştır¹⁶⁷.

¹⁶⁷ KOZAK, Nazmi vd. **age**, s. 116.

Bu kalkınma planı döneminde belirlenen ilke ve politikalar şunlardır¹⁶⁸:

Türkiye'nin doğal güzellikleri, tarihi ve kültürel varlıkları, su sporları, festival, sağlık ve gençlik turizmi ile mevcut diğer turizm potansiyeli, ekolojik dengeyi koruma, çevreyi temiz ve sağlıklı tutma ve güzelleştirme ilkeleri doğrultusunda değerlendirilmesi,

Kitle turizmine öncelik verilmesi, ancak bireysel turizmin de ihmal edilmemesi. Çalışanların en uygun şartlarda tatil yapmaları ve dinlenmelerinin sağlanması,

Turizm hareketleri ile ilgili istatistiksel verilerin yetersizliği dikkate alınarak, yurda gelen yabancılar ve işçi aileleri ile yurt dışına çıkan vatandaşlar konusunda ayrıntılı ve güncel bilgilerin toplanmasında modern teknik imkânlardan yararlanılması, iç turizm hareketleriyle ilgili bilgiler de sağlanması,

Türkiye, ekonomik işbirliği ve kalkınma örgütü (OECD) ve petrol ihraç eden ülkeler örgütü (OPEC) ülkelerinin yanı sıra Balkan ve Üçüncü Dünya Ülkeleri ile turistik ilişkilerini geliştirilmesi.

Tablo 14 . V. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.

Yıllar	Turist Sayısı	Turist Sayısındaki Değişme Oranı	Turizm Geliri	Turizm Gelirindeki Değişme Oranı	Turizm Gelirinin İhracata Oranı	Turizm Gelirinin GSMH'ye Oranı	Turist Başına Harcama	Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığı'nı Kapama Oranı
	BİN	%	Milyon \$	%	%	%	\$	\$
1985	2614	23,5	1482	76,4	18,6	2,8	567	0,44
1986	2391	-8,5	1215	-18	16,3	2,1	508	0,33
1987	2855	19,4	1721,1	41,6	16,9	2	603	0,43
1988	4172	46,1	2355,3	36,8	20,2	2,6	565	0,87
1989	4459	6,9	2556,5	8,5	22	2,3	573	0,61

Kaynak: Kalkınma Planı (Beşinci Beş Yıl) 1985–1989 Ankara.

(<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan5.pdf> Erişim Tarihi: 19.04.2009.)

Tablo 14'te görüldüğü gibi, beşinci plan döneminin başladığı yıl olan 1985 yılında turizm gelirinin GSMH'ye oranı %2,8 olmuştur. Genel olarak dönem boyunca bu seyrini korumuştur. Bu durumun nedeni dönem boyunca turizm gelirlerinin yanında

¹⁶⁸ GÖKDENİZ, Ayhan vd. **age**, ss. 30–31.

GSMH rakamının da artmasıdır. 1985 yıllarındaki turist başına harcama tutarı 567 \$ olmuş, 1987 yılında 603 \$'a kadar yükselmiştir. 1985 yılında turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapatma oranı %0,44 iken 1989 yılında bu rakam %0,61'e kadar yükselmiştir. 1985 -1989 döneminde turist sayısı %70 artarken, turizm geliri %72 artmıştır.

3.6. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1990 – 1994)

Altıncı beş yıllık kalkınma planında diğer kalkınma planlarına kıyasla turizme daha fazla önem verilmiştir. Bu dönemde turizm sektörünün, ekonomiye katkısı önemli bir yere sahiptir¹⁶⁹.

Plan'da turizmin değişen yönü saptanmıştır. Bu dönemde tüm dünyada kültür turizmi ağırlık kazanmaya başlamış, deniz, kum ve güneş üçgenine dayalı tatil anlayışından yavaş yavaş vazgeçilmeye başlanmıştır.

1990–1994 dönemini kapsayan altıncı beş yıllık kalkınma planında uygulanmak üzere şu temel ilke ve politikalar belirlenmişti¹⁷⁰:

- Turizm sektöründe kış, festival, sağlık, gençlik, kongre, termal, golf, üçüncü yaş vb. turizm çeşitlerini daha cazip hale getirecek teşvik politikaları geliştirilmesi,
- Turizm sektörüne doğrudan veya dolaylı olarak hizmet verenlerin sayıca yeterli düzeye getirilmesi ve eğitilmek suretiyle bilgi ve becerilerinin artırılması,
- İnsanlığın kültür ve tabiat mirası durumundaki değerlerin etkin şekilde korunması, çevre ile kültür peyzajı ilkeleri esas alınarak turizm faaliyet ve yatırımların planlanması ve uygulanması,
- Charter taşımacılığının geliştirilmesi ve tur operatörlüğünün teşvik edilmesi,
- Mevcut tesislerde doluluk oranlarını artırıcı, faaliyet mevsimini uzatıcı ve nitelik yükseltici önlemler alınması,

¹⁶⁹ KARAKAYA, Uğur. *age*, ss. 122–123.

¹⁷⁰ Devlet Planlama Teşkilatı, *age*, Ankara, 1990, ss. 281–282.

- Doğal güzelliklerin ve kültürel değerlerin korunmasına öncelik verilmesi, belirli sahaların korumaya alınarak turizme açılmasının teşvik edilmesi. Turistik tesis işletmeciliğinin geliştirilmesi, küçük kapasiteli tesisler ve aile işletmeciliği teşvik edilmesi,
- Toplumun en uygun ve sağlıklı şartlarda tatil yapmasının sağlanmasıdır.

Tablo 15. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.

Yıllar	Turist Sayısı	Turist Sayısındaki Değişme Oranı	Turizm Geliri	Turizm Gelirindeki Değişme Oranı	Turizm Gelirinin İhracata Oranı	Turizm Gelirinin GSMH'ye Oranı	Turist Başına Harcama	Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığı'nı Kapama Oranı
	BİN	%	Milyon \$	%	%	%	\$	
1990	5359	20,9	2705	5,8	24,9	2,1	505	0,29
1991	5517	2,4	2654	-1,9	19,8	1,8	481	0,36
1992	7076	28,3	3639	37,1	24,5	2,3	514	0,45
1993	6500	-8,1	3959	8,8	26,1	2,2	609	0,28
1994	6670	2,6	4321	9,1	23,8	3,3	648	0,84

Kaynak: Kalkınma Planı (Altıncı Beş Yıl) 1990–1994 Ankara. (<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan6.pdf>)
Erişim Tarihi: 19.04.2009.

Tablo 15'te görüldüğü gibi, Türkiye'ye gelen turist sayısında 1990'lardan sonra hızlı bir artış olmuştur. Bunda, özellikle son yıllarda turizme verilen önem, turistik belgeli tesis ve yatak sayısındaki artış önemli rol oynamıştır. Genel ekonomide ve turizm sektöründe alt yapının hızlı gelişimi de bu sonuçta etkili olmuştur¹⁷¹.

3.7. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (1996– 2000)

VI. Plan dönemindeki olumlu gelişmelere karşın Akdeniz çanağındaki ülkelerle kıyaslandığında yatak kapasitesi, teknik altyapı (kanalizasyon, su, yol, çöp toplama ve imha, arıtma), tanıtım ve pazarlama, turizm eğitimi, ulaştırma (hava, deniz ve kara taşımacılığı), tur operatörlüğü, seyahat acenteliği gibi önemli konularda yetersizlikler VII. BYKP döneminde de görülmeye devam etmiştir. Altyapının finansmanına mahalli idarelerin ve kullanıcıların etkin olarak katılımının sağlanamaması ve kamu finansman imkânlarının kısıtlı olması nedenleriyle Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesi programlanan şekilde yürümemiştir. Diğer taraftan yat

¹⁷¹ KARLUK, S. Rıdvan. **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2002, s. 290.

limanlarının yetersizliği ve inşaatlarının kaynak sorunu nedeniyle uzun sürmesi sektörü olumsuz yönde etkilemiştir. Ayrıca turizmin çeşitlendirilememesinden kaynaklanan sorunlar da devam etmektedir¹⁷².

Plan'da diğer planlardan farklı olarak bazı hukuki ve yasal düzenlemelerin de yapılacağından bahsedilmiştir. Turizm Bakanlığı'nın ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik değişikliklere hızla ayak uydurabilecek dinamik bir yapıya kavuşturulması için Turizm Bakanlığı Teşkilat Kanunu çıkarılması, Gümrük Birliği'nin getireceği koşullar içinde uluslararası pazarda rekabet gücüne sahip bir yapı oluşturmak amacıyla seyahat acentalarını bir meslek disiplini içine almak ve oto-kontrol mekanizması oluşturmak üzere Seyahat Acentaları ve Seyahat Acentaları Birliği Yasası'nın günün koşullarına uygun hale getirilmesi amaçlanmıştır. Uluslar arası pazarda rekabet gücünü koruyacak ve fiyat ayarlamalarını disipline edecek bir yapı oluşturmak üzere Türkiye Turistik Otelciler ve İşletmecileri Birliği Yasası çıkarılması, deniz turizmi ile ilgili faaliyetlerin koordinasyonu ve sağlıklı bir yapıya kavuşturulabilmesi için Deniz Turizmi Birliği Yasası çıkarılması, mahalli kaynakların daha verimli kullanılması, meslek üyeleri arasında mesleki işbirliği ve oto kontrolün sağlanması amacıyla Pansiyon İşletmeleri ve Türkiye Pansiyon İşletmecileri Birliği Yasası çıkarılması, turist rehberliği mesleğine mensup olanların ortak sorunlarına çözüm bulmak, mesleki etkinliklerini artırmak, seyahat acentaları ve birbirleri ile olan ilişkilerini meslek disiplini altında düzenlemek amacıyla Rehberler Birliği Yasası çıkarılması hedeflenmiştir¹⁷³.

1996 -2000 dönemini kapsayan yedinci beş yıllık kalkınma planında uygulanan temel ilke ve politikalar şunlar olmuştur¹⁷⁴:

- Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarda değişen tüketici tercihleri de dikkate alınarak yeni potansiyel alanlar yaratmak amacı ile golf, kış, dağ, yayla, termal, sağlık, yat, karavan, kurvaziyer, kongre ve eğlence turizmini geliştirme faaliyetlerine devam edilmesi,
- Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin ve halkın turizm ile ilgili kararlara katılması sağlanması,

¹⁷² Devlet Planlama Teşkilatı, **VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1996, ss. 162–164.

¹⁷³ Devlet Planlama Teşkilatı, **age**, s. 163.

¹⁷⁴ Devlet Planlama Teşkilatı, **age**, s. 163.

- Sektörde fiziki planların amaçlarına yönelik olarak uygulanmasına özen gösterilmesi,
- Talep yapısındaki yeni eğilimlere bağlı olarak sektörde küçük ölçekli işletmelerin gelişmesine öncelik verilmesi,
- Yerli tur operatörlüğünün yaygınlaştırılmasına çalışılarak, tanıtma ve pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesi ve uygulanması için yeni finansman kaynaklarının oluşturulmasına kamu kesiminin yanı sıra, özel sektörün katılımının da sağlanması,
- Turizm üst yapısının yeterli bir altyapı ile bütünleşmesi için gerekli düzenleme ve teknik önlemlere ağırlık verilecek, Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesi'nin hızla uygulanması için gerekli düzenlemeler yapılması,
- Kullanan öder-kirleten öder ilkesi uyarınca kamu eliyle yapılacak teknik alt yapının finansmanında kullanıcıların katılımının sağlanması,
- Turizm sektörünün uzun vadeli ve sağlıklı gelişmesini sağlamak amacıyla yönelik dinamik ve stratejik TUSAP Ana Planı uygulamaya geçirilmesi,
- Sektörde hizmet kalitesinin yükseltilmesi için sertifikasyon sistemine geçilmesinin sağlanması,
- Öncelikli bölgelerde mevcut ikinci konutların pazarlanmasına yönelik organizasyonların geliştirilmesi.

Tablo 16. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.

	Turist Sayısı	Turist Sayısındaki Değişme Oranı	Turizm Geliri	Turizm Gelirindeki Değişme Oranı	Turizm Gelirinin İhracata Oranı	Turizm Gelirinin GSMH'ye Oranı	Turist Başına Harcama	Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığı'nı Kapama Oranı
Yıllar	BİN	%	Milyon \$	%	%	%	\$	
1996	8614	11,5	5650	13,9	24,1	3	656	0,28
1997	9689	13	7008	23,9	26,6	3,6	723	0,28
1998	9752	0,6	7177	2,4	26,7	3,5	736	0,38
1999	7464	-23,4	5193	-27,64	19,5	2,8	696	0,37
2000	10412	39	7636	47	27,3	3,8	733	0,29

Kaynak: Kalkınma Planı (Yedinci Beş Yıl.) 1996–2000 Ankara. (<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan7.pdf>)
Erişim Tarihi: 19.04.2009.

Tablo 16'da görüldüğü gibi, Türkiye olumlu geçmeyen 1999 yılının ardından 2000 ve 2001 yıllarında başarılı turizm yılları yaşamıştır. 2000 yılında gelen turist sayısı 10 milyonu, turizm geliri tutarı ise 7,6 milyar \$'ı aşmıştır¹⁷⁵.

3.8. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizm Sektörü (2001– 2005)

Türkiye 1980li yılların ikinci yarısından başlayarak, hızlı bir hamle ile dünyaca tanınan ve bilinen bir tatil ve gezi ülkesi durumuna gelmiştir. Ülkemizde son yıllarda yatak kapasitesindeki hızlı artışa ve kaydedilen önemli gelişmelere rağmen, tanıtım ve pazarlama konusunda bir reform ihtiyacı mevcuttur. Bu kalkınma planı döneminde turizm açısından önemli merkezlerdeki ulaşım altyapısının, öncelikle de hava alanlarının geliştirilmesi konusu önemini korumaktadır.

Bu kalkınma planında uygulanan temel ilke ve politikalar şunlar olmuştur¹⁷⁶:

- Sektörle ilgili tüm yatırımların doğal, tarihsel ve sosyal çevreyi kollayıcı, koruyucu ve geliştirici bir yaklaşım içinde olmasına azami özen gösterilmesi,
- Turizm Türkiye için dış pazarlarda rekabet gücü en yüksek sektörlerden birisidir. Öncelikle turizm sektörünün direncini artırıcı önlemler alınarak; kriz

¹⁷⁵ ŞAHİN, Hüseyin. **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 2002, s. 392.

¹⁷⁶ Devlet Planlama Teşkilatı, **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2001, ss. 167–168.

dönemlerinde ayakta kalabilen, kendi kaynağını yaratabilen ve özdenetim yapabilen sağlıklı bir yapıya kavuşturulmasının sağlanması,

- Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin ve halkın turizm ile ilgili kararlara katılmasının sağlanması,
- Akdeniz-Ege Turizm Altyapısı ve Kıyı Yönetimi (ATAK) Projesi kapsamına girebilecek projelerin yürütülmesinde, idari ve mali sorunların çözümlenmesi ve Hazine garantisine gerek duyulmayacak bir model çerçevesinde proje uygulamasının hızlandırılması,
- Turizm Bakanlığı'ndan belgeli konaklama tesisleri ve belediye belgeli yatak kapasitesinin VIII. Plan dönemi sonunda 751 bin olması, inşa halindeki ve proje aşamasındaki tesislerin tamamlanmasının yanı sıra kamu kamplara ve ikinci konutlardaki turizme açılan yataklarla birlikte, toplam yatak kapasitesinin 1,2 milyona ulaşması,
- Turizme yönelik arazi kullanım planlarını yapma, yaptırma, onama sürecini yeniden tanımlayan, yetkileri belirleyen ve etkin bir denetim sistemi getiren bir yasal düzenleme yapılması,
- Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarlarda değişen tüketici tercihleri de dikkate alınarak yeni potansiyel alanlar yaratmak amacıyla golf, kış, dağ, termal, sağlık, yat, kongre turizmi ve eko turizm ile ilgili yönlendirme faaliyetlerinin sürdürülmesi,
- AB'nin tek pazar uygulamasının beraberinde getireceği muhtemel talep azalması ve diğer konjonktürel dalgalanmalara karşı sektörün gücünü artırmak üzere, dış pazarlarda optimum talep dağılımının yaratılması,

Plan'da diğer planlardan farklı olarak "Tanıtma" başlığı altında turizm bölümüne yeni bir kısım eklenmiştir. Bu kısımda tanıtımla ilgili bazı temel ilke ve politikalara yer verilmiştir. Bunlar:¹⁷⁷

¹⁷⁷ Devlet Planlama Teşkilatı, **age**, s. 169.

- Tanıtma faaliyetlerinin süreklilik içerisinde; yurt içinde vatandaşları milli ilke ve hedefler doğrultusunda bütünleştiren, serbest, doğru ve çift yönlü bilgi dolaşımını sağlayan; yurt dışında ise Türkiye'nin, kültürel birikimini, tarihi zenginliklerini, dünya kamuoyuna anlatarak yanlış ve olumsuz imajları ortadan kaldırarak, bütün bunları bir koordinasyon içinde geliştirerek ülkemizin tanıtımıyla birlikte bu faaliyetten ekonomik faydayı da sağlayacak bir çerçeveye kavuşturulması,
- Vatandaşlarımızın ülke değerleri ve tanıtma öğeleri konusunda yaygın eğitim sistemi içerisinde eğitilmeleri sağlanarak, yurt içinde ve yurtdışında fahri tanıtma elçileri haline gelmelerinin temin edilmesi,
- Türkiye'nin tanıtımında teknolojik imkânlardan çok yönlü olarak yararlanılması,
- Yurtdışındaki vatandaşlarımızın buldukları ülkelerde Türkiye'nin tanıtılması açısından yararlı olmalarının sağlanması,
- Tanıtma etkinliklerinin belirli bir amaç doğrultusunda yapılabilmesi ve etkin bir koordinasyon ve verimlilik içerisinde uygulanabilmesini sağlamak için; ilgili kamu kurumları ile özel kuruluş, meslek odaları, dernek ve vakıflardan oluşan bir kurulun yapılmasına gidilmesi.

Tablo 17. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planında Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri.

Yıllar	Turist Sayısı	Turist Sayısındaki Değişme Oranı	Turizm Geliri	Turizm Gelirindeki Değişme Oranı	Turizm Gelirinin İhracata Oranı	Turizm Gelirinin GSMH'ye Oranı	Turist Başına Harcama	Turizm Gelirinin Dış Ticaret Açığı'nı Kapama Oranı
	BİN	%	Milyon \$	%	%	%	\$	
2001	11.569	11,00	8.090	5,90	25,80	5,62	699,00	0,77
2002	13.247	14,50	8.481	4,70	24,60	4,67	640,00	0,62
2003	14.030	5,30	9.676	14,10	20,00	4,42	693,00	0,56
2004	17.517	24,86	12.125	25,30	19,30	4,13	705,00	0,35

Kaynak: Kalkınma Planı (Sekizinci Beş Yıl) 2001–2005 Ankara. (<http://ekutup.dpt.gov.tr/plan8.pdf>)
Erişim Tarihi: 19.04.2009.

Tablo 17'de görüldüğü gibi turizm gelirlerinde 10 milyar dolar hedefi 2004 yılında aşılmıştır. 2001 yılında %5,6 olan turizm gelirlerinin GSMH'ya oranı 2004

yılında %4,13'e düşmüştür. Ancak bu düşmenin asıl nedeni GSMH'da meydana gelen artıştır. Turist başına harcama miktarı 2002 yılında azalsa da 2004 yılında 700 doları aşmıştır. 2001 yılında %0,77 olan turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarına oranı 2004 yılında %0,35 olarak gerçekleşmiştir. Bu beş yıllık dönemde turizm gelirleri %49,8, turist sayısı ise %48,7 artmıştır.

3.9. Dokuzuncu Kalkınma Planında Turizm Sektörü (2007– 2013)

Turizm sektörü, ülkedeki refah ve gelişmişlik dengesizliklerini azaltıcı doğrultuda yönlendirilecek, turizm potansiyeli olan ancak bugüne kadar yeterince ele alınmamış yörelerde turizm geliştirilerek ekonomik ve sosyal kalkınma sağlanacaktır. Sektörle ilgili tüm yatırımların doğal, tarihsel ve sosyal çevreyi kollayıcı, koruyucu ve geliştirici bir yaklaşım içinde olmasına azami özen gösterilecektir. Sektörde yeni kapasite yaratmanın yanı sıra mevcut ürünün niteliğinin yükseltilmesine ağırlık verilecek, yeni aktörlerin, tanıtım, pazarlama, altyapı, turizm eğitimi ve çevre konularında görevleri ile kamunun turizm sektöründeki rolü yeniden tanımlanacaktır. Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarlarda değişen tüketici tercihleri de dikkate alınarak yeni potansiyel alanlar yaratmak amacıyla varış noktası yönetimine ağırlık verilerek golf, kış, dağ, termal, yat, kongre ve kültür (eko turizm) ile ilgili yönlendirme faaliyetleri sürdürülecektir. Türkiye'nin fiyat, hizmet kalitesi ve jeotermal kaynaklar açısından rekabet üstünlüğü göz önüne alınarak, sağlık hizmetleri turizmi desteklenecektir. Mevcut kapasiteleri, karlılık sağlayacak fiyat ve doluluk oranlarında dolduracak talep yaratılınca kadar, turizm teşviklerinde pazarlama alanına, hava ulaştırmasına ve toplam kalite iyileştirilmesine öncelik verilecektir. Turizm hareketlerinin yoğunlaştığı bölgelerde yerel yönetimlerin ve kullanıcıların turizmle ilgili kararlara ve kamu eliyle yapılacak fiziki altyapının finansmanına katılımı sağlanacaktır. Turizm sektörünün uzun vadeli ve sağlıklı gelişmesini sağlamak üzere Turizm Sektörü Ana Planı hazırlanacaktır. Turizm eğitimi ve kalitesinde standardizasyonu, verimlilik ve iş kalitesinin gelişmesini ve istihdam için

gerekli beceri düzeylerinin belirlenmesini sağlayacak belgelendirme sistemi getirilecektir¹⁷⁸.

¹⁷⁸ GÖKDENİZ, Ayhan vd. **age**, s. 41; Devlet Planlama Teşkilatı, **IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2007, ss. 89-94.

III. BÖLÜM

MARDİN İLİNİN TURİZM POTANSİYELİ VE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

1. MARDİN İLİNİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI VE TURİZMİ

1.1. Mardin'in Tarihi

Mardin ve çevresine ait mevcut tarihi belgelerden en eskileri Asur krallarından I. Adad Nirari zamanlarına rastlar. Kasaları Dağları; adı ile anılan bölgenin Tur Abidin veya Masius denilen, Mardin Midyat bölgesi olduğu bilinmektedir. Mardin bölgesinin bugün için bilinen en eski tarihi M.Ö. 4000'e kadar uzanmaktadır. Ancak, bazı seramik buluntulara bakıldığında doğrultusunda bu tarih M.Ö. 6000 yıllarına kadar uzanabilir. Mardin'in ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmiyorsa da kuruluşu eski Ortadoğu tarihine göre Subarilere kadar dayanmaktadır. Subariler tarihçiler tarafından ön Asuriler olarak bilinmekte olup ülkelerine Subaru denilmektedir¹⁷⁹.

Subariler'in Mezopotamya'da (M.Ö. 4500–3500) yaşadıklarını Sümer ve Babil katları arasında bulunan kiremitler göstermiştir. Gırnavaz Ören yerinde 1982 yılında başlayıp 1991 yılına kadar sürdürülen arkeolojik kazı ve araştırmalar sonucunda Gırnavaz'ın M.Ö. 4000'den M.Ö. 7. yüzyıla kadar sürekli olarak yerleşme alanı olduğu anlaşılmaktadır. M.Ö. 4000 sonlarına tarihlenen Geç Uruk Devri, Gırnavaz kalıntılarının en alt kültür tabakasını oluşturmaktadır.

Mardin ve çevresinin, antik çağdaki durumu hakkında fazla bilgi bulunmadığından yaklaşık olarak M.Ö. 3000'lerde Hurriler'in oturduğu topraklar olarak da bilinmektedir. Daha sonraki dönemde M.Ö. 1600'lerde Suriye'nin kuzey bölgesinde hakim güç olarak bulunan Mittaniler'in idaresine giren Mardin'de, Mittani Krallığı kuruldu. M.Ö. 1400'lerden itibaren önce Hitit, daha sonra da Asur denetimine giren

¹⁷⁹ İŞ, A.Vahap. **Midyat, Diller ve Dinler Kenti**, İstanbul, 2006, s. 27.

Mardin, M.Ö. 700’lerde İskit, Kimmer ve Med ortak gücünün, yüz yıl sonra da Perslerin hâkimiyetine girdi¹⁸⁰.

Şemseddin Sami tarafından kaleme alınan en sağlıklı ibarelerle özel isimlerin tamamını toplayan tarih ve coğrafya sözlüğü olan “Kâmûsü’l-A’lâm” adlı eser Kâtip Ferdî’nin eserinden önce 1900 yılında basılmıştır. Adı geçen bu mükemmel sözlüğün altıncı cildinde Mardin Kazası ve Mardin Sancağı hakkında bilgi verilmektedir¹⁸¹.

Mardin eski çağlardan beri yerleşile gelmiş ve ismi eski tarihi kaynaklarda çok kez bahsedilmiştir. Mardin ile ilk bilgilere Roma tarihçilerinden Antakyalı A. Marcellinus’un yapıtlarında rastlanır. Mardin’de birçok devlet dolayısıyla birçok kültür vardır. Bunlar arasında Pers, Akad, Sümer, Araplar, Selçuklular ve Osmanlılar yer alır. Mezopotamya ve Anadolu’da ilk uygarlıkların ortaya çıktığı merkezlerden biridir. Mezopotamya ve Anadolu uygarlıkları Mardin’in kültürel gelişmesinde etkili olmuştur. Ele geçirme ya da yerleşme amacıyla yöreye gelen topluluklar, bir yandan yerli halkın kültüründen etkilenmişler, bir yandan da yöre kültürünü etkilemişlerdir. Bu etkileşim süreci günümüze kadar sürmüş, renkli bir kültürel yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, Mardin ve çevresinin Arami kökenli halkı, M.S. 38 yılında Hıristiyanlığı topluca benimseyen ilk topluluk olarak bilinmektedir¹⁸².

Mardin kelimesinin kaynağı konusunda muhtelif fikirler bulunmaktadır. Kaynaklar, Mardin kelimesinin en eski isminin Ardobe olduğunu¹⁸³ veya Marde kelimesinden türeyip bu kelimenin cemisi olup¹⁸⁴ Süryanice ve Aramca’da¹⁸⁵ kale anlamına geldiğini belirtirler¹⁸⁶. Bazıları ise kelimenin savaşçı bir kavim olan ve İran hükümdarı Erdeşir tarafından buraya yerleştirilen Mardeler’den türediği konusunda bazı bilgiler verirler¹⁸⁷. İslam kaynaklarından Vakıdî’de Din ismindeki bir şahsın

¹⁸⁰ AKURGAL, Ekrem, **Anadolu Kültür Tarihi**, Ankara, 1998, s. 173.

¹⁸¹ AKYÜZ, P. Gabriyel. “**Mardin İlinin Merkezinde, Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi**”, İstanbul, 1998, ss. 30–32.

¹⁸² ÇELİK, Mehmet. **Süryani Tarihi I**, Ankara, 1996, s. 71.

¹⁸³ DOLAPÖNÜ, Hanna. **Tarihte Mardin**, İstanbul, 1972, s. 16.

¹⁸⁴ Yakut El-Hamevî, **Mucemu’l-Buldan**, Beyrut, 1990, s. 41.

¹⁸⁵ ŞEMİSANİ, Hasen. **Medinet-u Mardin**, Beyrut, 1987, s. 12.

¹⁸⁶ İbn Şeddad, **el-Alaku’l-Hatira**, Dimeşk, 1978, III, 542; V. Minorski, “Mardin”, İA, VII, 322.

¹⁸⁷ TAŞDEMİR, Mehmet. Mardin, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXVIII, s. 43.

öldürülmesi üzerine bu isimle isimlendirildiği¹⁸⁸ veya İran hükümdarlarından birinin Mardin isimli hasta oğlunu buraya yerleştirmesi sonucu bu isimle isimlendirildiği gibi bilgiler yer almaktadır¹⁸⁹.

Görüldüğü gibi Mardin, tarihte birçok isim almıştır. Bunlar; Erdobe, Tidu, Merdin, Merdo, Merdi, Merda, Merde, Kartal Yuvası, Kuşlar Yuvası, Maridin ve Mardin'dir¹⁹⁰.

1.2. Mardin'in Coğrafi Konumu

Mardin 8.891 km² yüzölçümü ile 36° 55' - 38° 51' Kuzey Enlemleri ve 39° 56' - 42° 54' Doğu Boyamları arasında yer alır. Mardin topraklarının % 4,8'ini kaplayan dağlar doğu-batı istikametinde uzanır ve ovidan ortalama 600 metre yükseklikte çok geniş bir kütle oluşturur. Yükselti bazı kesimlerde 1000 metre üzerine çıkar. Dağlar genellikle çıplaktır. Büyük bölümü kalkerli olduğundan çatlaklar ve yarıklar oluşmuştur. Yüzev suları çatlaklardan dibe çekilmekte ve ovalara yakın platolarda yüzeve çıkmaktadır. Killi ve kireçli yapıli topraklarda Mardin, Mazıdağı, Derik, Midyat, Savur ve Nusaybin'in yükseklerinde meşe ağaçlarına rastlanır. Dağların kalkerli kesimleri hızla aşınarak platolara dönüşmüştür. Bu platolar yer yer yüzeve çıkan lavlarla kaplıdır. Mardin'de Gümüş Çayı, Çağ-çağ suyu ve Savur Çayı yanı sıra Seyhan Deresi ve Yeşilli Gülizar Deresi bulunmaktadır. Dicle ve Fırat nehirlerinin kolları il topraklarında koridor oluşturmuştur. Dicle Vadisi ile Kızıltepe, Mardin ve Nusaybin Ovaları mevcuttur¹⁹¹.

¹⁸⁸ Vakidi, **Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbûr ve Dıyarbekr ve'l-İrâk**, Dımeşk, 1996, (Bu eser Vâkıdî'nin Futûhü'ş-Şam adlı eserinin bir bölümüdür), s. 78.

¹⁸⁹ ÖZTÜRKATALAY, Latif. **Mardin ve Mardinliler**, İstanbul, 1995, s. 37.

¹⁹⁰ İŞ, A.Vahap. **age**, s. 30.

¹⁹¹ www.mardin.gov.tr/turkce/cografya/cografya.asp.

1.3. Mardin'in Demografik Yapısı

Mardin'de ilk nüfus sayımı 1835 yılında yapılmıştır. Askeri ve ekonomik amaçla yapılan bu sayımda yalnızca erkek nüfusu dikkate alınmıştır. Bu sayıma göre Mardin nüfusu aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir¹⁹².

Tablo 18. 1835 Yılı Mardin İli Nüfusu.

Tabi Olduğu Din	Hane Sayısı	Nüfus (Erkek)
Müslümanlara ait ev sayısı	1.816	2.943
Hıristiyanlara ait ev sayısı	1.809	3.190
Yahudilere ait ev sayısı	18	50
TOPLAM	3.643	6.183

Kaynak: GÜNEŞ, Hüseyin Haşimi. *Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi*, İstanbul, İmak Ofset Yay., 2007, s. 122.

Tablo 18'de, 1835 yılında Mardin'de yaşayan müslüman, hıristiyan ve yahudilere ait hane ve erkek nüfus sayısı verilmektedir. 1835 yılında Mardin' de hıristiyan erkek sayısı, müslüman erkek sayısından fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 19. 1927–2000 Mardin Nüfusu.

Yıllar	Toplam Nüfus
1927	183.217
1935	229.921
1940	252.505
1945	234.457
1950	269.490
1955	305.520
1960	353.411
1965	397.880
1970	453.092
1975	519.687
1980	564.967
1985	652.069
1990	557.727
2000	705.098

Kaynak: www.tuik.gov.tr/veribilgi.do?tb_id/=39&ust-id=11

¹⁹² GÜNEŞ, Hüseyin Haşimi. *Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi*, İmak Ofset Yay., İstanbul, 2007, s. 222.

Tablo 19’da görüldüğü gibi, Mardin ilinin 1927–2000 dönemindeki nüfus artışı düzenli olmamıştır. Mardin’de 1927–1940 döneminde nüfus artmış, 1940–1945 döneminde nüfus azalmış, 1945 yılından 1985 yılına kadar yeniden artma eğilimine girmiş ve 1985–1990 yılında nüfus yeniden azalmış ve bu tarihten sonra da tekrar artmıştır. İilde en düşük yıllık nüfus artış hızı % -14,8 ile 1940–1945 döneminde, en yüksek yıllık nüfus artış hızı % 29,1 ile 1955–1960 döneminde gerçekleşmiştir. İl nüfusunun son 73 yıllık süreçte yaklaşık 4 katı bir artış olmuştur. Bu değişimde doğumlar, ölümler, sosyo-ekonomik yapı, göçler ve idarî yapıdaki değişiklikler belirleyici olmuştur. İlk nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılında Mardin nüfusu 183.217 iken, son sayımının yapıldığı 2000 yılında nüfusu 705.098’dir¹⁹³.

Tablo 20. Mardin İli 2007 Yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları.

İLÇE	İLÇE TOPLAMI	ŞEHİR NÜFUSU	KÖY NÜFUSU
Merkez	130.916	82.134	48.782
Dargeçit	26.988	14.118	12.870
Derik	58.151	19.535	38.616
Kızıltepe	198.672	127.148	71.524
Mazıdağı	31.135	10.297	20.838
Midyat	114.040	56.340	57.700
Nusaybin	116.465	88.296	28.169
Ömerli	15.453	7.166	8.287
Savur	36.066	8.942	27.124
Yeşilli	17.892	14.635	3.257
TOPLAM	745.778	428.611	317.167

Kaynak: www.mardin.gov.tr/turkce/tarihi/nufus.asp.

Mardin, 2007 yılı adrese dayalı kayıt sistemine göre yapılan nüfus sayımı aşağıdaki tabloda gösterilmektedir. Tablo 20’de görüldüğü gibi, 2000 yılı nüfus sayımında Mardin ili nüfusu 705.098 iken, 2007 yılı nüfus sayımı sonucunda bu rakam 745.778 olarak belirlenmiştir.

¹⁹³ AKBULUT, Gölpinar. **Cumhuriyetten Günümüze Mardin’in Nüfus Özellikleri Makalelerle Mardin II Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı**, İmak Ofset Yay., İstanbul, 2006, s. 32.

1.4. Mardin'in İklim Özellikleri

Akdeniz iklimine benzer özellikler taşır. Yazlar çok kurak ve sıcak, kışları ise bol yağışlı ve ılımandır. Mardin'de kış mevsiminde oluşan yüksek basınç alanı kış aylarının soğuk geçmesine yol açar. Bir yandan güneydeki çöl ikliminin etkisi altında bulunması, diğer yandan kuzeydeki yüksek dağların serin hava kütlelerinin bölgeye girmesine mani olması sebebiyle ilin ovalık kesiminde yazlar çok sıcak geçer. İlin kuzey kesiminde zaman zaman kara iklimine benzer özellikler görülür¹⁹⁴. Mardin'in iklimini ova ve dağ kesimi olarak iki şekilde değerlendirmek mümkündür. İki kesimdeki farklılık yağış, sıcaklık ve rüzgâr değerlerinde ortaya çıkar. Ova kesiminde yazlar çok sıcak geçer, kışlar ise ılıman ve yağmurludur. Bu kesimde az miktarda ve kalıcı olmayan kar yağışları görülür. Dağ kesiminde ise yazları ovaya nispeten daha serin, kışlar ise şiddetli rüzgâr, bol yağmur ve kar yağışlı geçer. Tablo 21'de Mardin ilinin aylara göre ortalama sıcaklık değerleri verilmektedir. Ortalama en yüksek ve en düşük sıcaklık verilerinde, ayların genel ortalama derecesi 15'tir.

¹⁹⁴ TAŞER, Nesrin. **Mardin**, Başak Matbaacılık, Ankara, 2008, s. 94.

Tablo 21. Mardin’de Aylara Göre Ortalama Sıcaklık

Aylar	En Yüksek Sıcaklık	En Düşük Sıcaklık	Ortalama
Ocak	5.6	0.4	2.9
Şubat	6.9	1.0	3.9
Mart	11.1	4.2	7.6
Nisan	17.0	9.4	13.
Mayıs	23.6	14.8	19.
Haziran	30.3	19.9	25.
Temmuz	34.8	24.3	29.
Ağustos	34.4	24.3	29.
Eylül	29.9	20.5	25.
Ekim	22.6	14.3	18.
Kasım	14.4	7.9	10.
Aralık	7.8	2.6	5.1
Ortalama	19.9	12.0	15.

Kaynak: www.mardin.gov.tr/turkce/cografya/cografya.asp.

1.5. Mardin İlinin Türkiye Ekonomisine Katkısı

Mardin’de kültür, çağlar boyu yaşamış olan uygarlıkların izlerini taşır. Mardin ili önemli tarihsel ve kültürel mimari zenginliklere sahiptir. Bu zenginliğin turizm alanında en iyi şekilde değerlendirilmesi halinde ilin kalkınmasına ve ülke turizmine büyük katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Mardin valiliğinin yaptığı istatistiklere göre, yıllar bazında toplam gelen turist sayısı ve yaptıkları harcamalar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 22. Mardin İlinin Turizm Geliri (2000–2006).

YILLAR	OTEL SAYISI	YATAK KAPASİTESİ	GELEN TURİST SAYISI	ELDE EDİLEN GELİR
2000	7	763	60.000	60.000,00 TL
2001	7	763	90.000	90.000,00 TL
2002	7	763	150.000	150.000,00 TL
2003	9	955	220.000	220.000,00 TL
2004	9	955	380.000	380.000,00 TL
2005	12	1.195	400.000	400.000,00 TL
2006	14	1.284	180.000	180.000,00 TL
TOPLAM			1.480.000	1.480.000,00 TL

Kaynak: Mardin Valiliği, www.mardin.gov.tr. Erişim Tarihi: 30.04.2009.

Mardin valiliği il kültür turizm müdürlüğünün 2008 yılında yaptığı çalışmaya göre, kişi bazında gelen turistlerin yaptıkları ortalama harcama hesaplanarak tahmini toplam gelirin aşağıdaki tabloda göstermişlerdir.

Tablo 23. Turizmin Mardin Ekonomisindeki Durumu (2008 yılı).

KONAKLAYAN	110.000
GÜNÜBİRLİK	390.000
TOPLAM	500.000
HER TURİSTİN İL EKONOMİSİNE KATKISI(Yaklaşık)	100 \$
TOPLAM	50.000.000.-\$

Kaynak: Mardin Valiliği İl Kültür Turizm Müdürlüğü Verileri.

Tablo 23'te görüldüğü gibi, Mardin ilinin 2008 yılındaki turizm geliri 50 milyon \$'dır. Turizmin Türkiye ekonomisine katkısının 20 milyar dolar olduğu düşünüldüğünde, Mardin'in bu rakamdaki payı % 0,25 olmaktadır. Mardin'e gelen ziyaretçilerin % 10-15'i yabancı uyruklu turistlerden oluşmakta olup, bu yabancı uyruklu turistlerin en çok geldikleri ülkeler Almanya, İngiltere, İtalya Amerika, Danimarka, Tayland ve komşu Arap ülkelerinden oluşmaktadır.

Tablo 24. Mardin Müzesi Aylık Ziyaretçi Sayısı (2008 Yılı).

AYLAR	PARALI YERLİ	YABANCI	PARASIZ YERLİ	YABANCI	TOPLAM
OCAK	270	6	2.235	0	2.511
ŞUBAT	217	28	1.872	0	2.117
MART	368	55	2.925	0	3.348
NİSAN	609	100	7.077	0	7.786
MAYIS	1.400	0	18.491	0	19.891
HAZİRAN	822	49	5.032	0	5.903
TEMMUZ	1.004	25	6.059	0	7.088
AĞUSTOS	709	41	2.502	0	3.252
EYLÜL	453	23	656	0	1.132
EKİM	535	39	1.693	0	2.267
KASIM	344	6	1.425	0	1.775
ARALIK	410	10	1.718	0	2.138
TOPLAM	7.141	382	51.685	0	59.208

Kaynak: Mardin Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Verileri.

Tablo 24'te görüldüğü gibi, Mardin'e yapılan ziyaretler daha çok bahar döneminde gerçekleşmektedir. Bu sebeple Nisan ayından Ağustos ayına kadar olan sürede Mardin Müzesini ziyaret eden yerli-yabancı turist sayısı diğer aylara göre daha fazladır. 2008 yılı boyunca müzeyi ziyaret eden yerli ve yabancı sayısı 59.208'dir.

1.6. Mardin İlindeki Seyahat Acentaları ve Konaklama İşletmeleri

Mardin'de ilk oteller Başak Palas, Yıldız Oteli, Bayraktar Oteli faaliyete başlamış olup, onu izleyen tarihlerden sonra 1998 de ilk kez Bilen Seyahat Acentası açılmıştır. 2000 yılından sonrada Yaktek ve Tuba seyahat acentaları açılmıştır.

Mardin ve ilçelerinde turizm belgeli ve belediye belgeli toplam 20 otel bulunmaktadır. Bu otellerin toplam oda sayısı 930 olup, yatak sayısı ise 1542'dir

Tablo 25. Mardin İlindeki Turizm Belgeli İşletmeler.

S.No	OTELLER	TÜRÜ	ODA SAYISI	YATAK SAYISI	İL-İLÇE
1	Büyük Mardin Oteli	4 Yıldız	54	130	Mardin
2	Nezirhan Moteli	1.SINIF	68	136	Mardin
3	Bilem Otel	3 Yıldız	78	156	Mardin
4	Öztopraklar Otel	3 Yıldız	45	108	Kızıltepe
5	Matiat Otel	4 Yıldız	70	140	Midyat
6	Aydımlar Turistik Tesisi	2 Yıldız	22	41	Nusaybin
7	Erdoba Evleri (Butik Otel)	Özel Konaklama	55	120	Mardin
8	Artuklu Kervansarayı (Butik Otel)	Özel Konaklama	42	84	Mardin
GENEL TOPLAM			434	915	

Kaynak: İl Kültür Turizm Müdürlüğü Verileri.

Tablo 25’te, Mardin ilinde bulunan turizm belgeli işletmelerin toplam oda sayısı 434 olup, yatak sayısı ise 915’tir.

Tablo 26. Belediye Belgeli İşletmeler.

S.No	OTELLER	TÜRÜ	ODA SAYISI	YATAK SAYISI	İL-İLÇE
1	Yay Grand Otel	-	110	250	Mardin
2	Başak Otel	-	5	16	Mardin
3	Zinciriye Butik Otel	-	15	33	Mardin
4	Doğu Turistik Tesisleri	-	26	47	Nusaybin
5	Bulvar Palas	-	36	65	Nusaybin
6	Petrol Palas	-	8	24	Nusaybin
7	Devlet Konuk Evi	-	6	12	Midyat
8	Demirdağ Otel	-	33	33	Midyat
9	Metro Otel	-	15	44	Midyat
10	Ceylan Otel	-	12	35	Estel
11	Tatlı Dede Otel	-	16	40	Mardin
12	Yuvam Otel	-	14	28	Estel
GENEL TOPLAM			296	627	

Kaynak: İl Kültür Turizm Müdürlüğü Verileri.

Tablo 26’da görüldüğü gibi, Mardin ili ve ilçelerinde mevcut olan belediye belgeli işletmelerinin oda ve yatak kapasiteleri verilmektedir. Toplam oda sayısı 296, yatak sayısı ise 627’dir.

Tablo 27. Kamu Misafirhaneleri.

S.No	OTELLER	TÜRÜ	ODA SAYISI	YATAK SAYISI	İL-İLÇE
1	Polis Evi	-	33	78	Mardin
2	Karayolları	-	14	30	Mardin
3	Özel İdare (Köy Hizmetleri)	-	5	15	Mardin
4	İl Sağlık Müdürlüğü	-	8	20	Mardin
5	Bayındırlık Müdürlüğü	-	8	18	Mardin
6	Çatom	-	5	6	Mardin
7	Ordu Evi	-	20	41	Mardin
8	Tarım İl Müdürlüğü	-	7	14	Mardin
9	Öğretmen Evi	-	33	80	Mardin
10	Öğretmen Evi	-	33	73	Kızıltepe
11	Öğretmen Evi	-	11	40	Nusaybin
12	Öğretmen Evi	-	31	60	Derik
13	Öğretmen Evi	-	9	19	Midyat
14	Öğretmen Evi	-	3	6	Ömerli
15	Öğretmen Evi	-	10	30	Savur
16	Öğretmen Evi	-	2	4	Yeşilli
GENEL TOPLAM			232	534	

Kaynak: İl Kültür Turizm Müdürlüğü Verileri.

Tablo 27’de Mardin ili ve ilçelerinde bulunan kamu misafirhaneleri verilmektedir. Toplam oda sayıları 232, yatak sayıları ise 534’tür.

1.7. Mardin Turizminin Geliştirilmesi ve Çeşitlendirilmesi

1.7.1. Mardin İnanç Turizmi Potansiyeli

Mardin’in en önemli turizm potansiyeli inanç turizmidir. Çünkü Mardin hem İslam’ın hem de Hıristiyanlığın tarihi mabetleri ile bezenmiştir. Mardin, bu farklı dini inanışlar paralelinde, sanatsal açıdan da tarihi değeri olan camiler, türbeler, kiliseler, manastır ve benzeri dini eserler barındırmaktadır. Tarihin en eski Hıristiyan topluluğu Süryanilerin köklü kültürü ve çeşitli uygarlıkların izleriyle bezenen Mardin engin bir inanç turizm potansiyeline sahip bulunmaktadır¹⁹⁵. Şimdi kısaca bu potansiyelden bazı örnekler verilecektir.

¹⁹⁵ www.mardin.gov.tr. Erişim Tarihi: 29.04.2009.

1.7.1.1. Camiiler

➤ Ulu Camii –*Merkez*

Şehrin merkezindeki, Mardin'in en eski camisi olan Ulu Cami'nin 11.yy.da Selçuklular tarafından kurulduğu, Artuklular döneminde bugünkü şeklini almıştır. Minaresi, Artuklu hükümdarı Necmeddin İlgazi zamanında inşa edilmiştir. Devasa yapısıyla tarihin ihtişamını günümüze taşıyan enine dikdörtgen planlı caminin mihrap önü, altı ayak üzerine oturan tek kubbe ile örtülüdür¹⁹⁶.

➤ Şeyh Çabuk Camii –*Merkez*

15. yy. ait olan yapının ana mekânı çarpık bir plana sahiptir. Bahçesine basit, sivri kemerli kapıdan, ana mekâna ise kuzeybatıdaki kapalı bölümden girilir. Güneyinde türbe ya da zikir yeri olduğu düşünülen çapraz tonozlu mekân yer alır¹⁹⁷.

➤ Hamit Camii –*Merkez*

Savur Kapısı'na giden yol üzerindedir. En erken 15. yy.'a ait yapı, 19. yy. sonlarında onarımını yaptıran kişinin adıyla anılmaktadır. Kuzeydeki basit bir kapıdan avluya girilir¹⁹⁸.

➤ Şeyh Mahmud Türki (Şeyh Ali) Camii –*Merkez*

15. yüzyıl Artuklu yapısı olduğu sanılmaktadır. Dıştan basit bir ev görünümünde olan yapı minaresizdir; ancak kuzeydeki kalıntının minare kaidesi olduğu öne sürülmektedir¹⁹⁹.

➤ Pamuk Camii –*Merkez*

11. yüzyıl kayıtlarında yapıyı Şeyh Mehmed Dinari adlı kişinin yaptırdığı yazılıdır. Yapının ana mekânı, ortada çapraz tonoz, yanlarda ise beşik tonozla örtülüdür²⁰⁰.

¹⁹⁶ TAŞER, Nesrin. *age*, s.25.

¹⁹⁷ TÜRKER, Turgay. *Büyülü Kent Mardin*, Yağmur Bulutları, Ankara, 2008, s. 62.

¹⁹⁸ TÜRKER, Turgay. *age*, s. 62.

¹⁹⁹ TÜRKER, Turgay. *age*, s. 62.

➤ **Reyhanîye Camii –Merkez**

Çarşı içinde, Ulu Cami ile Şehidiye Medresesi arasındadır. Yazıtlarının 19. yüzyıldan olmasına rağmen 1540 tarihli vakıf kayıtlarında adı geçmektedir. Reyhanîye Camii'nin 15. yüzyıl sonunda ya da 16. yüzyıl başlarında yapıldığı, 19. yüzyılda da onarılmıştır. Cami fevkani görünümünde olup, enine gelişen bir plan yapısına sahiptir. Bu plan yapısı ile Mardin yöresindeki örneklerde rastlanan enine planlı, mihrap kubbeli yapıların gelişmiş bir seklidir. Kare kaideli, sekizgen gövdeli minarenin şerefeden sonrası silindirik biçim alır ve sivri külahla son bulur²⁰¹.

➤ **Arap (Azap) Camii –Merkez**

Yapım tarihi bilinmemekte birlikte, 16. yüzyıl kayıtlarında adı geçen Azaplar Ağası Mescidinin bu yapı olduğu sanılmaktadır. Dikdörtgen planlı, beşik tonozlu caminin girişi batıdadır²⁰².

➤ **Abdullatif (Latifiye) Camisi –Merkez**

1371'de Artukoğullarından Melik Salih ve Melik Muzaffer zamanında görev almış olan Abdullatif in Abdullah tarafından minaresi 1845'te Mısır Valisi Muhammed Ziya Tayyar Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. İki renkli taşlardan üç dilimli kemerli portalde, geometrik motifler, örgülü ve yıldız bezemeler dikkati çekmektedir²⁰³.

➤ **Zairi (Şeyh Muhammed Ezzerar) Camii –Merkez**

Giriş kapısı üstündeki yazıtta 17. yüzyıl sonunda yapıldığı yazılıdır. Avlunun güneyindeki kareye yakın planlı ana mekân geç dönem ekleriyle geniş bir alanı kaplamıştır. Yapının minaresi bulunmamaktadır.²⁰⁴

²⁰⁰ TÜRKER, Turgay. *age*, s. 64.

²⁰¹ TAŞER, Nesrin. *age*, s. 25.

²⁰² TÜRKER, Turgay. *age*, s. 65.

²⁰³ TÜRKER, Turgay. *age*, s. 66.

²⁰⁴ TÜRKER, Turgay. *age*, s. 65.

➤ **Hacı Ömer (Halife) Camii –Merkez**

Mimari biçimi, yeni sıvanın altında kabartma olarak beliren 1724-1725 yılının yapım tarihi olarak geçmektedir. Avlusu ve ekleri ile dikdörtgen bir alan kaplayan cami moloz taştandır. Ana mekân kuzeydeki basit bir kapı ile girilen, beşik tonozlu dikdörtgen planlı bölümdür²⁰⁵.

➤ **Babu's- Sor (Melik Mahmut) Camisi –Merkez**

Şehrin doğu kesiminde Savur Kapı'da bulunmaktadır. Artuklu Hükümdarı Melik Salih tarafından yaptırılmıştır. Artuklu Hükümdarı Melik Mahmut'un kabrinin burada olmasından dolayı Melik Mahmut Camisi olarak adlandırıldığı düşünülmektedir. Enine dikdörtgen, mihrap önü kubbeli caminin taş işlemeli ana girişi ilgi çekicidir²⁰⁶.

➤ **Zeynel Abidin Camii –Nusaybin**

Hız. Muhammed'in 13 torunundan biri olan Zeynel Abidin ve onun kız kardeşi Zeynep'in Türbelerinin bulunduğu ilçenin en önemli camisidir. Cami eskiden küçük bir mescitti. 1956 yılında caminin görkemli minaresi yapılmış, sonraki yıllarda eyvan son cemaat yerine eklenmiştir. Daha sonra iki katlı ek bir bina yapılarak cami ilçenin en önemli ibadethanesi durumuna getirildi²⁰⁷.

➤ **Molla Hayri (Süleyman Paşa) Camii-Merkez**

Camii inşasından sonra birçok onarımlar geçirmiştir. Zira Anadolu'nun fethini takiben inşa edilmiş olan camiler zaman içerisinde yapılan onarımlarla değişime uğramıştır²⁰⁸.

²⁰⁵ TÜRKER, Turgay. *age*, s. 65.

²⁰⁶ TAŞER, Nesrin. *age*, s.28.

²⁰⁷ TANHAN, Eslihan. *Tarihin Tanığı Nusaybin*, Pelda Ajans, 2001, s. 106

²⁰⁸ I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, İstanbul, 2006, s. 33.

➤ **Koçhisar Camii- Kızıltepe**

Artuklu camilerinin son klasik örneğidir. Bu cami planı ve şekli ile Anadolu Türk mimarisinin basamak yapısı olarak kabul edilir. Cami dikdörtgen bir yapı olup büyük bir avlunun güneyinde yer alır. Caminin avluya bakan kuzey cephesindeki taş işçiliği çok değişik ve güzeldir. Üzerinde istiridye kabuğu şeklinde bir niş (süsleme) vardır. Mihrabın kemeri ise yedi dilimli ve mukarnas başlıklı sütünceler üzerine oturtulmuştur²⁰⁹.

1.7.1.2. Türbeler

➤ **Selman-i Pak (Selman-i Farisi) Makamı –Nusaybin**

Selman-i Pak'ın Hz. Muhammed (SAV)'in berberliğini yaptığı söylenir. İsfahanlı Selman -i Pak, Mecusi (ateşperest) idi. İran'da iken kiliseye gidip hıristiyan oldu. Daha sonra Anadolu'ya geçip kiliselerde hizmet etti. Gençlik yıllarının bir bölümünü Nusaybin'de bir kilise Papazının yanında geçirmiştir. Daha sonraları Şam'a oradan da Medine'ye geçti²¹⁰.

Rivayete göre, bir yahudinin elinde köle durumunda bulunduğu sıralarda Hz. Muhammed (SAV) ile karşılaşır ve yahudiden satın alınarak serbest bırakılır. Daha sonra Hz. Muhammed (SAV)'in berberliğini yapmaya başlar. Hz. Ömer zamanında yüksek makamlara getirilir. Berberlerin piri olarak kabul edilir²¹¹.

➤ **Sultan Şeyhmus Türbesi –Mazıdağı**

Sultan Şeyhmus isimli bir din büyüğünün türbesi ve bunun etrafında çeşitli hizmet binalarından oluşan bir külliye'dir. Günümüzde Mardin ve çevre illerden gelenler tarafından ziyaret edilmektedir²¹².

²⁰⁹ MANER, Çiğdem. **Bin Yılların Tanığı Mardin**, Punto Baskı Çözümleri, İstanbul, 2006, s. 262.

²¹⁰ TANHAN, Eslihan. **age**, s. 107.

²¹¹ TANHAN, Eslihan. **age**, s. 107.

²¹² Gaziantep Ticaret Odası, Güneydoğu Anadolu Rehberi, **Uygarlığın Öyküsü**, Gaziantep, 2007, s. 231

1.7.1.3. Kiliseler

➤ Meryemana Kilisesi ve Patrikhanesi –*Merkez*

1860 yılında yaptırılan kilise, akustik bir ses düzenine sahiptir. Kilisede, patriğin oturma yeri ve vaaz yeri ahşap el işçiliği ile süslenmiş olup, zarif bir görünüm sergilemektedir. Patrikhane, 1895 yılında inşa ettirilmiştir. 1988 yılında Kültür Bakanlığı'na devredilen Patrikhane, restore edilerek 1995 yılından itibaren müze olarak kullanılmaya başlanmıştır. Eski Patrikhane binasının bir kısmı, 1914–1915 yıllarında yapılan genişletme çalışmalarında yıkılmıştır²¹³.

➤ Mar Petrus ve Mar Pavlus Kilisesi –*Merkez*

1914'te Patrik II. Abdullah döneminde Papaz Abdulmesih'in gayretleriyle Petrus ve Pavlus adına yapılmıştır. Haç tonozlarla örtülü dokuz kare birimden oluşan kilisenin taş işlemleri sadedir. Kök boyalarla el işi baskı perdeleri halen mevcuttur²¹⁴.

Mar Behnam (Kırklar) Kilisesi –*Merkez*

Bu yapı 569 yılında Süryani azizlerinden Mar Behnam ve kız kardeşi Saro adına inşa edilmiştir. Kilise üç giriş kapısı, ince taş işçiliğine sahip mihrapları, dört yüz yıllık ahşap mihrap kapıları, 1500 yıllık kökboyası baskılı perdeleri, geniş avlusu içinde çan kulesi evi ve adeta dantel gibi işlenmiş taş oymacılığı örneklerinin yer aldığı divan ile dikkat çekmektedir. 1170 yılında kırk şehitlere ait kemikler bu kiliseye getirilmiştir. Bugün Mardin Metropolitlik Kilisesi'dir²¹⁵.

²¹³ TAŞER, Nesrin. *age*, s. 54.

²¹⁴ TAŞER, Nesrin. *age*, s. 44.

²¹⁵ TAŞER, Nesrin. *age*, s. 44.

➤ **Mar Yusuf Kilisesi –Midyat**

Ermeni Katolik cemaatine ait olan kilise Mar Yusuf adıyla da tanınır. 1894 yılında ibadete açılmıştır. İç mekânı 21 sütunla bölümlenen yapının dış cephesi Mardin'e özgü nakışlarla bezenmiştir. Tepesinde çan kulesi olan yapı düz damlıdır²¹⁶.

➤ **İzoel Kilisesi –Midyat**

Midyat'ın Altıntaş Köyü'nde bulunan bu kilise köyün kuzeyindeki en yüksek noktaya yerleşmiştir. Kilisenin görkemli konumunu vurgulayan çan kulesi Midyat'taki taş işçiliği ve işlemeciliğinin en güzel örneklerinden birisidir²¹⁷.

➤ **Surp Kevork (Kırmızı) Kilisesi –Merkez**

Mardin Ermeni cemaatinin kullandığı bu kilise MS. 420 yılında yapılmıştır. Ancak değişik zamanlarda yapılan onarımlar sonucunda güzelliğinden büyük ölçüde uzaklaşmıştır. Kesme taştan yapılmış olan kilisenin ibadet mekânı 10 payenin taşıdığı bir çatı ile örtülmüştür. Apsisindeki geometrik taş süslemeleri ile dikkati çekmektedir²¹⁸.

➤ **Mar İliye Kilisesi -Nusaybin**

Yapım tarihi bilinmeyen kilise Çiftlik Köyü'ndedir. Kilise içerisinde yan bölümünde iki oda mevcuttur. Bu odalara geçiş çok alçak tavanlı kapıdan yapılmaktadır²¹⁹.

➤ **Mar Stefanos Kilisesi –Midyat**

Midyat'ın Güngören Köyü'nde yer almaktadır. Kilisenin güneyinde, doğusu mihrap tarafından kapatılan, yazlık kilise niteliğindeki iç avlu uzanır. Ana kilisenin kuzeyinde, vaftizhane olarak kullanılan Vaftizci Mar Yuhanna Kilisesi bulunmaktadır.

²¹⁶ TAŞER, Nesrin. *age*, s. 58.

²¹⁷ İŞ, A.Vahap. *age*, s. 130.

²¹⁸ AYDIN, Suavi Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, **Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 316.

²¹⁹ TANHAN, Eslihan. *age*, s. 112.

Mar Stefanos Kilisesi'nin içi klasik anlamda zariftir. Doğu- Batı yönünde yerleştirilmiş uzun orta nefiyle Turabdin bölgesindeki en dikkat çekici köy kiliselerinden biridir²²⁰.

➤ **Mar Behirmiz Kilisesi - Merkez**

1552 yılına kadar Nasturi Metropolitlik Merkezi olarak kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren Keldani Katolik cemaatine geçen kilise günümüzde de bu durumunu sürdürmektedir. Kubbesi, dışarıdan sekizgen görünümündedir²²¹.

➤ **Mar Bobi Kilisesi –Nusaybin**

Nusaybin'in Günyurdu Köyü'nün kuzeybatısında ve tepenin başında bulunmaktadır. Kayalara oyulu kiliseye “Yeraltı Kilisesi” de denilmektedir²²².

➤ **Mar Yuhanna Kilisesi (Deyr- Gazel) – Nusaybin**

Mar Evgin Manastırı'nın doğusunda Tur Abidin Dağı'nın kayalık bir yamacındadır. Bir dizi eski yapıdan oluşmaktadır. Halk arasında Deyr-Gazel diye bilinmektedir²²³.

1.7.1.4. Manastırlar

➤ **Deyrulzafaran Manastırı –Merkez**

Mardin ilinin 3 km. doğusunda bulunmaktadır. Yukarı Mezopotamya'nın tarihi yapıtlarından ve en tanınmış olanlarından biridir. Bir güneş tapınağı iken, Romalılar tarafından kurulan kalenin içine, Hıristiyanlığın resmi din olarak kabul edilmesinden sonra, kiliseler inşa edilmeye başlanmıştır. Romalılar bölgeden çekilince, 5.yy da Aziz Şleymun bazı azizlerin kemiklerini buraya getirerek kaleyi manastıra çevirmiştir. Manastır, 4. yüzyılda kurulmuştur. Manastır değişik isimlerle anılmıştır. İlk inşa edildiği yüzyıllarda ‘Mar Hananyo’ adıyla tanınmaktaydı. Daha sonra Mar Evgin'in ismi ilave edilerek anılmaya başladı 14. yy.ın sonlarına doğru da “Deyrulzafaran

²²⁰ TAŞER, Nesrin. **age**, s. 58.

²²¹ Gaziantep Ticaret Odası, **age**, s. 232.

²²² TANHAN, Eslihan. **age**, s. 110.

²²³ TANHAN, Eslihan. **age**, s. 112.

Manastırı” adıyla meşhur olmuştur. Yine de, “Mar Hananyo, Mar Evgin, Mar Şeymun ve on iki bin azizin” adıyla çağrılmıştır²²⁴.

Tablo 28. Deyrulzafaran Manastırını Ziyaret Eden Kişi Sayısı (2008-İlk Altı Ay).

AYLAR	PARALI	PARASIZ	TOPLAM
OCAK	1.574	629	2.203
ŞUBAT	1.752	700	2.452
MART	3.741	1.496	5.237
NİSAN	8.366	3.346	11.712
MAYIS	13.225	5.290	18.515
HAZİRAN	7.848	3.139	10.987
TEMMUZ			
AĞUSTOS			
EYLÜL			
EKİM			
KASIM			
ARALIK			
TOPLAM	36.506	14.600	51.106

Kaynak: İl Kültür Müdürlüğü Verileri.

Tablo 28’ de, Deyrulzafaran Manastırını paralı ve parasız ziyaret eden turist sayısı verilmektedir. Görüldüğü gibi paralı ziyaret eden turist sayısı, parasız ziyaret eden kişi sayısının yaklaşık 2,5 katıdır.

➤ **Deyrulumur (Mar Gabriel) Manastırı –Midyat**

Midyat ilçesinin 18 km. doğusunda bulunmaktadır. Süryani Kadim cemaatinin ünlü ve büyük yapıtlarından olan manastır, M.S. 397 yılında yüksekçe bir tepede inşa edilmiştir. Değişik tarihlerde içinde ve dışında ekler yapılmıştır. M.S. 640 yılında Hz. Ömer zamanında Arap-İslam ordusu Süryanilerle işbirliği yaparak Mezopotamya’ya girince, özellikle bu eserin korunması için, Hz. Ömer’ in emri ile ayrıcalık tanınmıştır. Manastırda içinde eskiden zengin bir kütüphane bulunmaktaydı. Ayrıca o dönemlerde binlerce öğrencinin eğitim aldığı bir teoloji fakültesi bulunmaktadır²²⁵.

²²⁴ BARSVM, Efram. **Zihniyetlerin Bahçesinde Deyruzzafaran Manastırı’nın Tarihi ve Mardin Abraşiyesi İle Manastırlarının Özet Tarihi**, çev.: Gabriyel AKYÜZ, Prestij Reklam, İstanbul, 2006, s. 10.

²²⁵ İŞ, A.Vahap. **age**, s. 133.

➤ **Mar Dimet Manastırı –Savur**

Savur ilçesi, Dereiçi köyündedir. Manastıra gelen romatizma hastalarının burada iyileştiklerine inanıldığı için, Romatizma Manastırı da denilmektedir²²⁶.

➤ **Mar Yakup Manastırı –Nusaybin**

Nusaybin ilçe merkezindeki manastır, Mar Şabo ve 11 öğrencisinin şehit edilmesine kadar bir Mecusi tapınağıydı. Tapınak kalıntıları üzerine M.S. 328 yılında Mar Yakup'un ölümünden sonra adına ithafen inşa edilmiştir. İçinde türbesi vardır. 19. yy.'a kadar burada rahipler yaşamaktaydı²²⁷.

➤ **Mar Abraham Manastırı –Nusaybin**

Bagok Dağı'nın doruk noktasındadır. Bu manastır bir tapınaktan çok büyük bir asker kışlasına benzemektedir. Yapının çok eski çağlara ait olduğu ilk görüşte hemen anlaşılmaktadır. Çok eski olan bu yapının daha sonra Hıristiyanlarca kiliseye çevrildiği tahmin edilmektedir²²⁸.

➤ **Mar Mihayel Manastırı**

Balık Manastırı veya Burç Manastırı olarak da bilinmektedir. Mardin'in güneyinde olup yeni yolun aşağısındadır. İnzivaya çekilen eski rahiplerinden olan Mar Mihayel'in adıyla tanınmaktadır. Manastırın en eski eserlerinden kalan bir sütunun üzerinde, 350 Hicri (961 M.) tarihli bir Süryanice kitabe yazılıdır²²⁹.

➤ **Mar Evgin Manastırı –Nusaybin**

Girmeli bucağının 7 km kuzeyinde yer almaktadır. Tur Abidin Dağı'nın yamacında, ovidan 500 m yükseklikte mağara ve yapılardan oluşmaktadır. Çevrenin en eski yapılarından. Mar Evgin'in Hıristiyan azizlerinden, İncil müjdecilerinden olduğu manastırda var olan belgelerde yazılıdır²³⁰.

²²⁶ TÜRKER, Turgay, *age*, s. 79.

²²⁷ TANHAN, Eslihan. *age*, s. 112.

²²⁸ TANHAN, Eslihan. *age*, s. 111.

²²⁹ BARSAVM, Efram. *age*, s.13.

²³⁰ TANHAN, Eslihan. *age*, s. 111.

➤ **Mar Abay Manastırı**

Kıllıt / Dereiçi Köyü'nün kuzeyinde 20 dakikalık bir mesafede yer almaktadır. Yapım tarihi çok eskiye dayanan bu binanın, coğrafi konumu da güzeldir. Persli şehit Mar Abay'ın adına inşa edilmiştir. Manastırda yetişen ünlü kişiler şunlardır: 11. yüzyılın başlarında yaşayan Dara Metropoliti 3. Yuhanna ve M.S. 1509 yılında patrikliğe yükselen Patrik I. Yeşu. 15.-18. yüzyılları arasında piskoposluk merkeziydi. Mardin Metropoliti Yuhanna onu yeniletti. Ayrıca 1249–1256 yılları arasında manastır reisi Humdan oğlu Rahip Musa tarafından da yenilendi. Bu tarihte manastırda 60 rahip yaşamaktaydı. 18. yüzyılın sonlarına doğru harabeye dönüştü. Bu manastırın büyük kalıntıları, olduğu gibi görülmektedir. Bunların arasında Süryanicenin Estrangeli hattıyla yazılan üç taş bulunmaktadır²³¹.

➤ **Mar Theoduto Manastırı-**

Mar Abay Manastırı'nın kuzey doğusundadır. Meşhur Amid Metropoliti Mar Theoduto hayatının sonlarında burayı inşa ettirmiştir. Mar Theoduto M.S. 698 yılında vefat etmiştir²³².

1.7.1.5. Medreseler

➤ **Kasımiye Medresesi –Merkez**

Mardin, stratejik konumu nedeniyle birçok dönemlerde saldırıya maruz kalmış, bu saldırılar sonucunda zaman zaman harabeye dönmüştür. Uzun Hasan döneminde böyle bir saldırı sonucunda şehir yerle bir olmuştu. Uzun Hasan, kardeşi Kasım Padişah'tan Timur istilasında kale hariç her tarafı harabeye dönmüş olan Mardin şehrini imar etmesini istedi. Mardin'i imar etmek hiç kimse için kolay bir iş değildi. Kasım Padişah; Tebriz, Azerbaycan ve başka yerlerden topladığı 80.000 aileyi Mardin'in cami, hamam, çarısı ve evlerini tamir ettirmek için getirtmiş, şehir güzel bir yapıya kavuşturuluncaya kadar imarat işleri devam etmiştir. Mardin'deki hükümdarlığı 37 yıl

²³¹ BARSAVM, Efram. **age**, s. 14.

²³² BARSAVM, Efram. **age**, s. 14.

süren Kasım Padişah bu şehrin dışında inşa ettirdiği medresesinde defnedilmiştir²³³. Bu nedenle bu medreseye Kasımiye Medresesi denilmektedir.

Mardin kentinin güneybatısında yer alan yapının inşasında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Yapının mimari tarzından, Artuklu devrinde yapımına başlandığı ve Akkoyunlular döneminde tamamlanmış olduğu anlaşılmaktadır. İki teras üzerine iki katlı olarak inşa edilmiş medrese, cami ve türbe ile birlikte külliye şeklindedir. Plan özellikleri, taş işçiliği ve süsleme motifleri, devir özelliklerine uygun olmasa da, bu anıtsal yapının Mardin'deki Artuklu devrinin son eserlerinden birisidir²³⁴.

➤ **Sıttı Radviyye (Hatuniyye) Medresesi- Merkez**

1177 yılında Kutbeddin İlgazi'nin annesi tarafından Sıtraziye Camii ile aynı tarihte inşa ettirilen Hatuniye Medresesi, iki eyvanlı ve revaklı avlulu, iki katlı bir yapıdır. Ana eyvanın yanında, içi rölyef bezemeli tromplu kubbesi ile türbe yer alır. Cami içinde Hz. Muhammed'e ait olduğu kabul edilen ayak izi mevcuttur. Lahitler bu yöredeki Artuklu eserlerinin en önemlilerinden biri olan bu medreseyi ayrıcalıklı bir konuma sokar²³⁵.

➤ **Şehidiye Medresesi –Merkez**

Şehidiye Medresesi, Sultan Melik Mansur Nasreddin Artuk Arslan tarafından 1201- 1239 yıllarında yaptırılmış ve kendisi ölünce buraya defnedilmiştir²³⁶.

➤ **Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi -Merkez**

Kalenin altında yer alan yapı, 1385 yılında Melik Necmeddin İsa tarafından yaptırılmıştır. Timur ve ordusuyla mücadele etmiş olan Melik İsa bir süre bu medresede hapsedildiğinden Sultan İsa Medresesi adıyla da tanınmaktadır. Medresede Sultan İsa

²³³ GÜNEŞ, Hüseyin Haşimi. **Abdüselam Efendi'nin Mardin Tarihi**, İstanbul, İmak Ofset Yay., 2007, s. 71.

²³⁴ TAŞER, Nesrin. age, s. 40.

²³⁵ TAŞER, Nesrin. age, s. 38.

²³⁶ TAŞER, Nesrin. age, s. 30.

Türbesi ve birçok eski kitabe vardır. Yapı yüksekte kurulduğu için geçmişte rasathane olarak kullanılmış ve bir dönem de müze olarak işlev görmüştür²³⁷.

➤ **Altunboğa Medresesi –Merkez**

Zinciriye Medresesi'nin doğusundadır. Bugün çeşme olarak kullanılan yapıdan geriye derin bir eyvan ve bazı yapı izleri kalmıştır. Bu yapı izlerinde bezemeli taş örnekleri görülür. Halk ağzında Ayn Tumbağ olarak tanınan medrese bir ziyaret yeridir. Melik Mansur Ahmet Küçük'ün vezirlerinden Altunboğa tarafından 14. yüzyılın ortalarında yaptırılan medresede Sultan İsa'nın kız kardeşi Tumbağ'ın türbesi de bulunur. Türbe, beşik tonozlu derin bir tünelle inilen eyvanın sol tarafındadır. Eyvanın dibinde suyu çok ince akan bir çeşme vardır²³⁸.

➤ **Şah Sultan Medresesi –Merkez**

Dikdörtgen bir alanı kaplayan yapı, camiye ek olarak inşa edilmiştir. Revaklı bir avlu etrafında iki katlı olarak yapılan medreseden günümüze sadece kuzeyindeki mekânlar ve üst katın kalıntıları kalmıştır. Bugün tamamen yenilenmiş olan yapı, kaynaklara göre Akkoyunlu sülalesi İbrahim Bey tarafından 17. yüzyılda yaptırılmıştır²³⁹.

➤ **Melik Mansur (Şeyh Aban) Medresesi**

Medresenin günümüzde sadece bir kısmı ayakta. İçinde lahitler bulunan ve zaman zaman mescit olarak da kullanılan yapının Artuklu sülalesinden Melik Mansur tarafından 13. veya 14. yüzyılda yaptırılmış olma ihtimali büyüktür²⁴⁰.

➤ **Harzem Taceddin Mesud Medresesi**

Kızıltepe'ye bağlı Harzem kasabasında inşa edilmiştir. Medrese kitabesindeki kayıtlara göre, Taceddin Mesud tarafından 1211 tarihinde yaptırılmıştır²⁴¹.

²³⁷ TÜRKER, Turgay. *age*, s. 70

²³⁸ MANER, Çiğdem. *age*, ss. 141–142.

²³⁹ MANER, Çiğdem. *age*, s. 149.

²⁴⁰ MANER, Çiğdem. *age*, s. 150.

²⁴¹ YUVALI, Abdulkadir. *Artukoğulları Döneminde Mardin'deki Maddi Kültür Unsurları*, I. Uluslararası Mardin Sempozyumu, 2007.

1.7.1.6. Zaviyeler

➤ Cihangir Bey Zaviyesi –*Merkez*

Kasımiye Medresesi'nin güney batısındadır. Akkoyunlu Cihangir Bey tarafından yaptırılmıştır. İki bölümden meydana gelir. Ocak girişi, cami mekânlarını sürdüren enine gelişen mekânlı bölümü ve buradaki nişleriyle, türbe-zaviye görünümündedir²⁴².

➤ Hamza-i Sagir Zaviyesi-*Merkez*

Hamza-i Sagir Zaviyesi Mardin'in en büyük zaviyelerinden birisidir. Abdulgani Efendi'ye göre 1474–1475 yıllarında yapılmıştır. Günümüzde değişikliğe uğrayan zaviyenin planını çıkarmak mümkün olamamıştır²⁴³.

➤ Hamza-i Kebir Zaviyesi- *Merkez*

Akkoyunlu Kara Yülük Osman'ın oğlu Hamza Bey'e mal edilen yapı kitabesine göre 1438'de yaptırılmıştır. Günümüzde sadece türbe kısmı kalmış ve mescit olarak kullanılmaktadır. Türbe, dört yana taştan haçvari bir plan gösterir²⁴⁴.

1.7.1.7. Küllieler

➤ Eminateddin Külliyesi

Eminateddin Külliyesi, camii, namazgâh, medrese, maristan, hamam ve çeşmeden oluşmaktadır²⁴⁵. Külliyenin unsurları birbirinden farklı yükseklikte inşa edilmiştir. Hamamın batısında camii, kuzeyinde medrese ve camiinin doğusunda ise namazgâh bulunuyor. Ayrıca külliyenin içinde bulunan maristanın (hastane) yerinin tespiti için gerekli olan kalıntı olmamasına rağmen arşiv vesikaları Anadolu'nun ilk darüüşifalarından birisi olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Külliyenin Artuklulardan Necmeddin İlgazi zamanında tamamlanmış olduğu bilinmektedir²⁴⁶.

²⁴² Gaziantep Ticaret Odası, *age*, s. 231.

²⁴³ TAŞER, Nesrin. *age*, s. 57.

²⁴⁴ Gaziantep Ticaret Odası, *age*, s. 231.

²⁴⁵ ALTUN, Ara. *Eminateddin Külliyesi, İslam Ansiklopedisi*, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 119.

²⁴⁶ YUVALI, Abdulkadir. *age*, s. 31.

➤ **Cami El-Asfar (Necmeddin) Külliyesi**

Mardin’de Eminateddin Külliyesi yakınında inşa edilmiştir. Mardin’deki ilk Artuklu yapıları arasında yer almaktadır²⁴⁷.

1.7.2. Mardin Termal (Sağlık) Turizm Potansiyeli

1.7.2.1. Hamamlar

Mardin İlinde Emir Hamamı, Savur kapı Hamamı, Yıldız Hamamı, Yenikapı Hamamı, Ulu camii Hamamı, Meristen Hamamı, Sıtrazaviye Hamamı gibi hamamlar vardır.

➤ **Yeni Kapı Hamamı –Merkez**

Günümüzde kullanılmayan bu hamam Yeni kapı mahallesinin güneyinde, Şeyh Kasım Halveti türbesinin yanındadır. Yıkıntı halindeki yapı, Mardin’in en büyük hamamlarındandır. Giriş kısmı, kalıntılarından anlaşıldığı kadarıyla üç geniş eyvanın üç yönden birleştirilmesiyle meydana getirilmiş bir soyunmalık kısmı ile başlar. Üç eyvanın birleştiği yerde bir kubbe bulunur²⁴⁸.

➤ **Emir Hamamı –Merkez**

Günümüzde kullanılan Emir hamamı, Roma dönemi hamam yapılarına gösterdiği büyük benzerlikten dolayı Artuklu döneminden öncesine tarihlendirilmektedir. Soyunmalık kısmından yarım kubbe ile örtülü dar bir mekândan, geniş kubbeli sıcaklık mekânına geçilir²⁴⁹.

1.7.3. Av Turizmi

Mardin arkeolojik bakımdan zengin olduğu kadar tabii güzelliği bakımından da farklı bir cazibeye sahiptir. Mardin’de 1955’te avcılık dernek olarak kurulmuş. 1991 yılında avcılık kulübüne dönüştürülmüştür. Farklı doğa yapısı av turizmini canlı kılacak

²⁴⁷ YUVALI, Abdulkadir. *age*, s. 31.

²⁴⁸ ÖZCOŞAR, İbrahim. *Artuklular*, İletişim Matbaacılık, Mardin, 2007, s. 276.

²⁴⁹ ÖZCOŞAR, İbrahim. *age*, s. 279.

tüm unsurları barındırır. Av hayvanları olarak, tilki, tavşan, keklik, karabatak, çulluk, yaban ördeği vardır²⁵⁰.

1.7.4. Çarşılar

➤ Revaklı Çarşı –*Merkez*

Reyhanîye Cami'sinin güneybatısında 17. yy. ortalarında inşa edilmiştir. Ortada bir yolun iki kenarında revaklar ve revakların arkasında birer sıra derin dükkânlardan meydana gelen düzene sahiptir²⁵¹. Siphahiler Çarşısı ya da Tellallar Çarşısı olarak da bilinmektedir. Güney kısmında revak sırasının bittiği yerde doğu kanadındaki dar merdivenli geçitle çarşının diğer kısımlarına geçilir²⁵². Çarşı olarak günümüzde kullanılmaktadır.

➤ Kayseriyye –*Merkez*

Halk arasında Bedesten ya da Kayseriye Çarşı olarak tanınan mekân, Ulu Cami'nin kuzeyindedir. Bedesten, Mardin'in kapalı çarşılarından. Osmanlı bedestenlerine benzer bir plana göre inşa edilmiş yapının güneyinde çarşı içine açılan bir sıra tonozlu olup, içerisi de payelerle üç bölüme ayrılmıştır. Çapraz tonozların kilit yerlerinde açık bırakılan, havalandırma ve ışık deliği görevi gören kare boşluklar bulunur²⁵³.

1.7.5. Kültür Turizmi

1.7.5.1. Kaleler

➤ Mardin Kalesi –*Merkez*

Mardin şehri iki bölümden meydana gelmektedir. Bunlardan biri kale içerisinde, diğeri de kalenin eteklerinde bulunan yerleşim alanlarıdır. Kale dışındaki yerleşim alanı Dış Mahalle olarak isimlendirilmiş ve bugünkü şehir de burada kurulmuştur. Mardin Kalesi'nin yapım tarihi kesinlik kazanamamıştır. Şehrin büyük bir kısmının dayanmış

²⁵⁰ www.mardin.gov.tr/turkce/yasayantarihmartin/mesireav.asp

²⁵¹ Gaziantep Ticaret Odası, **age**, s. 236.

²⁵² Mardin Valiliği, Mardin Şehir Rehberi, s. 52.

²⁵³ MANER, Çiğdem. s. 127.

olduğu arazinin üst kafesine kurulmuş müstahkem bir mevkidir. Subari, Sümer, Babil, Mitaniler, Asur, Pers, Roma, Bizans, Emevi, Abbasi, Hamdaniler, Selçuklular, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safaviler, Osmanlılar dönemlerini, yaşamış çok önemli bir kaledir. Geçmişten günümüze tüm güzelliğiyle gelebilmeyi başarabilmiş bu yapının içerisinde Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemine ait eserler bulunmaktadır²⁵⁴. M.S. 975-976'da Hamdaniler'den Hamdan Bin El Hasan Nasır El Devle Bin Abdullah Bin Hamdan, binlerce yıldır hakim bir konumda bulunan bu doğal kaleyi bir takım eklemelerle, daha korunaklı bir hale getirmiştir. Kalede; cami, hamam, mahzen ve birçok ambar bulunmaktadır²⁵⁵.

➤ **Zarzavan Kalesi –Merkez**

Mardin-Diyarbakır Karayolu üzerinde bulunan bu kalenin yapım tarihi bilinmemektedir. Yapımı ile ilgili bir kitabesi günümüze gelemediği gibi kaynaklarda da yeterli bilgiye rastlanmamıştır. Tarihi İpek Yolu'nu koruma amacıyla 50 m. yüksekliğindeki bir tepe üzerindeki kaleyi Timur ele geçirmiş, yakıp, yıkmıştır. Günümüze kalenin kesme taştan yapılan kalıntıları gelebilmiştir²⁵⁶.

➤ **Dermetinan Kalesi –Mazıdağı**

Mardin Mazıdağı ilçesinin 20 km. kuzeybatısında Gümüş Yuva Köyü'nde bulunan bu kalenin de yapım tarihi kesinlik kazanamamıştır.²⁵⁷.

➤ **Kız Kalesi (Kal'at ül al Mara-Loma-Jurekm)**

Mardin ilinin 5 km. doğusunda yayı andıran üç kaleden biridir. Tarihte çok önemli bir koruyuculuk görevi üstlenmiştir. Kalede, kral kızına ait taştan yapılmış bir taht, su sarnıçları, kuyular, mağaralar ve kalıntılar mevcuttur²⁵⁸.

²⁵⁴ GÜRBÜZ, Adnan. **16–17. yy.larda Mardin Kalesi**, I. Uluslararası Mardin Sempozyumu Bildirileri, 2006, s. 301.

²⁵⁵ TAŞER, Nesrin. **age**, s.16.

²⁵⁶ TAŞER, Nesrin. **age**, s. 21.

²⁵⁷ TAŞER, Nesrin. **age**, s. 19.

²⁵⁸ Gaziantep Ticaret Odası, **age**, s. 233.

➤ **Savur Kalesi –Savur**

Mardin'in Savur ilçesinde, yüksek bir tepe üzerindeki düzlükte bulunan bu kaleyi MS. II. yüzyılda Romalılar yaptırmıştır. Stratejik yönden yöreye hakim bir yerde olan kale, Romalılar ile Araplar arasında sürekli el değiştirmiştir. İpek Yolu'nun korunması açısından önemli bir konumdadır. Bu kale üzerinde yeterli bir araştırma yapılmamıştır. Günümüze gelebilen kalıntılardan yöresel kesme taş ve moloz taştan yapıldığı anlaşılmaktadır. Mimari açıdan planını çıkarmak mümkün olamamıştır²⁵⁹.

➤ **Merdis Kalesi –Nusaybin**

Mardin Nusaybin ilçesinin 15 km. kuzeydoğusunda bulunan bu kale, eski Merdis kentinin üzerindeki kayalık alanda yapılmıştır. Kalenin yapım tarihi kesinlik kazanamamakla beraber, duvar işçiliğinden Bizans döneminde yapıldığı veya onarıldığı anlaşılmaktadır. Kalenin çevresi 1.500 m. genişliğinde olup, 12 kule ve burçla desteklenmiştir. Kalenin doğusunda Merdis kralı'nın şatosu, kayalara oyulmuş bir mahzen ve sarnıç vardır. Kalenin burç ve surları günümüze kadar özelliğini korumuştur²⁶⁰.

➤ **Rabbat Kalesi –Derik**

Derik ilçesinin 15 km. batısında, Hisaraltı Köyü sınırları içinde yer almaktadır. Binlerce yıllık bir tarihe sahiptir. Artuklu döneminde onarımdan geçmiş ve bir takım eklemeler yapılmıştır. 15 burcu, 4 köşesinde 4 gözetleme kulesi mevcuttur. Burçların yüksekliği 15 metredir. Kalenin doğuda ve batıda iki kapısı bulunmaktadır. Yeraltında inşa edilen barınaklar üzeri toprak yığılı bir şekilde zamanında önemli bir görev yüklenmiştir. Yeraltında saray kalıntıları, erzak ambarları bulunmaktadır²⁶¹.

➤ **Hafemtay (Rhabdium) Kalesi –Nusaybin**

Nusaybin ilçesinin 20 km kuzeydoğusunda, Suriye sınırına yakın bir tepe üzerinde Romalılar tarafından inşa edilmiştir. Tepenin doğusundan Nusaybin – Midyat kervan yolu geçmektedir. Romalıların Suriye'den gelecek tehlikeler için ileri karakol

²⁵⁹ TAŞER, Nesrin. **age**, ss. 20–21.

²⁶⁰ Mardin Valiliği, **age**, s. 18.

²⁶¹ TAŞER, Nesrin. **age**, s. 19.

işlevi yükledikleri Hafemtay Kalesi uzun zaman Araplarla Romalılar arasında çekişme konusu olmuştur. Güneyden kuzeye doğru uzanan kalenin 14 burcu 2 gözetleme kulesi mevcut olup, uzunluğu 1500 metreyi bulan, surlarının yüksekliği 10, burçlar ile gözetleme kulesinin yüksekliği 20 m. kadardır²⁶².

➤ **Aznavur Kalesi –Nusaybin**

Nusaybin ilçesinin 14 km. kuzeydoğusunda, geniş bir vadinin üzerindeki bir tepenin zirvesindedir. Kale 970 yılında Hamdaniler'den Hamdan Bin Al Hasan, Nasır Al Davla Bin Abdullah Bin Hamdan tarafından inşa edilmiştir. Doğudan batıya uzunluğu 400 m'dir. Kale 14 burç, 2 gözetleme kulesi ile tahkim edilmiştir²⁶³.

➤ **Haytam Kalesi (Dimitrius)- Nusaybin**

Günyurdu ile Dibek Köyleri arasındadır. MS. 351 yılında Bizans İmparatoru II. Konstantin' in buyruğu ile yapılmıştır. Kale kuzeyden ovaya inen bir yolun korunmasını güvenlik altında bulundurmak bakımından önemli bir yerdedir. Oviden bakıldığında bir kartal yuvası görülmüştür. Kale alanında su sarnıçları, odun depoları, asker odaları bulunmaktadır²⁶⁴.

➤ **Sirvan Kalesi – Nusaybin**

Mardin Nusaybin ilçesi, Günyurdu Köyü'nün kuzeydoğusunda, Turgutlu ile Değirmencik köyleri arasında bulunmaktadır. Sasaniler tarafından 451 yılında Bizanslıların saldırılarını önlemek için yapılmıştır²⁶⁵.

1.7.5.2. Harabeler ve Ören Yerler

➤ **Dara Harabeleri**

Mardin'in güneydoğusunda 30 km. uzaklıkta Oğuz Köyü'ndedir. Burası Eski Mezopotamya Bölgesinin en ünlü kenti iken bugün küçük bir köy yerleşmesi haline gelmiştir. Bu antik yerleşim yeri, Büyük İskender'le Dara'nın savaşına da sahne

²⁶² TANHAN, Eslihan. *age*, ss. 109–110.

²⁶³ ÜÇÖK, Ayşe. *age*, s. 233.

²⁶⁴ ÜÇÖK, Ayşe. *age*, s. 235.

²⁶⁵ TANHAN, Eslihan. *age*, s. 112.

olmuştur. Kent, İran hükümdarı ünlü Darayuvaşi tarafından kurulmuş, çeşitli dönemlerde İranlılarla Romalılar arasında el değiştirmiştir. VII yy. sonlarına doğru Emeviler'in daha sonra Abbasilerin, XV. yy.'da da Türkler'in eline geçmiştir. Kalıntılar arasındaki büyük kesme taşlar ve bulunan sikkelere bakılacak olursa Dara'nın geçmişte büyük ve görkemli yapılara ve zengin hazinelere sahip olduğu söylenebilir. Dara Kent Kalıntıları, kayalar içinde oyulmuş çevresi 8-10 kilometreyi bulan geniş bir alana yayılmıştır. Kalıntılardan çıkan taşların kentin diğer bölümünde kullanıldığı görülmektedir. Asıl kent çevresi 4 kilometre surla korunmuştur. Güney ve kuzeye açılan iki kapısı vardır. İçkale kentin kuzeyinde ve 50 metre yüksekliğindeki tepenin üst düzlüğüne kurulmuştur. Kent kalıntıları içinde kilise, saray, çarşı ve depoları, zindan, tophane ve su bendi halen görülebilmektedir. Köyün kuzeyinde, güneye doğru inen kayalar oyularak, görkemli bir su bendi yapılmıştır. Bugün de bentten su akmaktadır. Ayrıca köyün etrafında kayalara oyulmuş 6-7 kadar mağara evin tarihi Geç Roma (Erken Bizans) dönemine kadar gider²⁶⁶.

➤ **Gırnavaz Harabeleri**

Nusaybin'in 4 km. kuzeyinde, Habur Nehri kollarından biri olan Çağçağ Deresi'nin doğusunda, takriben 300 m. Çapında ve 24 m. yüksekliğinde höyük karakterinde bir yerleşim yeridir. Arkeolojik bir merkez olarak ilk kez 1918 yılında bilim dünyasına tanıtılan Gırnavaz daha sonraki yıllarda çeşitli araştırmalara konu teşkil etmiştir. 1991 yılına kadar yürütülen çalışmalarda Gırnavaz'ın M.Ö. 4000'den M.Ö. 7. yüzyıla kadar sürekli olarak iskân edildiği anlaşılmıştır. Höyük üzerinde ayrıca İslami dönemlere ait mezarlık bulunmaktadır. Kazılar sonucu bulunan mezarlarda şahsi eşya olarak metal silahlar, metal süs eşyaları, vazolar, kandiller, mühürler vs bulunmuştur. Aynı mezarlar içinde ayrıca kült, tablet gibi paha biçilmez kalıntılara da rastlanmıştır. Er Hanedanlar devrinden sonra Gırnavaz, M.Ö. 2000'in başlarında Eski Asur. M.Ö. 2000'in ortalarında Hurri-Mittani ve M.Ö. 2000'in sonlarında ise Orta Asur devirlerinde de yoğun bir şekilde iskân görmüştür²⁶⁷.

²⁶⁶ TAŞER, Nesrin. *age*, s. 15.

²⁶⁷ TANHAN, Eslihan. *age*, ss. 90-92.

➤ Merdis -Marin Harabeleri

Nusaybin İlçesinin 15 km kuzey doğusundadır. Asurîlerin Merdis, Komukların Mariis adını verdikleri Marin, Mezopotamya'nın en eski en büyük şehirlerinden biridir. Değişik tarihlerde çokça el değiştirmiştir. Tarihin çok eski bir şehri olan Marin bugün taş ve toprak yığını durumundadır. Harabeler arasında Roma, Bizans ve Süryani Kadim cemaatine ait birçok kilise kalıntısı görülmüştür. Şehrin batısında bulunan kale, Marin'in geçmişi hakkında bilgi verebilecek niteliktedir. Kuzey yönüne isabet eden kesimde saraylar, kiliseler, kayaların üzerinde ve mağara girişindeki çivi ve strangila yazılar çeşitli kabartma resimleri görülmeye değer eserlerdir. Şehrin üst mahallesinde bulunan mağaralarda mezarlar bulunmaktadır. Akarsuyu olmadığı için her evin bir sarnıcı vardır. Ayrıca alt doğusunda 60x60x60 m ölçülerinde kayadan oyma tavanları kemer biçiminde birbirlerine birer ara duvarla ayrılmış dört sarnıcı vardır²⁶⁸.

1.7.6. El Sanatları ve Hediyelik Eşya

Mardin tarihine paralel olarak el sanatları da zevk ve estetiğin, özlem ve hayallerin güzellikleriyle gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. El sanatlarının başlıcaları şunlardır:

➤ Gümüşçülük (Telkari)

Binlerce yıldır Mezopotamya'da var olan gümüşü diriltme sanatı tüm inceliği ve güzelliğiyle devam ediyor. Telkari; tel halindeki gümüşün ve altının ustaların elinde şekillenerek ziynet ve süs eşyalarına dönüştürülmesi sanatıdır. Bu ince el sanatı Mardin Merkez ve Midyat ilçesine özgüdür. Başka bir yerde bu sanatı görmek mümkün değildir²⁶⁹.

➤ Bakır İşlemeciliği

Bakır işlemeciliği geleneksel el sanatlarından olup, Mardin merkezindeki bakırcılar çarşısında yüzyıllardan beri varlığını sürdürmektedir. Bakırcılıkta ürünlerin ortaya çıkması son derece ağır şartlarda gerçekleşmekte ve işin tamamı el gücüne

²⁶⁸ TANHAN, Eslihan. **age**, s. 109.

²⁶⁹ İŞ, A. Vahap. **age**, s. 110.

dayanmaktadır. Burada birçok sofrta takımı; çanaklar, kaşıklar, kepçeler, kevgirler, siniler, leğenler, yemek tencereleri, kazanlar, ibrikler, su güğümleri ve benzeri mutfak ve süs eşyaları üretilmektedir²⁷⁰.

➤ **Kuyumculuk**

Mardin’de kuyumculuk başka yerlerde ender görülebilecek bir sanat değeri taşımaktadır. Üretilen çeşitli ayarlardaki altınlar büyük rağbet görmektedir. Özellikle Mardin’e özgü incili ve değişik renkteki taşlarla imal edilen ziynet eşyaları, il içinde ve dışında alıcı bulmaktadır²⁷¹.

➤ **Kilim ve Halı Dokuma**

İl genelinde özellikle köylerde geçmişten günümüze gelen, kilim ve heybe dokunan tezgâhlar bulunmaktadır. Bu tezgâhlarda kullanılan iplikler evlerde eğrilmekte ve kök boyasıyla boyanmaktadır²⁷².

➤ **Semercilik**

Çok eskilere dayanan semercilik sanatı günümüzde de önemini korumaktadır. Mardin’in coğrafi konumu; işgücünden yararlanan eşek, at, katır gibi hayvanlar için semerciliği ön plana çıkarmıştır²⁷³.

➤ **Taş İşlemeciliği**

Mardin’e adeta hayat veren taş işleme sanatını, mimari dokunun her alanında görmek mümkündür. Evlerin, camilerin, manastırların, hanların, hamamların ve medreselerin içinde ve dışında bu sanatın özgün örnekleri görülmektedir. Kapı, pencere çevreleri, sütunlar, kemerler taş işçiliğinin oya gibi ince örnekleriyle bezelidir²⁷⁴.

²⁷⁰ Mardin, Kültür ve Turizm Envanteri, s. 77.

²⁷¹ TAŞER, Nesrin, *age*, s. 92.

²⁷² TÜRKER, Turgay, *age*, s. 114.

²⁷³ ÜÇOK, Ayşe, *Uygarlığın Öyküsü*, Apa Tasarım ve Yayıncılık, Gaziantep, 2007, s. 239.

²⁷⁴ İŞ, A.Vahap, *age*, s. 107.

➤ **Basmacılık**

Asırların ötesinden günümüze kadar gelmiş basmacılık, kök boya ve tahta kalıplar kullanılmak suretiyle yapılır. Yatak, nevresim, oda takımı, yazmalar, kırlent, perde, bohça; giyimde ise, yaka ve kol işlemlerinde basmacılığın görmek mümkündür. Hala birçok kilisenin, perde ve tabloları Mardin’de yapılmaktadır²⁷⁵.

➤ **İğne Oyası**

Yörede telkari ve taş işlemeciliğinin kadar eskiye dayanan bu sanat, günümüzde de önemini korumaktadır. İğne oyası, masa örtüsü, oda, vitrin, çay, yatak takımları, yaka, yazma çevresi, kırlent gibi aksesuar örnekleriyle sürmektedir²⁷⁶.

➤ **Midyat Nakışı**

Yatak örtüsü, kırlent, gömlek üzeri, tablo gibi ürünler üzerinde ipek iplik kullanılarak yapılır. Günümüze kadar devam eden bu sanata yöresel motifler, bolca kullanılır²⁷⁷.

➤ **Testicilik ve Çömlekçilik**

Testi, toprak bardak, küp, saksı Mardin Merkez ve Midyat ilçelerinde çok eski yıllardan beri devam eden bir sanat dalıdır. Yörenin Terra-Rossa (kırmızı kil toprağı), küp yapımına uygun olduğu için, bu sanat dalı bu ilçelerde gelişme göstermiştir. Bu sanat uzun ve zahmetli bir iş olduğundan, yeni yetişenler bu mesleğe ilgi göstermemektedirler²⁷⁸.

²⁷⁵ TAŞER, Nesrin. **age**, s. 92.

²⁷⁶ Mardin, Kültür ve Turizm Envanteri, s. 82.

²⁷⁷ İŞ, A.Vahap. **age**, s. 112.

²⁷⁸ TAŞER, Nesrin. **age**, s. 93.

SONUÇ

Eski çağlardan beri insanlar, daha verimli topraklara yerleşme, ticaret, din, kültür, eğlence, sağlık gibi nedenlerle seyahat ederek kısmen turizm faaliyetinde bulunmuşlardır. Bugünkü anlamıyla turizm, 20. yüzyıldan itibaren hızla gelişerek; günümüzde geniş kitleleri ilgilendiren sosyal ve ekonomik bir faaliyet haline gelmiştir. Özellikle II. Dünya savaşından sonra ülkelerin kalkınmasıyla birlikte kişi başına düşen gelirin artması, refah seviyesinin yükselmesi, nüfusun hızla artması, teknolojik gelişmenin iletişim, ulaşım, tanıtım ve organizasyon alanlarında uygulanmasıyla gezi olanakları kolaylaşmış, turizmin gelişmesine yeni boyutlar kazandırmıştır.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin ihtiyaç duyduğu döviz girdisi ile ödemeler dengesine katkı sağlaması ve istihdama olan olumlu etkisi nedeniyle son yıllarda turizme çok büyük önem vermeye başlanmıştır. Döviz arzını arttırarak ödemeler bilançosu açıklarını azaltması, diğer sektörlerden mal ve hizmet talebini sağlayarak emek yoğun bir sektör olması nedeniyle ekonomiyi canlandırması, istihdamı arttırması, turistik talep artışlarına paralel olarak yatırımları hızlandırması, milli gelir üzerindeki katma değer etkisi, devletin vergi gelirlerini artırıcı rolü ve iç fiyatlar üzerindeki etkileri gibi ekonomik faydalarına ek olarak siyasal, toplumsal ve kültürel yönlerinin de olması ülkelerin dikkatinin bu ekonomik olay üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur.

Turizm sektörü emek-yoğun bir sektör olması nedeniyle sermaye birikiminde sorunlar yaşayan ülkeler için büyük bir avantaj sağlamaktadır. Ülkelerin GSMH'na katkısı ve olumlu dışsallıklar sağlaması neticesinde başta inşaat olmak üzere tarım, sanayi ve hizmetler gibi pek çok sektörün gelişmesine olanak sağlamaktadır.

Turizm sektörü, Türkiye ekonomisini etkileyen önemli bir sektör haline gelmiştir. Türkiye, 1963'ten sonra beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektörünün de sorunlarının tespit edilmesi, gelişmelerini sağlayacak politikaların oluşturulması için bir takım tedbirler alınmıştır. 1963'ten itibaren uygulanmaya başlanan Beş Yıllık Kalkınma Planlarının verilerine göre, turizm gittikçe Türkiye ekonomisini daha çok etkileyen ve gelişen bir sektör olmuştur. 1980'li yıllarda Türkiye'nin serbest piyasa ekonomisine geçmesiyle birlikte turizm sektöründe

yapısal değişim ve gelişimler hızlanmış, kitlesel turizm için gerekli altyapı oluşmaya başlamıştır. Uzun yıllar, kitle turizmi pazarına giremeyen Türkiye, son on yıldır bir yapı değişikliğine girmeye başlamıştır. Bu yapı değişikliği, turizm sektörünün çalışma şekil ve şartlarının uluslar arası standartlara uyumlu hale getirilmesiyle sağlanmıştır.

Türkiye'nin mevsimsel ve coğrafi alanlara hapsedilmiş belli başlı turistik bölgelerden kurtarma ve yurdun her sathında değerlendirilebilir alanların tespiti için çalışmalar yapılmıştır. Talep yapısındaki yeni eğilimlere bağlı olarak sektörde küçük ölçekli işletmelerin gelişmesine öncelik verilmeye başlanmıştır. Keza ilk defa bu dönemde iç turizme dikkat çekilerek, yerli tur operatörlüğünün yaygınlaştırılması, tanıtım, pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesi ve uygulanması için yeni finansman kaynaklarının oluşturulmasına kamu kesiminin yanı sıra, özel sektörün katılımının da sağlanması gündeme gelmiştir. Turizmin mevsimlik ve coğrafi dağılımını iyileştirmek ve dış pazarda değişen tüketici tercihleri de dikkate alınarak yeni potansiyel alanlar oluşturmak amacıyla golf, kış, dağ, yayla, termal, sağlık, yat, karavan, kurvaziyer, kongre ve eğlence turizmini geliştirme faaliyetlerine girişilmiştir.

Doğal ve tarihi mekânlarıyla zengin bir turizm potansiyeline sahip olmasına rağmen bu potansiyeli yeterli olmamıştır. Mardin gelişmişlik ve refah düzeyi bakımından Türkiye'nin en geri 10 ili arasında yer almaktadır. Mardin ilinin ekonomik ve sosyal kalkınması için öncelikle tarihi potansiyelinin iyi bir şekilde ortaya konması gerekmiş, Mardin'in kalkınmasını sadece ticaret, sanayi ve tarımın gelişmesine bağlamak Mardin'in kalkınması için bu üç sektör dışında tüm faktörlerin tespit edilmesi zorunlu olmuştur.

Tarihsel süreçten günümüze ulaşan kültürel ve tarihi mekânlar, Mardin'in kalkınmasında önemli bir dinamik olarak kullanılmalıdır. Şüphesiz ki, bir bölgenin tarihi ve dini mekânlarını, kültürel yapısını, el sanatlarını, dinlenme, gezme, eğlenme potansiyelini pazarlamaya yarayan en önemli araç turizm sektörüdür.

Mardin'de turizmin canlandırılmasıyla hem işgücüne hem de diğer sektörlere talep oluşturularak, yeni yatırım alanlarına olanak sağlanacaktır. Günümüzde, ekonomik ve sosyal gelişmenin önemli bir faktör olan turizmin kalkınmaya doğrudan etkisinin

yanı sıra çarpan etkisiyle, tarım, sanayi gibi diğer yerel ekonomik sektörler açısından önemli bir etkiye sahiptir.

Mardin’de turizmin en önemli sorunlardan biri turizm çeşitlerinin değerlendirilememesidir. Bu nedenle de tarihi ve doğal zenginliklerine sahip olmasına rağmen Mardin, turizm sektöründe hak ettiği yere ulaşamamıştır. Mardin’in var olan potansiyelinin ortaya çıkartılmasıyla, tanınmayan birçok mekânının cazibesini arttıracaktır. Mardin’de turizm gelirlerini arttırıp daha geniş bir kitlenin faydalanmasını sağlayarak yöre insanının ekonomik sorunlarının düzeltilmesine katkı sağlamak için yapılması gerekenleri şu şekilde sıralayabiliriz;

✓ Öncelikle turizmi canlandıracak, çekim merkezi haline getirecek olan tarihi mekânlar tespit edilerek envanterinin çıkartılması gerekmektedir. Tespit edilen bu mekânlar önem derecesine göre sıralanarak aciliyete göre aslına uygun restorasyonları yapılmalıdır. Böyle bir çalışmayı Valilik, Belediye ve Sivil Toplum Kuruluşları ortaklaşa hareket ederek gerçekleştirmeli gerekirse tanınmış firmalardan sponsor bulunmalıdır.

✓ Mardin’in yeni yerleşim yeri planlı bir şekilde gelişmesi sağlanmalı, tarihi oldukça eskiye dayanan yukarı Mardin ise kendine özgü, tarihi taş mimariye uygun, temiz, düzenli ve otantik bir şehir görünümü kazandırılmalıdır.

✓ Günübürlük gelen turistleri şehirde tutmak için, gezmelerine, alış-veriş yapmalarına, yeme-içme ihtiyaçlarını şehirden karşılamalarına ortam hazırlanmalıdır. Bunun için gerekli olan otel, motel, butik evler, pansiyonlar gibi yeterli konaklama yerleri inşa edilerek alternatifler sunulmalı ve uzun süreli konaklama imkânı verilmelidir. Şehirde daha fazla kalma arzusu uyandıracak, ilgi çekici otantik mekânlar da yapılmalıdır.

✓ Gerek Mardin şehir merkezinde bulunan (Mardin Kalesi vb.) gerekse şehrin yakın çevresinde bulunan başta Antik Dara Kenti olmak üzere yarım kalmış tarihi yerleri ayağa kaldıracak kazı çalışmalarına hız verilmelidir.

✓ Yeme-içme hizmetini karşılayan lokanta, kafe ve restoranların birbirine alternatif olacak şekilde temiz ve özenli birer profesyonel işletme olmaları sağlanmalı

ve mahalli yiyeceklerin de bulunması gerçekleştirilmelidir. Özellikle bu konuda yapılan şikâyetlerin önüne geçmek için gerekli denetimler yapılmalı caydırıcı cezalar verilmelidir. Gerekli titizliği gösteren işletmelere ise ilgili makamlarca teşekkür belgesi, sertifikasyon vb. özendirici belgelerle ödüllendirilmelidir.

✓ Mardin'e özgü telkari, bakırcılık, semercilik gibi el sanatlarının gelişmesini sağlamak ve bu işle meşgul olan ustalara maddi destek sağlamak için üretilen eşyaların pazara açılmasına yardımcı olunmalıdır.

✓ Büyük çoğunluğu çarpık kentleşme ve betonarme yapılar içinde kaybolan ve sadece birkaç tanesi restore edilmiş olan taş mimarinin güzel örneklerinden oluşan tarihi Mardin evlerinin, gerçek anlamda koruma altına alınarak işlevsellik kazandırılmalıdır.

✓ Yerel sermayenin harekete geçmemesinin nedenlerinden bir tanesi yeterli bilince sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle yöre insanının turizm konusunda bilinç düzeyi yükseltilmelidir. Öncelikle devlet yapacağı örnek tesislerle altyapının güçlenmesini sağlamalı ve yerel sermayeyi bu alandaki yatırımlarda cesaretlendirmelidir.

✓ Mardin'e hem yurtiçinden hem de yurtdışından ziyaretçi çekmek için sempozyum, kongre vb. çalışmalarla tarihi mekanları, kültürel değerleri, el sanatları iyi bir şekilde tanıtılmalıdır.

Tarihi ve kültürel mekânlar restore edilerek turizm için cazip hale getirme çalışmaları yapılmalıdır. Mardin de, son zamanlarda bir takım yatırımlar gerçekleştirilmişse de bölgenin turizm potansiyeli göz önüne alındığında minimum düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu nedenle Mardin ilinin turizm avantajlarından ciddi anlamda fayda sağlanabilmesi için turizmle ilgili yatırımların etkin bir şekilde kullanılması ve ilin tanıtımına ağırlık verilmesi gerekmektedir. Bunun için özellikle kültür ve inanç turizmi Mardin ili için iyi bir fırsattır. Bu fırsatın, en etkin araç olarak kullanılması durumunda bütün bölge ekonomik açıdan kazançlı çıkacaktır. Mardin nüfus bileşiminde genç nüfusun çoğunlukta olması, turizm sektöründe çalışacak eleman sıkıntısını gidermesi açısından son derece önemlidir. Mardin Artuklu Üniversitesi'ne bağlı olarak 2010 yılında Turizm Yüksekokulu'nun kurulmasıyla hem kalifiye eleman

ihtiyacını karşılamada hem de akademik düzeyde eksik-aksaklıkların tespit edilerek makul çözümlerin getirilmesinde büyük katkı sağlayacak olması umut verici gelişmeler olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- AHİPAŞAOĞLU, H. Suavi. **Seyahat İşletmelerinde Tur Planlaması**, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi, Ankara, 1997.
- AKAL, Mustafa. **Forecasting Turkey's Tourism Revenues by Armax model Tourism Management**, 2004.
- AKAT, Ömer. **Pazarlama Ağırlıklı Turizm İşletmeciliği**, Ekin Kitabevi, Bursa, 1997.
- AKAT, Ömer. **Turizm İşletmeciliği**, Ekin Kitabevi, Bursa, 1997.
- AKBULUT, Gülpınar. **Cumhuriyetten Günümüze Mardin'in Nüfus Özellikleri Makalelerle Mardin II Ekonomi-Nüfus Kentsel Yapı**, İmak Ofset, İstanbul, 2006.
- AKURGAL, Ekrem. **Anadolu Kültür Tarihi**, Tübitak Yayınevi, Ankara 1998.
- AKYÜZ, Gabriyel. **Mardin İlinin Merkezinde, Civar Köylerinde ve İlçelerinde Bulunan Kiliselerin ve Manastırların Tarihi**, İstanbul, 1998.
- ALBAYRAK, Musa. **Dış Aktif Turizm Talebinin Türkiye Ekonomisine Etkisi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2001.
- ALTUN, Ara. **Eminüddin Külliyesi, İslam Ansiklopedisi**, C.11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- AYDIN, Suavi. Kudret Emiroğlu, Oktay Özel, Süha Ünsal, **Mardin: Aşiret-Cemaat-Devlet**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- BARSAVM, Efram. **Zihniyetlerin Bahçesinde Deyruzzafaran Manastırı'nın Tarihi ve Mardin Abraşiyesi İle Manastırlarının Özet Tarihi**, çev.; Gabriyel AKYÜZ, Prestij Reklam, İstanbul, 2006.
- BARUTÇUGİL, İ. Sabit. **Turizm Ekonomisi ve Turizmin Türkiye Ekonomisindeki Yeri**, Beta Basım Yayıncılık, İstanbul, 1986.

- BAYER, M. Zeki. **Turizme Giriş**, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, İstanbul, 1992.
- BAYSAL, Kubilay. **Türkiye Ekonomisi**, İÜ. İktisat akültesi Yayınları, İstanbul, 1984.
- BEGG, David, Stanley Fischer ve Rudiger Dornbusch, **Mikro İktisat**, Alkım Yayınları, 2000.
- BOSTAN, Aziz. **Türkiye’de Planlı Dönemde Turizmin Moneter Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi**, Basılmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniv. Sos. Bil. Ens. 1999.
- ÇAKIR, Pembegül. **Türkiye’nin Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1999.
- ÇEKEN, Hüseyin. “**Yabancı Sermayenin Turizm Sektörü Açısından Bir Değerlendirme**” Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1998.
- ÇELİK, Mehmet. **Süryani Tarihi I**, Ankara, 1996.
- ÇORUH, Selahattin. **Genel Turizm Bilgisi**, Güven Matbaası, Ankara, 1979.
- DENİZER, Dünder. **Turizm Pazarlaması**, Yıldız Matbaacılık, Ankara, 1992.
- Devlet Planlama Teşkilatı. **I. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1963.
- Devlet Planlama Teşkilatı. **II. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1968.
- Devlet Planlama Teşkilatı. **III. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1973.
- Devlet Planlama Teşkilatı. **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1979.
- Devlet Planlama Teşkilatı. **V. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1985.
- Devlet Planlama Teşkilatı. **VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1990.
- Devlet Planlama Teşkilatı. **VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 1996.

- Devlet Planlama Teşkilatı. **VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2001.
- Devlet Planlama Teşkilatı. **IX. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara, 2007.
- DİNÇER, M. Zeki. **Turizm Ekonomisi ve Türkiye Ekonomisinde Turizm**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993.
- DİNLER, Zeynel. **İktisada Giriş**, Ekin Kitapevi, Bursa, 1998.
- DOĞAN, H. Zafer. Gençlik Turizminin Psikolojik Temelleri, **Gençlik Turizmi, Konferans-Workshop**, 14–16 Mayıs, Ankara, 1992.
- DOLAPÖNÜ, Hanna. **Tarihte Mardin**, İstanbul, 1972.
- DUNNING, J. H. ve M. McQueen, **Transnational Corporations in International Tourism**, New York 1982.
- ERALP, Ziya. **Genel Turizm**, S.B.F. Yayınları, Ankara, 1983.
- ERBAY, F. Elif. **Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi**, 8 (1–2), Eskişehir, 1997.
- ERDOĞAN, Harun. **Ekonomik, Sosyal, Kültürel, Çevresel Yönleriyle Uluslararası Turizm**, Bursa, 1996.
- ERTEK, Tümay. **İktisada Giriş**, Beta Basım Yay., İstanbul, 2008.
- EVLİYAOĞLU, Sait. **Genel Turizm Bilgileri**, Ankara, 1989.
- FOSTER, Douglas. **Travel and Tourism Management**, Macmillan Press, Hampshire, 1985.
- Gaziantep Ticaret Odası. Güneydoğu Anadolu Rehberi, **Uygarlığın Öyküsü**, Gaziantep, 2007.
- GÖKÇE, Fikret. **Alternatif Turizm Çeşidi Olarak Yayla Turizmi, Güncel Sorunları Konferansı**, 3–4 Mayıs, Çankırı, 2003.
- GÜNEŞ, Hüseyin Haşimi. **Abdüsselam Efendi'nin Mardin Tarihi**, İmak Ofset Yay., İstanbul, 2007.

- GÜRBÜZ, Adnan. **16–17. yy.larda Mardin Kalesi**, I.Uluslararası Mardin Sempozyumu Bildirileri, 2006.
- HACIOĞLU, Necdet. **Turizm Pazarlaması**, 4. Basım, Vipaş AŞ., Bursa, 2000.
- HAN, Ergül ve Ayten Ayşe, Kaya. **Kalkınma Ekonomisi Teori ve Politika**, Etam Matbaa, Eskişehir, 1999.
- HANLON, James Patrick. **Air Fares, Pricing and Tourism**, University of Birmingham, 1982.
- İbn Şeddad. **El-Alaku'l-Hatira**, Dimeşk, III, 542; V. Minorski, Mardin, 1978.
- İÇÖZ, Orhan. **Hizmet Pazarlaması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- İÇÖZ, Orhan ve Kozak, Metin. **Turizm Ekonomisi**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2005.
- İÇÖZ, Orhan ve Kozak, Metin. **Turizm Ekonomisi Turizmin Makro ve Mikro Ekonomik Etkileri**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2002.
- İLKİN, A. ve M. Z. Dinçer. **Ekonomik sosyal Çözümler ve Öneriler Dizisi, Turizm Kesiminin Türk Ekonomisindeki Yeri ve Önemi**, TOBB Yayınları, İstanbul, 1991.
- İŞ, A. Vahap. **Midyat Dinler ve Diller Kenti**, İstanbul, 2006.
- JAGORET, P. ve J.M.Theveaud. Holidays and Retirement., **Leisure, Recreation and Tourism Abstracts**, Vol no:1, March, 1985.
- KAHRAMAN, Nüzhet. **Turizm ve Çevre**, Ankara, 2006.
- KANTARCI, Kemal. **Ön Büro İşlemleri ve Yönetimi Kitabı**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2004.
- KARAKAYA, Uğur. **1990'lı Yıllarda Turizm Sektörünün Kalkınma Sürecinde Türk Ekonomisine Etkileri. Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

- KASMAN, Saadet ve Adnan. **Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş Bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi**, İktisat İşletme Finans Dergisi, 2004.
- KORZAY, Meral. Turizmde İstihdam ve Eğitim, **III. İzmir İktisat Kongresi, Turizm Çalışma Grupları**, 4-7 Haziran, 1992.
- KOZAK N. M. Akoğlan Kozak ve M. Kozak. **Genel Turizm: İlkeler-Kavramlar**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2001.
- KOZAK, Metin ve Ozan Bahar. **Turizm Ekonomisi**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2006.
- LIPSEY, Richard ve Peter Steiner. **İktisat - II**, Çev. Ahmet ÇAKMAK, Bilim Teknik Kitabevi, İstanbul, 1990.
- MANER, Çiğdem. **Bin Yılların Tanığı Mardin**, Punto Baskı Çözümleri, İstanbul, 2006.
- Mardin Valiliği. **Kültür ve Turizm Envanteri Mardin**, 2004.
- MATHIESON, Alister and Wall, Geoffrey. **Tourism: Economic, Physical and Social Impact**, Longman, 1982.
- MC INTOSH, Robert. and Gupta, Shashikant. **Tourism: Principles, Practices, Philosophies**, Grid Inc., 3rd. ed., USA.1980.
- Midyat Kaymakamlığı. **Dinler, Diller ve Kültürler Şehri Midyat**, 2000.
- MİLL, R.C ve A.M. Morrison. **The Tourism System**, 2nd ed., New Jersey 1992.
- OLALI, Hasan ve Timur, Alp. **Turizm Ekonomisi**, Ofis Matbaacılık, İzmir, 1988.
- OLALI, Hasan. ve Korzay, Meral. **Otel İşletmeciliği**, İstanbul, 1993.
- OLALI, Hasan. **Turizm**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul. 1986.
- OLALI, Hasan. ve Timur, Alp. **Turizmin Türk Ekonomisindeki Yeri**, Ofis Ticaret Matbaacılık, İzmir, 1986.
- ÖNER, Çiğdem. **Seyahat Ticareti**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1997.

- ÖNEY, Erden. **İktisadi Planlama**, Savaş Yayınları, Ankara, 1987.
- ÖZDEMİR, Mehmet. **Turizmin Türkiye'nin Sosyo Ekonomik Yapısına Etkileri**, Ankara, 1992.
- ÖZGÜÇ, Nazmiye. **Turizm Coğrafyası Özellikler Bölgeler**, Çantay Kitabevi, İstanbul, 1998.
- ÖZTAŞ, Kadir. ve Karabulut, Tahsin. **Turizm Ekonomisi Genel Turizm Bilgileri**, Nobel yayınları, Ankara, 2006.
- ÖZTÜRKATALAY, Latif. Vâkidî, **Tarîhu Futûhi'l-Cezire ve'l-Hâbûr ve Diyarbekr ve'l-Irâk, Dımeşk**, 1996, **Mardin ve Mardinliler**, İstanbul, 1995.
- PEKİN, Tevfik. **Ekonomiye Giriş**, Zeus Kitabevi, İzmir, 2007.
- Robert W. MCINTOSH, Charles R. Goeldner (Editors), **Tourism**, John Wiley & Sons Inc; 6th Rev Ed edition, USA, 1989.
- RYAN, C. **Recreational Tourism A Social Science Perspective**, Routledge, London, 1991.
- SEYİDOĞLU, Halil. **Uluslar arası İktisat**, Gizem Yayınları, 13. baskı, İstanbul, 1999.
- SEZGİN, O. Mesut. **Genel Turizm**, Tutibay Yay., Ankara, 1995.
- SUBAY, Zeki. **İzmit İçin Tarihi Fırsat**, **Olay Gazetesi**, 9 Aralık Pazartesi.
- ŞAHİN, Adem. **İktisadi Kalkınmadaki Önemi Bakımından Türkiye'de Turizm Sektöründeki Gelişmelerin Değerlendirilmesi**, TOBB, Ankara, 1990.
- ŞEMİSANİ, Hasen. **Medinet-u Mardin**, Beyrut, 1987.
- TANHAN, Eslihan. **Tarihin Tanığı Nusaybin**, Pelda Ajans, 2001.
- TARHAN, Cem. **Tourism Economics**, Bilkent University School of Tourism and Hotel Management, Ankara. 1996.
- TAŞDEMİR, Mehmet. **Mardin**, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2003.

TAŞER, Nesrin. **Mardin**, Başak Matbaacılık, Ankara, 2008.

TİMUR, Alp. **Turizm yılığı** Ankara, 1986.

TOSUN, Cevat. TIMOTHY, D.J. ve Öztürk, Y. **Tourism Growth, National Development, and regional** Inequality in Turkey.” Journal of Sustainable Tourism Vol: 11, 2004.

TOSUN, Cevat ve BİLİM, Yasin. **Şehirlerin Turistik Açidan Pazarlanması**, Anatolia: Turizm Araştırma Dergisi, Eskişehir, 2004.

Turizm İstatistikleri Bülteni. 1996,1997.

TÜRKER, Turgay. **Büyülü Kent Mardin**, Yağmur Bulutları, Ankara, 2008.

Türkiye Kalkınma Bankası Turizm El Kitabı, 1990.

UÇKUN, C. Gazi ve diğerleri. **Seyahat Acentaları İnsan Kaynakları Organizasyon Uygulamalar**, Sakarya Kitabevi, Adapazarı, 2004.

UNAY, Cafer. **Makro Ekonomi**, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa, 1993.

UNUR, Kamil, “Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi”,**Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E Dergisi**, 2 (3): 1–18, İzmir, 2000.

USTA, Öcal. **Genel Turizm**, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2001.

ÜÇOK, Ayşe. **Uygarlığın Öyküsü**, Apa Tasarım ve Yayıncılık, Gaziantep, 2007.

ÜNLÜÖNEN, Kurban. Tayfun, Ahmet. Kılıçlar, Arzu. **Turizm Ekonomisi**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007.

ÜNSAL, Erdal. **Makro İktisat**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

Ürger, Savaş. **Genel Turizm Bilgisi**, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 1992.

VANHOVE, Nurbert. **The Economics of Tourism Destinations**, Prentice Hall, New York, 2002.

YAĞCI, Özcan. **Turizm Ekonomisi**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2007.

Yakut el-Hamevî. **Mucemu'l-Buldan**, Beyrut, 1990.

YARCAN, Şükrü. **Turizm Endüstrisinin Yapısı**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1998.

YILDIZ, Zafer. **Turizmin Bölgesel Kalkınmaya sağladığı Katkılar ve Göller Bölgesi Uygulaması**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

YUVALI, Abdulkadir. *Artukoğulları Döneminde Mardin'deki Maddi Kültür Unsurları Uluslararası Mardin Sempozyumu Bildirileri*, Editör: İ.Özcoşar, H.H. Güneş, İmak Ofset Yay., İstanbul, 2006.

YÜCEL, Asım. **Emek Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler**, Kalite Matbaası, Ankara, 1980.

ZENGİN, Orhan Mesut. **Genel Turizm ve Turizm Mevzuatı**, Detay Yayıncılık, Ankara, 2001.

İnternet Kaynakları

www.dpt.gov.tr (Erişim: 04.05.2009).

www.hazine.gov.tr (Erişim: 20.05.2009).

www.kultur.gov.tr (Erişim: 28.04.2009).

www.mardin.gov.tr (Erişim: 23.04.2009).

www.tuik.gov.tr (Erişim: 01.05.2009).

www.tursab.org.tr (Erişim: 12.05.2009).

<http://ekutup.dpt.gov.tr> (Erişim: 12.03.2009).

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.